

TAKÁTS SÁNDOR

**A RÉGI
MAGYARORSZÁG
JÓKEDVE.**

BASCH

-ÁRPÁD

AZ ATHENÆUM KIADÁSA

125

TAKÁTS SÁNDOR

A
RÉGI MAGYARORSZÁG
JÓKEDVE

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA

1921

A régi levelek humora.

A csendes és a jóízű humor a magyar néplelektől elválaszthatatlan. Vele születik ez, s vele marad jó és balsorsában. A paraszti szégyenségben csak úgy megtaláljuk, mint az úri renden. Nemzeti kincsünk ez, melyből minden magyar nyelven szóló ember örökölt valamit, ki többet, ki kevesebbet. A mi népünk szokása, hogy a szónak *sóval és borssal* adja meg a módját, mert szerinte ez az élet igazi fűszer-száma, csak ezzel vigadhat akkor is, mikor igazában sír; ezzel gondolhat a derűre akkor is, mikor sötétség borul rája.

Balítélet alá senki ne vegye, ha állítjuk, hogy a magyar humor olyan nemzeti sajátosságunk, olyan eredeti vonásunk, melyet hasonló formában semmiféle népnél meg nem találunk. *A magyar igazában a szív embere.* A szív érzéseinek a hullámozása teremti benne azt az érzületet, amit a sírva vigad a magyar és a borúra derű mondások oly találóan kifejeznek. S mi az igazi magyar humor, ha nem ez? Kedvre perdül, nevet a lelke és sír a szíve egyszerre. Mintha csak zuhogó esőben a napsugár járna boszorkánytáncot a szivárványos égen.

A magyar a humorra való hajlandóságot őseitől mórínglotta. Ki nem tudná, milyen fortélyos a népünk, mennyi hamis praktikát forgat a fejében? Bizony nem mondunk újat, ha állítjuk, hogy ő kigyelme szereti a tréfát s folyton azon incselkedik, mi okot vethessen a szomszédjához a maga megnevettetésére. Azt is tudjuk, hogy búsultában bolondságot művelget, s ha a kedve haragra fordul, indulatos, mint a puskaapor s bezzeg van ilyenkor keletjük a szegény szenteknek! Mikor bajba kerül, a felhőket fohászkodással ritkán szaporítja; inkább ide-oda kapálózik, mint az imes vízbe esett ember. S ha tanáccsal nem telik a tüsző, szántogatni a cigány lován sem röstel, jól tudván, hogy nem szénásszekér a szó, tehát könnyű megfordítania. Szóval, az élet minden körülményében keresve-keresi az ellentéteket. A darazsat piszkálja, bár tudja, hogy csíp; de ha az mást megszúrt, kiszedi a fulánkot. Lelkesedésében az egekig emeli az alacsonyt, de haragjában sárba tiporja a fenségest is.

Bár a humorra való hajlandóság a magyarnak veleszületett tulajdonsága, mégsem minden időben nyilatkozik az egyformán. Vannak bizonyos időszakok, melyekben a humor módfelett nekiindul, s viszont olyan idők is akadnak, amikor minden kedv elül, minden tréfa elhallgat. Nekünk magyaroknak mindkét fajta időből bőven kijutott.

Ha egy-egy század írott emlékeit végiglapozgatjuk, magunktól rájövünk, melyik kor kedvez legjobban a magyar humornak. Mi azt találjuk, hogy *minél erősebb, minél magyarabb a nemzeti közszellem, annál jobban virul a hazai humor*. Tudjuk, hogy legnemzetibb száza-

dunk a tizenhatodik század. Ha e kor kiadatlan leveleinek a tízezreit végiglapozzuk, meggyőződünk, hogy ez a század a magyar humornak aranykora. Nem is csoda! Mozgalmas, élénk, tüzes, változatos és minden ízében magyar világ járta akkor nálunk. A török meghódította ugyan országunkat, de a nemzeti nyelvünk és a szokásunk meg a törököt hódította meg. Aki egyik nap ellenségünk, másnap már barátunk. Akinek ma kitesszük a rokkáját, holnap már a házunkban füstölög. Ma örömtől megfogyott a népünk, holnap már diadal-mámorban úszik. A gyász és az öröm, a bánat és a vígság, a remény és a kétségbeesés, a komolyság és a tréfa naponként egymást űzi. Mintha csak az ellentétek örökös harca szállott volna e földre, minden nap váltogatva hozza a jót és a rosszat, a vígságost és a szomorút.

Ilyen korban az embernek, akarva vagy nem akarva, a humorra kell adnia magát. Akinek a muzsika szól, a táncra készen kell állnia. És a mi jámbor eleink erre készen állottak. Csak elő kell szedegetnünk a leveleiket, hogy lássuk, minő kedv járta a szívüket. A maguk szava nyit nekünk ajtót, kijön rajta a kedvük.

A tizenhatodik század kiadatlan levelei tágas mezőt adnak annak, aki a hamisítatlan magyar humor virágait gyűjtögeti. Seregével szedegetheti ő itt jámbor eleinknek tréfás mondásait, amik a közmondások erejével hatnak. A magyar humor minden fajából annyi példát gyűjthet, hogy a szeme nem a siralom, hanem a nevetés miá nedvesedik meg. Az embereket a maguk valóságában láthatja; szemmel nézheti, mint indul meg rajtuk a lehetetlen bolondság, mint kelepcélkednek, mint

eresztik meg a nyelvüket, ha a borból többet szívtak magukba; a házasemberek módjára mint veszekednek, milyen kusztonnal mennek egymásra. A sok között szinte nehéz lévén a választás, csak úgy találomra adunk itt egyet-kettőt.

Azt mondják, hogy a magyar szépen tud temetni. A tizenhatodik században Európaszerte azt hangoztatták, hogy a *magyar tud legsebben meghalni!* S úgy is volt. A vitézek a zöldbe borult mezőkön keresték a hozzájuk méltó ellenfelet s bátran szembenéztek a halállal. Szébb s dicsőbb temetőt a csatatérnél nem ismertek. S nemcsak bátran, de *vígan* mentek a halálos veszedelembé. Tudjuk, hogy Mohács mellett a mieink előre látták veszedelmüket, s mégis humorizáltak. A tizenhatodik századi végbeliek is így tettek. Egész sereg levélben írják, hogy ők vígan akarnak meghalni. S ha módját ejthették, így is haltak meg.

A vígan való meghalást azok is megkívánták, akik távol a csatamezőktől, puha ágyban várták a halált. Gutaütött emberekről írják a tizenhatodik században, hogy csobolyóval hordatják az ágyukhoz a bort és a jóféle káposztás húst. A haldokló győri püspökről írja Szentgyörgyi Gábor uram 1565-ben: „nem haladhat messze halála; mert igen eltölt immár minden teste az nagy nedvességgel. *Vízi betegség nagyon rajta. Mind éjjel, mind nappal igen issza a bort.*“¹ Hogy ökigyelme a bort nem orvossággul itta, mondanunk sem kell. Hiszen a vízbetegségről már akkor is tudták, hogy nem tűri a sok boritalt.

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések.

Szalay János pozsonyi gróf is azt tartotta, hogy többet ér neki a búcsúpohárhoz nyúlnia, mint az utolsó kenethez. Azért írta 1543-ban e nem éppen szent igéket: „Hogy nem mint morgó paphoz gyónnám, inkább akarok gyónatlan meghalnom.“ E jó emberekről is bizonyára elmondották, hogy kiszorultok az egek országából. Mivel e világon csak borokat kóstoltak, az örökkévalóságban hiába fohászkodnak egy csöpp vízért.

Tudott dolog, hogy jámbor eleinkben akkor sem romlott meg a magyar humor, mikor Bécsbe kellett menniök. Ezt a bécsi utat a hódoltság korában még az sem szívesen tette meg, aki az udvar szemében nem volt tüske. Egész sereg levélben olvassuk, hogy Bécsben levő uraink nem szívesen nyomták ott a pádi-mentumot s alig várták, hogy megszabaduljanak onnét. Így állván a dolog, gondolhatjuk, hogy minő kedvvel mentek Bécsbe! Hiszen tudták, hogy *a nagy emberek kedve igen nyúl hátán jár*. Tudták, hogy akit vendégül hívnak Bécsbe, igen gyakran fogva tartják ott. Mikor Báthory István uramat hívták Bécsbe, felövezte magát az útra. Azonban mikor egy mérföldre ment volna Ecsedtől, kérdé az embereit: „Jön-e utánnam Ecsed vára?“ Mikoron pedig hallá, hogy Ecsed nem jönne utána, imígyen szólt: „Ha Ecsed el nem menne vélem, nem megyek Bécsbe!“ S otthon maradt.

Nem Báthory volt az egyetlen, aki így cselekedett! Senki sem akarta, hogy régi magyar mondás szerint az udvar „*Móré László daljára fogja*“.

Nem sokkal a halála előtt Balassa Bálint (a költő) is fentjárt Bécsben. A királynak

ajánlta fel szolgálatát. Bizony sok kemény szót kellett ott felvennie. Hazajövéen, lókupec-kedéssel igyekezett a sorsán lendítgetnie. „Csigává kell lennem, — írja — hátamon leszen házam. Az mely jámbor csigát kíván, bár ne kapálja az szőlők tövét érte, hanem egyék én bennem ezután.“¹

Kávásy Jób uram írta 1576-ban ezt a bölcs mondást: „Az Isten nemcsak arra teremtette az vizet, hogy mossanak vele, hanem etiam propter bibendum.“ (Azaz ivásra is.)

De vajmi kevesen voltak kortársai között, akik e szép mondást megszívlelték. Bizony bort s nem vizet ittak. Még pedig a kelleténél többet is. Nádasdy Tamásnak derék udvarmestere, a vitéz Tahy Bernát is lelke mélyéből utálta volt a vizet. Ókigyelme 1551-ben írja a gazdájának, hogy a lova megsántult. Már pedig — úgymond — „az mely lónak három lába van, azon nem szoktak hadakozni...“ „Azt tudtam, — írja tovább — hogy az tiszthez képest ne legyen szabad részegeskedni! de im értem, hogy kegyelmed szabadságot adott reá, kit én kegyelmednek megiszolgállok. Ugyanis mig részegeskedtem vala, minden marhám szaporodik vala. De mióta elhagyám az részegséget, azúta mind fogyni kezdé és veszni.“

Úgy látszik, hogy Bernát uram nagyon is sűrűn éldegélt a gazdája engedelmeivel, mert Bolday Tóbiás följelenté őt részegeskedése miatt a nádorispánnak. Erre Bernát gazda így írt volt a nádorispánnak: „Kérem nagyságodat, parancsolná meg Bolday Tóbiásnak, hogy nagyságod előtt ne szólna reám; hanem ha mi

¹ Körmen di levéltár. Missiles, 1593.

dolga vagyon énvelem, magamnak mondja meg. Bizony ha ifjúságában megszokta volna is az eféle dolgot, hogy nagyságodnak megmondaná, az nagy jámbor szolgálai közül házánál vagy szállásán ki mint eszik vagy iszik, immár vénségében el kellene hagynia. Jobb volna ha az fertőbéli tyukokra viselne gondot, miképpen az jég alól kifoghatná, kiből mind nagyságodnak, mind magának haszna lehetne, hogy sem mint énreám visel gondot; mert bizony az énreám való gondviselésben nem sok haszna vagyon.“

Ezután megírja Bernát uram, hogy miatta már otthon sem mer enni és inni. Pedig Bolday Tóbiás a minap is úgy leitta magát, hogy lábán sem állhatott, sem nem nézhetett, hanem az asztalnál elaludt... „Az pórokkal — írja tovább — addig iszik, hogy kocsira vetik s úgy viszik haza, mint egy Kadácsy Antalt. Én pedig kegyelmes uram soha nem ittam az pórokkal, hanem mikor ittam, vagy házamnál, vagy szálláson uraim emberekkel és nagyságod nagy jámbor szolgálival ittam. Ha Bécsbe megyek, oly helyre szállok, hogy Bolday Tóbiás meg nem cirkál és meg nem talál.“¹

Vitézlő Ganzer György is alighanem sokat emelgetté a poharat. A levelei, amiket borittában irogatott, ugyancsak meg vannak rakva tréfákkal. Sajnos, az ő tréfáiban tüske is akad, még pedig elég. Egy ízben Verbas Jánosnak, Batthyány Ádám gróf főpecérjének (percnek is mondták akkor) írván, levelét imigyen kezdte: „Köszönetem után verjen meg téged

ama iszonyú nagy bakbüz; üzzön meg a félő nyul, kukucsáljon oldaladból három fán bűdös babul. Nem tudom, mint viseled magadat az akasztófán... hogy semmit nem irsz?... Kérlek édes perc uram, jöjj fel Grécbe (Grazba), házasodjál itt fent meg. Szép kecskemátkát szerzek, három szarvút, hosszú farkút, özlábút, lóserényüt“ stb.¹

Az emberek a tizenhatodik században csak arra a formára ütötték, amire manapság. Az árnyékuk is csak olyan volt, mint jómagunké. E tekintetben még a szentéletű egyházi férfiak sem tettek kivételt. Nekik is megvoltak a maguk hibái. A jól táplált kanonokok például a tizenhatodik században is szerették a szakácsnék jeles főztjét. Az 1559. évben történt, hogy Nádasdy Kristóf uram hadba indulván, a soproni és a győri kanonokok házába is küldött néhány kvártélyos huszárt. A püspök azonban kiköttette onnét a vitézek lovait, mire Nádasdy Kristóf uram imígyen panaszkodott a nádorispánnak: „Bizony inkább illenék az pisepek uram hivataljához, ha az győri és sopronyi káptalanból köttetnéje ki az papokkal az főzőjüket“.²

A vitéz Orosztoni Péter uram 1566-ban szintén jól megmosta a papok fejét, írván róluk: „Zrinyi szolgálai olyanok, mint az szem-

¹ Körmendi levéltár. Missiles, 1654. „Az nemes, hátra vitézlő stb. Verbas Jánosnak, az tekintetes és nagyságos gróf Batthyány Ádám főpecérjének, nékem jóakaró kocámnak... Kránicország főkapitányának adassék — a bakeszar.“

² Ugyanő írja 1554-ben Kanizsay Orsikának: „Ha az kegyelmed nagy torkú bérese velem járt volna, hogy kegyelmedtől elindultam, bizony volt volna mit hovajgatni mellettem.“ (Orsz. Levéltár. Nádasdy-levelezések.)

fényvesztő papok, azkik néha árvizet támasztanak, néha isméglen, mikoron akarják, elvesztik. Ezek is, mikoron akarják, hadat támasztanak, de isméglen, mihelyen akarják, azontúl elszállítják“.

Tudott dolog, hogy jámbor eleink a gyűléseken már a XVI. században is alaposan összeszólalkoztak. Zrinyi Györgynek íródeákja: Debreczeni György uramnak a mondása szerint *„tál, kalán sem lehet zördületlen, sokkal inkább nem lehet ember egymásnak való vétés nélkül“*.¹ Ezt a böles mondást a régi gyűlésekre nagyon is alkalmazhatjuk; mert biz azokon gyakran megesett, hogy a nem tetsző szónokot egyszerűen kihajították. Ez az eset kétszer is megesett Joó Balázs uramon. Úgy látszik, hogy ökgigyelme már megszokta a kidobtatást; mert Nádasdy Kristóf ezt írja róla: „Ezt ő, amint látom, annyira megszokta, hogyha ezután *eb-rúdon vetik ki* is, semmit ő abban nem tud szégyenleni“.²

Lehet, hogy Joó Balázs a szászokkal tartott, akik régente azt szokták mondani: „Csapj arcul még egyszer, hadd haragudjam meg“.

Tudott dolog, hogy az adta-teremtette nálunk már a hódoltság korában is nagyon járta. A káromkodás úgy elterjedt volt, hogy alig versenyezhetett más nép velünk. Ha a magyar ember megharagudott, bizony még a császárt is megkurafliázta. Azok a jámbor törökök, akik elismerkedtek s barátságot kötöttek a mieinkkel, nemcsak a magyar táncot és a táncolási kedvet tanulták el tőlük, hanem a káromkodás

¹ Körmendi levéltár. Missiles. 1579.

² 1569. Nádasdy-levelezések.

tudományát is. Krusith János, a nagy hírű korponai kapitány, 1565-ben Petheő Jánoshoz küldé Komáromba Juzref csauszt, aki követség dolgában fáradozott. Mivel Petheő semmi utasítást sem kapott a csausz továbbítására, a szegény török jó ideig Komáromban ragadt. Itt aztán annyira elbúsulta magát, hogy bűvában majd felakasztotta magát. „Bizony — írja Petheő Krusithnak — *elég visszavaló misét mond kegyelmed után*, hogy kihoztad és itt-hagytad rajtunk.“

Eszerint Juzref csausz alaposan értette már a magyar káromkodás cifra igéit!

Törökről lévén szó, megemlítjük, hogy 1621-ben a lengyelek jól elverték a török sereget. A vezérbasa aztán hazánkba jött és Sziget-várott betegséget színlelt. Azaz, hogy akkori szóval éljünk, cigánybetegség bántotta őt. Ezért írta róla Ákosházi Sárkány István: „Nem tudom, ha csak az cigánybetegség bántja-e? Én inkább hiszem, az mint értegetem, hogy az lengyelországi purgáció csapta el a hasát.“¹

A régi magyar humor legkedvesebb emlékei közé kell soroznunk azokat a szép magyar leveleket, amiket Nádasdy Tamás és felesége: Kanizsay Orsika váltottak egymással. A nádorispán levelei már aláírásukkal is mosolyt keltenek. Majd minden levelét másképp és másképp írja alá. Érdekesekek például az ilyenek: „az te villámkovácsod“, „az te ősz kányád“, „az te herélt basád“ stb. Ha a leveleit lapozgatjuk, szinte magunk előtt látjuk az örökké

¹ Körmendi levéltár. Missiles, 1621. A lengyelországi purgáción az ottani vereséget kell értenünk.

vidám nádorispán mosolygó képét. A rossz-kedv még akkor sem tudott rajta erőt venni, mikor az orvosok metélgették a sebjeit. Mindig jóízűen és tréfásan irogat. A feleségeküldte túlérlett spárgára például egyik levelében ezt a megjegyzést írta: „nem különben kezdnek az papok tüle járni, mint az Kanizsai László vénasszonya az Ladom italjától.“ Mikor nádorispánná lett, kedves hangon írja a feleségének: elvárja tőle, hogy úgy fogadja, mint a nádorispánt szokás. S a felesége vidáman feleli neki: „Úgy fogadom, mint én édes nádorispán uramat. De jól meglássa nádorispán uram is, mint jön haza, mert nyilván kevély nádorispánné asszonyra talál! Továbbá (a nádorispánság) négy tisztinek egyike elég énnekem és az kunbíróságot kívánom; mert tudja kegyelmed, hogy én nem iszom bort. Az doktor ugyan azt mondja, hogy nem jó nádorispánné-asszonynak vizet innya; azért mégis jű valami bóza az hírságon s nem halok szomjjal meg... Továbbá azt írhatom kegyelmednek, az kevély nádorispánné felől, hogy viselő szoknyája egy sincs.“

Nádasdy Tamásnak az udvarmestere Tahy Bernát volt. Hűségesebb, megbízhatóbb embert s kitünőbb lovast nála keresve sem találhatott volna. Azonban Tahy Bernát mód nélkül szeretete a bort s borittában elhatalmasodott rajta a bolondság. Egy ily bolond órájában aztán azt írta Nádasdy Kristófnak, hogy elhagyja Tamás urat s féleszü urat keres magának. Nádasdy Tamás aztán ilyen választ adott neki: „Ebből is kiismerhetni, hogy az bolondság napról napra nevededik rajtad, nem hogy csendesednék. Nádasdy Kristófnak azt írod, hogy fél eszen való urat keressz. De én azt tanács-

lom, hogy idén (t. i. idején) elmenj, hogy jobban reád ne érjen az bolondság. És ha találasz aféle fél eszen való urat, siess rajta venni, míg eszibe nem veszi, hogy bolond vagy; mert ha halogatod és azonközbe eszébe veszi, hogy nem vagy otthon, kárba fogsz maradni.“¹

A tanácsadó mindig több volt, mint a követő. Az okosabbnál okosabb mondásokat seregével találjuk a régi levelekben, de hogy valaki megfogadta volna, arról már nem esik szó. Batthyány Ferenc bán, hallván, hogy unokaöccse, bár magának is alig van, másoknak ígér jószágot, imígyen inti őt: „Hallottad-e egy régi példában, hogyha az egér nem bujhatik lukába, köt tőkét farkára?“ ... „Azt mondod — írja ugyanő 1548-ban — hogy nem fától lettél, hanem atyádtól, anyádtól. Bizony énnékem csodának tetszik.“ — Ugyanez a Batthyány bán, aki a bécsi bornak a szagát ki nem állhatta, erősen kikel a magyar ifjak ellen, akik külföldön verik el a pénzüket. Az 1551. évben az ilyenén ifjakról írja a nádorispánnak: „De azt kegyelmed vélheti, mint jönnek haza; mert ki lovát, ki egyéb marháját adja el és franciát hoz haza. Azért nem kellene oly igen sokat költeni Bécsbe.“

Batthyány Ferenc Nádasdynével is vidáman levelezgetvén, gyakran megtréfálta őt. Mikor például Nádasdy Tamás Fráter György püspöknél járt, ezzel ijesztette meg a szegény asszonyt: Fráter Györgynek sok felesége legyen, csak gyorsan egyikét reá veti az kegyelmed urára! (1551.)

¹ Orsz. Levéltár. Nádasdy-levelezések. Ujvár, 1551. augusztus 24.

Batthyány Ferencnek a felesége is szerette a tréfát. Olykor — ha kedve támadt — leveleivel nem kis tréfát indíta. Mikor a nádorispán rossz üzletet akart véle kötni, komolyan írta volt: nekem kicsiny fejem vagy, sokáig kell gondolkoznom. Mikor Nádasdy tréfásan azt írta a jó asszonynak, hogy kicsúfolja a vén embereket, imigyen vágott vissza: „Miénk volna az panasz; mert mi vagyunk aggok. Míg ifjak valánk, mi sem gondoltunk sokat ruhával; mert az ifjú ember anélkül is elég szép. Im! ha mi meghalunk, hát nagyságod mind az én urammal egyetemben egy-egy ispanyol leányt vesztek, hogy kiknek ruházatjokra tízszer többet kell költenötök, hogy nem most ránk költötök. Azokat csak ruházni sem győzitek.” (1555 május 31.)

Vidám humor szólal hozzánk Országh Magdolna leveleiből. Egy alkalommal a kertjére büszke Batthyány Kristófnak azt írta, hogy a kertje zsidókoporsó szabású volna. Haragnéven vevén ezt Batthyány, Magdolna asszony így mentegette magát: „koporsó szabású töltéseket látván ott, azt hittem, valami rác szent fekszik ottan és hogy búcsú mián vagy. Sokszor megkerültem, azt vélvén, sok esztendeig tart a búcsú. Hányassa el kigyelmed; mert bizony nem nőnek meg ott a barackfák.” (1553.)

Ismeretes dolog, hogy a XVI. században nálunk a leánykérés és a menyegzőhívás erre alkalmas bizottemberek, vagyis inkább legények útján történt. Ha a leányzó formás és sokatigérő volt, a kérő gyakran ott ragadt s megbízója helyett magának szerezte meg a leányt. Az igazi kérő természetesen azt kívánta neki, hogy Amán ablakára akasszák szellőz-

tetni. Így állván a dolog, a kérők nagy hálával tartoznak Mérey Mihály ítélőmester uramnak, aki 1554-ben ezt a jó tanácsot írta nekik: „Leányos embert és nőső legényt nem kell menyegzőszerzésre küldeni, mert az legény gyakorta magának szerzi azt, akire kéri. Akinek pedig leánya vagyon, annak is gondját viseli.“ Manapság ezt úgy szokták mondani, hogy ebre nem kell a hájat bizni.

Jó tanácsot ad a házasulóknak Dersffy Ferenc uram is, írván Batthyány Boldizsárnak imigyen: „Addig válogat a sok szép leányok között, hogy végtére oly aggra talál, azki száján tartja, hogy ott ne járjon. az hol ő maga akarná.“

Már a XVI. században is keservesen panaszkodnak a mieink a nagy német adó miatt.¹ Az adókon kívül az udvar a gazdagabb urakat megkörményékezvén, még kölesönökkel is igyekezett az erszényükön eret vágni. Ilyen ügyben írta volt Batthyány Ferenc az özvegy nádorispánnénak: „Ha szembe leszünk, megmondja kegyelmed, miért oly fösvény. Jól tudom én az miliom forintot nem akarja kegyelmed bocsátani, kit az németek mondják, hogy kegyelmednél vagyon. És mindaddig fösvénynek fogják mondani, míg ki nem adja kegyelmed.“ (1564 szeptember 13.)

Révay Mihály uram írja egyik levelében e sorokat: „Jó ország volt az szegény Magyarország! Mind népe s földje jobb volt Lengyel-

¹ A német katonaságról írja Batthyány, hogy mindent elvesznek s mindent fölesznek. „Csakhogy az embert meg nem ölik, de mindent ugyan megmivelnek, mint az török.“ (1566.)

országánál. Semmit nem vártunk mi magyarok Lengyelországból. Ha bort az országból nem adtunk volna nekik, pane pivával (t. i. sörrel) kellett bizonyítaniok a jezsuiták mondását, hogy a sör alávaló ital.“ (1576.)

Jámbor eleink — amint tudjuk — azt tartották, hogy egy-két pohár borban sok vidám tréfa lakik. Éppen ezért nem egy-két, hanem sok pohár bort ittak. Aztán, ha jól vetett asztalnál a bor felett mulattak, bohóságot bohóságra halmoztak. És emelgették a köszönő poharakat és ittak a jó fejedelmek egészségére. Tapolcsányi Mihály is ezt cselekedte Gadolius urammal s miután torkig itták magukat, búcsúvételten ott hagyták a borgazdát: Nádasdy Ferencet. Másnap aztán így mentegette magát Tapolcsányi: „Az jó fejedelmek egészségeért addig ivánk, hogy bizony énnéköm az ablak és az vártornya mind kettőznek vala és az híd is, hogy kimentem, úgy tetszett, hogy mind megyen alattam. Gadolius uramat az szálláson úgy tanáltam, hogy az philosophiát az szegre tette és azt kérdezi, hogy mikor és miképpen jött ki ő az várból.“ (1582.)

Az ilyen mulatságokon nagyon gyakran megesett, hogy a palackpecérek nagyobb káromlással megeresztvén nyelvöket, egymásra támadtanak. De hogy miképpen kívánták egymás címerébe a pozsonyi akasztófát, arról jobb hallgatnunk! Itt is teljesült a régi magyar példabeszéd: „Azminemű jónapadása kegyelmedtől vagyon, ha veszi, olyan istenfogadját magának tulajdonítsa.“

A mulatozást a kornyadozás követte. Mert régi és arany-igazság az: „Mikor kedvetek tartja, annyit isztok, amennyit akartok. Ha

pedig megbetegültök a bortól, annyit kell szenvednetek, amennyit nem akartok."

Ám igen rövid ideig tartott, míg a borivók a bort meg sem merték bűzleni! S ha ki nem cégerezték őket, vagy valami galibába nem estek, újra kezdték a mulatságot, azt tartván, hogy a jókedv az embernek gyakorta egészséget szerez. Aminthogy úgy is van.

Tudott dolog, hogy nálunk a töröknél is több bajt és keserűséget okozott a beszállásolt császári katonaság. Bizony ahová e hadinép a lábát tette, ott nem maradt semmi sem. Hiába rakta a szegény ember kévegabonáját kalangyába, elvitték azt a katonák. Sőt azt sem hagyták ott, ami még lábon állott. Gondolhatjuk, a szegénység minő nagy bódulásban volt emiatt! Vitnyédy uram írta volt egyik levelében a beszállásolt császári katonaságról: „Gonosz lapos tetvek azok, s ha befeküsznek az vármegye ködmönében, nehezen pörzsölik ki."

Ezernyi és ezernyi panasz ment Bécsbe e katonaság rablásai miatt. Olykor vizsgálatot is indítottak, de ennek eredménye sohasem volt. A bécsi kommisszáriusok mindig büntelennek találták vitézlő fiaikat. Így aztán csak a mieink nyöghették keservesen: *„az róka náthája nincsen rajtunk, hogy ne éreznénk az latorságnak hecstelen bűzét."*

Észterházy Miklósnak, a nagy nádorispánnak temérdek levele hever még kiadatlanul. E levelekben sok-sok elfeledett példabeszédet s vidám magyar mondást találhatunk. Ha országos gondok nem bántották őt, vidáman levelezgetett ismerőseivel. Mikor például Batthyányiné Miklós napja előtt megszereneszte őt s ajándékot is küldött neki, nagy

jókedvvel felelte neki: „Kegyelmed szintén úgy cselekszik, mint aki *kötve hiszi komját!* Még szent Miklós napját el nem értük s immár pedig kegyelmed megköttet. Kedvesen vesszük ezt az megelőzést.“¹

A derék Pálffy Pál nádorispánnak ismert mondása volt ez: „Az francúzok azt tartják, az ki egyszer megcsal, vigye el az ördög; ha másodszor, engemet is; ha harmadszor, mindkettőnket ujabban.“

Abban az időben, mikor Thököly Imre fejedelem pénzt veretett a nevére, Széchenyi György érsek meg akarván őt kissé tépázni, imígyen írt róla Batthyány Kristófnak: „Thököly úr pedig immár izelítvén az szép falatot és neki örülvén, hogy immár pénzt vertek nevére, nem örömet bocsátaná ki torkából; de átalakadt rajta s nem nyelheti el azt az zsíros falatot, minthogy mindenünnen odalázadott az török.“²

¹ Körmendi levéltár. Missiles, 1636.

² U. o. 1682 október 13.

II.

Bejczy uram mókái.

A rég letűnt idők egyik legszebb hagyatéka az alispáni tisztség. Sok-sok század jeles fiai minden ízében magyar méltósággá, nemzeti életünk csobogó kútforrásává tették az alispáni hivatalt. Tekintélyt szereztek neki; a magyarság mentsvárává tették, melynek falain megtört minden idegen befolyás, minden alkotmányellenes támadás. Nemzeti történetünk fényes alakjai imigyen az alispáni székek eltörölhetetlen nimbuszt szereztek. S ez a nimbusz tovább fog élni magánál a tisztségnél is, amint-hogy tovább él a zöld borostyán a múlt idők romjain.

Bizony bővesen akadnak alispánjaink, akik talpig emberek voltak. Nem egy közülök az igazi magyar jellemnek és a hamisítatlan magyar egyéniségnek tiszta tüköre lehetne. Talán éppen ennek köszönhetjük, hogy az alispán nálunk típussá lett; olyan típussá, melyben a magyar jellemnek legszebb vonásai élnek. Nem a hatalom, hanem a magyar szív, a magyar érzés és az emberség szerezte meg alispánjainknak azt a becsülést, melyet a paraszti szegénység és az úri rend egyaránt tanusított irántuk

minden időben. Talán az egyetlen magyar tiszt-ség ez, mely mindenkor népszerű volt s amely tekintélyéből sohasem veszített, mert nem a félelem, hanem a tisztelet és a közbecsülés volt a méltóságának a fundamentuma.

Mindez nem megy csodaszámba. Hiszen tudjuk, hogy az alispáni székre régi hív szolgákat, tősgyökeres, ágasbogas familiák érdemes fiait ültették, akik híven szerették nemzetük szent ügyét s azért szenvedni is készek voltak. Az ilyenekről előre tudták, hogy nem rőffel és iccével mérik a törvényt. Tudták, hogy az inséges időben törődnek a néppel, s ha büntetnek is néha, igazságosan teszik azt. A szerető ombertől vett sebek pedig mindig kedvesebbek, mint a gyűlölőnek csókjai.

Irodalmunk s politikai történetünk sok jeles alispánunk életére és működésére vetett már világot. Azonban a rég letűnt századokban kevés olyan alispánunk akad, akinek viselt dolgairól és jelleméről részletesebben szólhatnánk. A legtöbbjéről ugyanis alig maradt ránk írott emlék. De az alábbi adatok kétségtelenül hirdetik, hogy a XVI. században is akadtak nálunk népüket szerető, munkás és lelkes alispánok, akik békességben és hadas időben egyaránt helytállottak magukért. Ilyen volt például nemzetes Bejczy Gergely uram is, Vas vármegyének alispánja. Egész sereg bizalmas levele maradt ránk a XVI. századból.¹ S e levelek teljes világot vetnek az ő gondolkozására, jellemére és ismereteire. Törvénytudó, kitünő tollú, prókatori fogásokban vándorlott ember volt őki-

¹ Az itt felhasznált levelek mindannyija a Batthyány hercegek körmendi levéltárában vannak.

gyelme, akinek tanácsával legnagyobb családaink éltek. A Zrinyiek, a Nádasdyak, a Batthyányak stb. ügyesbajos dolgait ő forgatta, pöreiket dülöre ő vitte. Akik sóhajtották a segítséget, azoknak ingyen is szolgálatjokra volt; mert mindétig azon igyekezett, hogy a szegények jót mondjanak reá. A tisztségeken sohasem kapott; amit az életben elért, erővel vetették a nyakába. Nyílt, szókimondó ember volt s a szíve mindig egy nyomon járt a nyelvével. Szép okossággal áldotta őt meg az Isten, de legfőbb kincse mégis az ő örökké vidám kedélyhangulata volt. Ez a vidámság aranyozta be az életét; ezzel derítette föl a földi bajoktól zaklatott ismerőseit is. S ez a víg kedve, ez a derűs humora soha nem hagyta őt el. Ha az inség nyomta, akkor is incselkedett; ha reájött a pénztelenség, ha ösztövériül állt a sorsa, akkor is tréfára fogta a dolgot s nagy vidáman enyelgett. Még a betegség sem bírta kedvét elrontani, akkor is tréfálkozott, mikor a lelkét készítgeté a mennyország felé.

Bejezy Gergely először mint Vas megye dicatara (rovója) szerepel. Ő vetette ki a rovásnak vagy ravatalnak nevezett adót. Mivel az adókimvetés és az adószedés már a XVI. században is népszerűtlen foglalkozás volt, bármilyen emberséges ember lett légyen is Bejezy uram, az urakkal többször meggyűlt a baja. De hát ő keveset törődött az urak szélpál írásával s a fősvények morgásával. Sőt azon incselkedett, hogy minél több okot vethessen hozzájuk a zúgolódásra. Csak a szegénységet igyekezett támogatni. Az ügyefogyottak javára sohasem kímélte fáradságát. *Ki védelmezze a jobbágynak, — írja — ha én nem védelmezem?*

Az urak haragja miatt könnyen vigasztalta magát. „Régi proverbiumban olvastam, — írja 1568-ban — ha valamely ebet agyon akarnak verni, dühödt nevét költik. Igaz, rajtam telik az proverbium.“ „Már mindenki haragszik rám“ — írja Batthyány Boldizsárnak. — „Attul félek, hogyha odamegyek, nagyságod is kész rám haragudni. De valahogy kegyelmet kell nyernem az többinél, hogy ha nagyságod is haragudni fog, legyen hova bizodalmam. Régi proverbiumban hallottam, hogy az, ki féltébe meghal, fi....l harangoznak neki. Tízezer téglát, négy pest (kemencze) meszet adjon kegyelmed. Egy tornyot rakatok, abba rakatom magamat, ott senki sem bántathat...“ „Szerdán ott leszek nagyságodnál, de ilyen conditióval, hogy *salvus conductust* (menedéklevelet) adjon kegyelmed énnékem, hogy sehult, se uton, se utfélen, se erdön, se mezőn ne bántson. Ha ez levelet megadja, odaviszem az szegény testemet mind lélekkel egyetemben.“

Mivel Batthyány tréfásan agg ebnek nevezte Bejezy uramat, ökigyelme szintén tréfásan felelé fentebbi levelében: „Csodálom én kegyelmedet, hogy császár ő felsége rovójának ezt meri mondani. Eféle vén embert agg ebnek ne mondj, mert apád vagyok! Egy csöpp szénám sincs, — folytatja — nyolc barmom holt meg a nagy kövérségnek miatta, hogy a szalmán koplalt!“¹

Amint e tréfás sorokból is láthatjuk,

¹ Már ebben az időben is járta az a hit, hogy ha Medárd napján esik, negyven napig el nem áll az eső. Bejezy uram ezt is tréfásan (hajdúbeszéd módjára) írja meg Batthyánynak: „*Sanctus Medardus permerdavit se nunc 40 dies postquam minxerat*“ etc. (1575 június 8.)

Bejczy uram nem volt haragtartó. Hamar megbékült mindenkivel s egymás után irogatja ismerőseinek a vidámabbnál-vidámabb leveleket. Fogas ebnek való a csontrágás, — mondogatá igen okosan — ő bizony nem törődik azokkal, akik szarkamódra ugrándoznak a beszédjükben.

Benső barátság fűzvén őt a kor legmíveltebb főúrához, Batthyány Boldizsárhoz, számtalan levelet vált vele. S minden levelében tud valami tréfás, vidám dologgal előállni. Az 1569. év július 31-én például jelenti Batthyánynak, hogy kezes lett érette. „Nagyságod — írja tréfásan — csak itt is annyival adós, kiért kezes lettem, hogy minden marhájával sem éri meg nagyságod. Ha nagyságod hatszáz téglát küldene és négy stertin meszet, az én házam megkészülne és őt antikvitást adnék az kanna födéltre. Ha pedig meg nem küldi nagyságod, meg nem készül az én házam s pápai átkommal megátkozlak érte. Az két herbáriumot is megküldtem nagyságodnak. Ugy adtam nagyságodnak, hogyha elvész, Rohonczt foglalom el érte.“

Lovat vásárolván Batthyánytól, száz locsos tallért ígért a hitvány loért. „Adjon Isten — írja — oly szívet kigyelmednek hozzám, hogy ideadja a lovat, különben gyalog kell járnom.“

Pici kis házacskája volt Bejczy uramnak Szombathelyen, de ő igen nagyra tartotta azt. „Ma jövék meg — írja — az én erős váramból. Jól lakánk, csak éhel nem halánk.“ Volt neki Rohonc mellett birtoka is. Az 1570. évben aratás idején itt szorgoskodott s innét írta Batthyánynak: „Ha olyan nagy úr volnék, mint kigyelmed, nemhogy Rohoncra jönnék

asztagrakni, hanem jégből csináltatnék egy tornyot, oszt abban lakdogálnám jó bort. Immár most hogy szegény legény vagyok, mind tüdőmet, májamat általfütötte a nagy hévség. Mint egy prusz (?) csuka, csak olyan vagyok. Ez sok kaszálás, aratás kivonta immár minden erőmet. Örömet mentem volna kegyelmedhez, de lovaim mind tisztán elfáradtak. Ím küldtem kegyelmednek smaragdot, topázt, ezüstöt, aranyat. Egy rétem vagyon, azon találtuk; de ehhez én semmit nem értek. Dinnyét örömet küldhetnék, de tudom, hogy elég vagyon kegyelmednek. Én örömet küldök mind dinnyét, mind uborkát, csak hogy kaszást küldjön kegyelmed érte.“

Ugyanez év december 3-án a nádorispánétól jöven meg, menyegzőre kellett volna Batthyányval mennie. Azonban nem volt menyegzői ruhája. Tehát arra kérte Batthyány Boldizsárt, adná el neki a boldogult Batthyány Kristóf bársony supicáját és nyest subáját. „Én is hadd öltöznék fel, — írja — mint az tarvarju, ki sok madártul kért volt tollat s végre ki-ki mind elveszi az ő tollát s meztelen marad.“

Az 1571. évben bölcsek tanácsokat írt Bejczy uram Batthyány Boldizsárnak. „Ifjú! — írja a többi között — nagy sok gondod vagyon, időnap előtt elaggasztolod magadat. Az leányok sem fognak szeretni, ha megaggasz. Az urasággal osztozzunk meg s kevesebb gondja leszen kegyelmednek. Olyan hamar meg nem agg kegyelmed, ha megosztozzunk.“

Hát Batthyány bizony nem osztotta meg vele hatalmas birtokait. De küldött neki egy pár karmazsin csizmát. „Egy csizmát hoztak, —

feleli a küldeményre Bejczy -- nem tudom, ha kegyelmed nekem küldte-e? hogy ebben menjek el kegyelmeddel. De a fekete ruhához fekete csizma illenék ám!"

Az 1572. évben Bejczy uramnak a megyéje vitézeivel hadba kellett mennie. Jókedve ekkor sem hagyta őt eszerben. Vidáman írja Batthyáynak: „A hadakozástól igen félek; mert nincsen lovam. Ha lovam volna, örömetest együtt halnék meg kigyelmeddel. Hiszem, nem hagyó nélkül kigyelmed.“¹

„Nagyon kéne a beata pecunia (ebanyázta pénz)“ — írja más alkalommal. Ő azt hitte, hogy Batthyány kérés nélkül is megsegíti szükségében. „Ím, — írja — látom, hogy Ördög Mátyásként bízzál, bízzál, de keveset.“

Az 1573. évben Bejczy uramnak az oktatási törvényre Eperjesre kellett mennie. Sehogyszem tetszett neki ez a pátria s alig várta, hogy ismét szülőföldön lehessen. Kérve kéri Batthyányt, hogy oltalmazza magára hagyatott feleségét. „A mi földünk — írja Eperjesről — jobb ennél, tejjel-mézzel folyó. Itt minden drága; 60—70 forint egy hitvány gebe. Csak már mehetnék békével haza, ha az bal lábamat itt felejténém, sem jönnék érette vissza!“

Szerencsésen hazajövén, megint hadba kellett indulnia. „Magamnak — írja ez alkalommal Batthyáynak — itt kell meghalnom, de feleségemet és gyermekimet oda küldeném kegyelmedhez.“

¹ Egy másik levelében írja: „Én azt hittem, hogy az hitvány fosos lovat száz lochos talléron ideadja kegyelmed... Adjon Isten oly szívet kegyelmednek hozzám, hogy ideadja az lovat, külömben gyalog kell járnom.“

Ílát a hadban nem halt meg ökigyelme. Visszajött s tovább is róttá a megyéjét. Nagyon emberségesen tehette ezt, mert a legnépszerűtlenebb foglalkozás neki nagy népszerűséget szerzett. Az 1574. évben már az egész megye őt kívánta alispánjának. „*Én — írja Batthyányiak — eléggé ekszkuzálom magamat, de az vármegye azt akarja, hogy én legyek előttük.*“

Bejezy uramnak e kijelentése meg egyéb tettei világosan mutatják, hogy ökigyelme igen szerény ember volt. Mikor 1575-ben ismét a török ellen kellett indulnia, mint egyszerű közember vonult az ellenség ellen. „Nem úgy megyek. — írja — mint viceispán, sem úgy nem megyek, mint hadnagy, hanem úgy, mint egy házhely-nemes ember.“

A hadas idők miatt akkor az alispáni hivatal temérdek dologgal járt. S hozzá még Vas megyébe német katonaságot szállásoltak be, mely a bevett szokás szerint mód nélkül nyúzta a szegénységet. Bejezy uramnak tehát sem éjjele, sem nappala nem volt. Gyönyörűek azok a levelei, miket ekkor a szegény magyar nép érdekében írt. „Tennünk kell valamit a szegénység érdekében“ — írja. „Ujvárt is meg-
raknám éléssel, csak érthetném, szegény magyaroknak miben vagyon dolgok.“ Hívséges maga forgolódásával eleget vesződött, hogy a német fegyveresek a szegénység jószágában ne praktikálhassanak. Írt az uraknak s Bécsbe is fölment; szóval mindent megtett a nép érdekében. Nem csoda aztán, hogy az egész megye az ő szaván és tanácsán járt.

A hadakozás és az erőltetett munka igen aláásta az egészséget. Gyakran betegeskedett. De jókedvét akkor sem vesztette el. Hamar

vidult s a bokros gondok feledtették baját. „Ügy vagyon az dolgom, — írja tréfásan — mint az tündér vitéznek. Egy nap együtt, másnap másutt... Én azt hittem, hogy elveszett volt az purgatorium. De én most onnadjd jöttem. A Bonaventura azt írja, hogy Szent Ferencz megtörte volt, mikor megholt. De még ugyan vagyon az szikrájába; alig szaladék ki belőle!”

Történt 1575-ben, hogy Bejczy uram egyik szolgáját megverték volt s a pörösök őt fogták bírónak. Ez alkalommal írta volt a többi között: „Sárkány Bernátként örömet jámbor volnék, ha az szomszédok jámborak volnának. De az ember soha oly jó nem lehet, ha gonosz szomszédja vagyon, hogy gonoszszá nem köll lennie.”

Lakodalomra híván őt Batthyány, azt feleli neki, hogy régente négy levéllel hítták az embert menyegzőre. Akit csak kétszer híttanak, az el sem ment. „Azért, — írja — e féle hívásra nem mutatja az én méltóságom, hogy elmenjek.” Kigyelmed költekezik, az én házamnál meg nincsen répa, lencse, borsó, káposzta.

Bizalmas barátságban állván Batthyányval, többször küld neki ajándékot. Viszont ő is kér tőle egyet-mást. Egyik alkalommal, február havában halat kért Batthyány Boldizsártól. Ez azt felelte, hogy majd halászatkor küldhet csak neki, mikor tudniillik a jég elolvad. Bejczy uram e levélre imígyen felelt: „Ha akkor küld kegyelmed halat, mikor elbocsáttatja az tavat, akkor én ludfiat is ehetem; mert eljű az Szent György napja, míg abba halászhatnak. Én-nekem is vagyon egy kis halastóm, kit egy szüzeány általhugyozhatnék. Abban elég hal

volna ; jeles halak, peterkék.¹ De nem megyen el az jég róla. Ha én is meghalászhatóm egy tök peterkét, asszonyomnak én is küldenék ; mert értem, hogy megúnta az nagy halat s apró halat kíván.“²

Bejczy uram, mint igaz magyar, sohasem állott hadilábon a jó borral. Ha volt, hát meg is itta. Sőt ökigyelme orvosságnak tartotta a jó bort. *Pistalotius*, a nagy hírű bécsi orvos írja egyik levelében, hogy ő Bejczyvel egy véleményen van s azt tartja, hogy a *podagra elűzésére a legjobb orvosság a jó, a nemes bor!*³ Ebből magától következik, hogy Bejczy uram nagyrabecsülte a jó bort. Ilyent kérvén egy ízben Batthyánytól, ezt írja neki : „Ha jót küld kigyelmed, dicsérlek. Ha hitvánt küld, visszamondom az istentartsonmeget.“ Egy alkalommal az inasa útközben kiitta a bort Bejczy uram pincetokjából s vizet öntvén belé, megszökött. Bejczy a nagy esetet még Batthyánnak is megírta. „Ha megfogom őt, — írja — kitöröm a fogát.“

Az 1575. év augusztus havában Batthyány megírta Bejczynek, minő szép nyereséggel jött vissza a csatáról. Bejczy uram iziben felelt neki : „Te kigyelmednek írhatom, hogy ez éjjel fogtam vala három martalócot álmomba. Igen

¹ T. i. apró halacska.

² „Az te kegyelmed erdeje mellett — írja — hideggel kell meghalnom.“

³ *Pistalotius* levele Batthyányhoz 1575 szeptember 26. Ebben írja, hogy Bejczy urammal együtt ő is azt tartja, hogy : „ad propulsandum podagram nullum praestantius remedium sit, quam bonum et generosum vinum.“

örülék vala nékik. Fölserkenyék, hát semmi nincsen benne. Megesala az álom.“

Batthyány többször küldvén őt a váci püspökhöz, Bejezy uram ezzel állott elő: „Az vácsi püspökhöz addig küld kigyelmed, hogy az köszvényt megkapom tőle. Isten oltalmazzon az másik betegségétől.“

Az 1575. évben már maga Bejezy uram is nagyon rászorult az orvosságra. A gyomrával volt baja s Batthyánytól kért valami orvosságot az arena (fövény) ellen. Batthyány tévedésből podagra ellen küldött neki orvosságot. Mire a beteg Bejezy félig komolyan, félig vidáman imígyen felelt néki: „Ügy vagyon kigyelmeddel dolgom, mint mikor Babilon tornyát rakták, mert mikor meszet kértek, akkor téglát adtak; mikor téglát kértek, akkor meszet adtak föl. Én arena ellen kérek orvosságot, kigyelmed pedig podagrára küld. Egy kalánnal megittam benne, azt hittem, hogy arenáról való orvosság. Még most is fáj az gyomrom belé. Ha valaki arena ellen való orvosságot kér, azt adom neki s megmondom, hogy Batthyány uram orvossága ez!“

A jó Bejezy uram már közel volt a halálhoz, mikor e sorokat írta, de jókedve és pompás humora még ekkor sem hagyta el. Csak mikor a nyelve szólása megszűnt, akkor némult el szívvidámító humora. Az 1575. év végén, mikor már közel járt a véghez, Batthyány Boldizsárt Bécsbe hívták. Valószínűnek látszott, hogy nemzetünk e kitünő fiát s egyik legkiválóbb hadvezérünket letartóztatják. A beteg Bejezy megérezte a veszedelmet s így írt Batthyáynak: „Jól meg kell gondolni az németnek való jóakarattját az magyar nemzetséghöz! Sokat

hívtak szép szóval fel Bécsbe, kiket meg is fogtak bennök és sokáig tartották fogva. Az urak könyörgésére hét esztendőre bocsátottak el bennök. Ugyanott meg is haltak az fogságban. *Mostan pedig semmi tekintete, becsülete, tisztessége nincsen az magyar nemzetnek az németek előtt.* S a jó Bejczynek igaza volt!

Mikor halt meg, nem tudjuk. A felesége, Szalay Krisztina, 1576 április 4-én már özvegynek írja magát. Tehát ezidőtájt költözhetett el az élők közül legvidámabb s legmagyarabb alispánjaink egyike. A hamisítatlan magyar néphumornak egyik legszellomesebb képviselője volt ő. Ha sajátkezűleg írt levelei egykor napvilágot látnának, irodalmunk is gazdagodnék s történetünk is gazdagabb lenne egy színmagyar jellemmel.

III.

Bírák uraimék ökegyelmők.

Szent királyaink írva hagyták nekünk, hogy bíránk ökegyelmők minétig eszes, vigyázó és jámbor emberek voltak. S ki morné tagadásba venni, amit régi királyaink pöcsétes leveleikben mondanak? Igenis, bíránk tanácsos elméjű, eszes emberek voltak, akik szerették a tisztességet s nem akartak kívüle járni. Ki is csordult a hírük hetedhatár ellen is! S nem egy emberünk sóhajtvá kiáltotta (főleg, mikor a farát verték): mily kívánatos állapot a bírói szék!

S vajjon miben nyilvánult a régi jó bírák eszessége és okossága? Elsősorban védték városaik kiváltságát. Nem kicsiny dolog ez, mert ugyancsak sokszor kellett Bécsbe menniök „*írd-sokkal, némely friss halakkal és óborral!*“ Hát nem okosság ez? Eszes bíránk tapasztalásból tudták, hogy az instancia Bécsben hal, bor és egyéb ajándék nélkül annyit sem ér, mint pribék ellen a pöcsétes levél. Tehát jól megbélelve vitték instanciájukat Bécsbe.

Eszes és okos bíránk tudták, hogy nyolcvan magyar ember húsz hiján száz pört jelent.

A folytonos pörlekedést pediglen egykoron *bíróbúsításnak* hitták. S melyik bíró szerette azt, ha búsítják? Be is hozták az úgynevezett törvénytörést s aki ezt előre le nem olvasta a bíró asztalára, nem pörölhetett, ha száz pöröse lett legyen is. A „bűbös rendhez“ tartozó vén-asszonyokat azonban még a törvénytörés sem tartotta vissza a pörlekedéstől. Az ilyeneket a böles bírák aztán a pellengér mellett lévő kalickába záratták, hogy egyszersmindenkorra elmenjen a kedvök a bíróbúsítástól. Jámbor eleink az ördögnek pirított fokhagymás kenyeret tettek a küszöbre, hogy hamarább el-
kotródják. A bírák a pellengéren mérették ki a különféle büntetést, hogy a szemlélőknek is elmenjen a kedvök a vétkezéstől.

Magyar embernek sohasem volt erős oldala az adófizetés. A pénz nem is igen duzzasztotta az erszényét s így nehezen adta azt a kevéskét, amije volt. Eszes és okos bíráink jól tudván ezt, majd minden pörös félt pénz-bírsággal sújtottak. S jobbára csak a nagyobb bűnösök farát kínálgatták somfabottal.

Ennek a böles szokásnak kettős haszna volt. A bírság java része a bírák uraimék zsebébe vándorolt, a maradék meg jobbára a közös kasszáat gyarapította. Így állván a dolog, jámbor bíráink százával hozták az ilyes ítéletet: „*csöki neki 100 forint... csöki neki 200 forint*“ stb. Ehhez az ítélethez természetesen mindig hozzátették, hogy két rész a bíráké, harmadik rész a megnyert félé. Ezenkívül még a tanuszedés díja is a böles bírák zsebébe vándorolt. A szokástörvény szerint ugyanis minden beszédett tanutól 12 krajcárt, minden vallástételtől 50 pénzt kellett fizetni. Ha va-

lami főbenjáró per folyt, akkor alkú szerint egyeztek meg.

Régi bíránk nemcsak törvényt ültek, hanem törvényt csináltak is. Ha ugyanis homályban voltanak s ha a város fenyítékje nem volt alkalmazható a szóbanforgó esetre, akkor a bírák maguk kalkuláltak szentenciát. Innét van, hogy a városi ítéletek között olyanokra is akadunk, amelyek még Mózeszt és Salamon királyt is zavarba hozták volna. Csak például említjük, hogy 1633-ban Eötvös János uram szolgálójának valaki törvénytelen gyermeket épített. A leány az eset után megszökött. A komáromi bírák erre ilyen ítéletet hoztak: „Ha Eötvös uram elő nem állítja paráznasággal vétkezett szolgálóját, szenvedje ő azt, amit a szolgáló érdemelne.“¹

Olykor természetesen böles szentenciákat is hoztak a bírák. Az idegen tollal kérkedőkre például ma is ráillik e böles mondásuk: *„Senkinek nem engedtetik az más ember tegzébe rakott nyilakkal lövöldözni.“* Böles mondás a bírák uraimék részéről ez is: „Az ki a szónára fekszik, maga sem chetik benne s másnak sem engedi.“ Valamivel borsosabb ez a szentencia: *„Az mi egyiknek tetszik, az másiknak is tetszeni köll.“* Hogy ez nem így van, azt maguk a szentenciázó bírák is tapasztalták. Mikoron ugyanis Fekete György és Kenyeres István szomszédok hajbakaptak s pört jelentettek a komáromi bíránál, ezek „békességre esigették“ őket. Fekete György uram erre azt felelte, hogy neki nem kell a békesség s úgy elveré a szomszédját, hogy több sem fére reája. A bírák

¹ Komárom város jegyzőkönyve 1633.

Fekete Györgyöt „ezen szavájára“ tömlőbe vetették. Ókigyelme erre így kiáltott a bíráihoz: „Disznó légyen a lölke is, az ki többé köztetek marad, meg az is, az ki köztetek vagyon.“¹

A régi bírák *látás alapján* ítélték. A látás jelentette a törvényes vizsgálatot s *igazlátóknak* is hitták a bírákat. Azonban az észességhez tartozott az is, hogy a bírák olykor nem láttak. Ha ugyanis a közjó vagy a bírák érdeke úgy kívánta, még a bűnösöket is megjamborították. Ilyenkor a bírák uraimék nem a bűnt, hanem csupán „az irgalmasságnak mérő serpenyőjét“ látták.

Említők, hogy a régi bírákat vigyázóknak is mondják szent királyaink. S szent igaz, hogy ókigyelmők mindeure vigyáztak. Ha széket nem ültek, mindig az utcákon jártak. S mikor a bíró égneek fordított szemmel, félrebiggyesztett ajakkal, nagy ezüstös botjával megjelent, minden ember süveget vetett néki. Mert ha nem tette, a bíró előtt járó hajdu vagy népszószóló (tribunus plebis) jót húzott reá. Mikor a városi bíró esténként hazafelé ballagott, a hajduk lámpással kísérték hazáig, éppúgy mint liktorok a római konzulokat.

Amit a bíró járás közben észrevett, arra aztán másnapon a széken szentenciát hozott. Komárom városában például ősrégi szokás volt, hogy télvíz idején a kofák és a kenyeresasszonyok fazékban parazsat tettek a szoknyájuk alá, hogy meg ne fázzanak. Az egyik kofa imigyen kigyulladván, nagy ribillió támadt a piacon. Bírák uraimék aztán másnap szigorúan eltilták a parázsos fazék használatát. Okosan tet-

¹ Komárom város 1676. évi jegyzőkönyve.

ték ! Hiszen maguk mondják, hogy ökegyelmők csak nem mehetnek kofát oltani !

De bírák uraimék nemcsak vigyázók, hanem okos emberek is voltak. Példakkal igazolhatjuk eszes voltukat. Ők már a XVIII. században tudták, hogy a verebek és a varjak kártékony állatok. Komárom bírái tehát meghozták a verebek nagy veszedelmére e végzést: *„Az vetisekre és gyümölcsfákra kártékony varjak és verebek irtassanak ki!”* És mindenkinek madarásznia kellett, hogy beszoigáltassa a reá kivetett kvantumot. Az már aztán nem a bírák hibája volt, hogy a verebek tovább is csiripeltek s hogy a varjak azután is károgtak.

A bírák bölcsességére mutat az a rendelkezés is, mely a rossz orvosságot rendelő orvosokat eltiltja a betegek gyógyításától ! Hát aztán nem bölcsesség volt-e az, hogy a bírák uraimék a tisztújítás alkalmával a város költségén pompás ebédet adattak ? Ilyenkor adták ki a végzést: *„az belső és külső tanácsurak számára böcsületes ebéd készíttessen — determináltatott!”* Egyik ilyen ebéden történt, hogy a komáromi trombitások nem tudták a vendégek zenei érzékét kielégíteni. Erre a bírák uraimék kimondották: *„uri ebédeken az trombitások kasszáltassanak és cigánymuzsikuskok hozattassanak”*. Ez meg is történt, de a cigánymuzsikuskok mód nélkül eláztak s így a tanács egy év múlva már a következő rendeletet adta ki: *„uri ebédeken a cigánymuzsikuskok kasszáltassanak és trombitások hozattassanak”*.

¹ Komáromban három státus volt: polgári, katonai (naszados) és nemesi. Mind a három státusnak meg volt a maga bírója. Vagyis Komáromban állandóan három bíró volt.

Bírák uraiméknak az italhoz is kellett érteniök. Addig ugyanis semmiféle bort el nem főrhattak (csapra nem üthettek), míg a bíróhoz látó poharat nem küldöttek. A bíró kihörpintvén a bort, megszabta, hogy mennyiért árulhatják a bor pintjét. Különben az italméréssel járó ügyeket külön *borbírák* intézték majd minden városunkban.

Faluhelyt a bírák majd minden bűnt bírsággal büntettek s akinek a büntetés nem volt az ingyére, az *igazító székre* föllebbezhetett. A falusi bírák összehíván a *valált* (a községet), a kiáltó székből hirdették ki a szentenciát. Sajnos, a falusi bíráink törvénytáráról igen kevés emlék maradt ránk. Csak például említjük, hogy 1557-ben Kánizsa mellett az egyik faluban az a nem mindennapi eset történt, hogy egy Nagy János nevű ember az ő hites feleségének a tudtával vagy elnézésével a szolgálójával latorkodott. A falu székin aztán ilyen törvényt mondtak a fejére: Nagy Jánost az ő hites felesége nyakazza le s ha nem akarná az urának fejét venni, akkor Nagy János vágja le a feleségének a nyakát! Ezt a bölcs ítéletet azonban nem lehetett végrehajtani; mert egyik sem akarta a másikat lefejezni. Ezért Nagy János uramnak megkgyelmeztek s csupán 40 forintnyi bírságot vetettek ki reá. A valál (község) azonban ebből sem látott egy fillért sem; mert az istentelen Nagy János megszökött a szolgálójával s otthagya a feleségét.¹

Az uradalmak és a vártartományok falvainak főbírája az udvarbíró vagy az ispán volt. Ezek a tekintetes perszónák hol itt, hol amott

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések.

tartottak széket. A büntetés mindig pénzbírság volt. Testi fenyítékre csak akkor került a sor, ha a bűnös fizetni nem tudott. A legtöbb helyen a halálthozó lopás vagy gyilkosság stb. bírsága 40 frt volt, vagy akasztófa. Néhol a lányrablás díja is 40 frt volt. De már például Sándorfalván a szűz elrablását csak két forinttal büntették. A lólopás bírsága 40 forint vagy akasztófa volt. De már a tehénlopást vagy a disznólopást csak hat forinttal büntették. Fogaras vidékén az a szokás járta, hogy a tolvajnak a lopott tehén, disznó, vagy juh helyett kettőt kellett adnia. Ung megyében, Baksa István falvaiban ilyen szokás járta: „az ki mineműi vétekben talál-tatik, bírságot fizet, amennyibe megalkhatik.”¹

A kisebb bírságoknak két része az úré, harmada az udvarbíróé volt. A csetneki uradalom 1662. évi utasítása szerint aki cégéres vétekben esik, melyért halált vagy súlyos bírságot érdemelne és megszökik, a bírságot az udvarbíró köteles megfizetni. A sárospataki 1693. évi utasítás arra inti a bírákat, hogy az egy forintnál többet érdemlő büntetést egyforintossá ne esinálják! A lopóknál talált javakban — mondja az utasítás — az udvarbíró harmados.

A bírság éppoly jövedelme volt a földesuraknak, mint egyéb adó. S ha a bírságból kevés folyt be, akkor leszállították a bűnök díját. Vagyis maguk biztatták a jobbágyaikat, hogy minél többet vétkezzenek.

Említők már, hogy a különféle látókat (Beschauer) másképpen bírának is hívták. A rév-

¹ Az efélékről tömérdek adattal szolgálnak a régi urbariumok és conscriptiók. (Országos Levéltárban vannak.)

látónak például *révbíró* volt a neve. Ő vigyázott a hidasra s ő tette a befolyó pénzt „a rév partján tőkébe eresztett pénztartó pikszisbe”. A posztólátót (Tuchbeschauer) nálunk *szűrbíró*nak hívták; a borlátónak meg *borbíró* volt a neve. A hódoltság korában majd minden városunkban voltak *székbírák* vagy *mészárosbírák*, akik a marhavágást és a húskimérést ellenőrizték s akiket *látóbíráknak* is hívtak. Régi írott emlékeinkben gyakran találkozunk a *kútbírákkal* is, akik a vándorló pásztornéptől az úgynevezett gémpénzt szedték s örködtek, nehogy a kutak körül háborúság támadjon. Debrecenben külön *kancabírák* voltak. A *mezei bírák* a tizedlés és a kilencedlés körül foglalatoskodtak. A *csűrbíró* a csürnek, a *malombíró* a malomnak volt kiskirálya. A *palérbíró* a munkásokra, a *majorbíró* pedig a majorra ügyelt. Az esküdtet sok helyen *futosóbíró*nak is hítták. Az urak is tartottak udvarukban futosóbíró. *Halászbíró* az a mester volt, akinek keze alá adták a gyalmot. A *céhbíró*t az egyes céhek maguk fogták maguknak. A tőzsérek, mikor útra keltek, nyílvetéssel választottak maguknak *fogott bíró*t. Kőrös város számadásai bizonyítják, hogy a hódoltság korában *szénabírák* is voltak; mert hát a töröknek sok széna kellett s ennek behajtását a szénabírák végezték. Hogy *kocsisbíró* és *koldusbíró* is elég akadt nálunk, az tudott dolog. Aki oly szerencsés volt, hogy birtokot szerezhett magának, azt az *iktatóbíró* helyezte jogaiba. A kisbíró faluhelyt ma is olyan ismert ember, hogy nem szükséges róla több szót ejtenünk. A külső és a belső *vásárbírák* az árus néptől a helypénzt, a vámot és az úgynevezett körös-

tölöpénzt szedték. Alföldi városainkban a *szerbírák* és az *utcabírák* még ma is ismeretesek. A végházak hadi népe fölött a *seregbírák* ítélkeztek. Ha az ügy föllebbezés útján a kerületi generális hadiszéke elé került, akkor a *hadbíró* mondott ítéletet.

Tudjuk, hogy nálunk a hódoltság korában sok pásztorfalut ültettek. Aszerint amint vlahok, rutének, oláhok vagy tótok lakták a falvakat, a bírákat kenézeknek, krájnnyikoknak, vajdáknak és soltészeknek hitták.

Bírák uraimék — amint látjuk — ugyan csak szép számmal voltak. Pedig idáig még nem is említettük a becsületes török bírákat, noha ők is sok böles ítéletet mondtak volt nálunk. Ezeknek a kádiáknak igen jó hírük volt s nemcsak a magyar paraszt, de még a magyar nemes is szívesen kereste náluk az igazságát. Nyitra megye jegyzőkönyvében olvassuk például, hogy „Török György nem akar nemesi törvénnyel élni, hanem azt akarja, hogy a kádia (török bíró) elé menjünk Esztergomba“.

IV.

Törvénybéli orvosság.

A törvénybéli orvosságot másképpen igazságnak is hívták. Valamint ma, úgy régen is, ezt az igazságot keresni kellett. A gazdag ember úgy ahogy, meg is találta; a katonai renden lévők nem is keresték s nem is találták. Ökigyelemük ugyanis pajzsul Ófelsége szolgálatját vették s így a császár erejével nekik külön igazság járt! A szegény ember egyért, mert gyámoltalan pór volt, másért meg, mivel emberszámba alig ment, az igazságot rendesen hiába kereste s ha törvénybéli orvosságot, fölötte keserűt adtak neki, igazító székre hiába várt, ügyét föllebb nem vihette; mert az espán vagy a községi bíró székin a szegény ember törvényének rendesen vége szakadt.

A törvénybéli orvosságokat a bírák készítették, akik előbb széket ültenek, azután az igazságot vagyis az orvosságot a kiáltó székből a törvényváróknak kihirdették. A törvénybéli orvosság igen sokféle volt, mivel a bírák uraimék a tudományt nem a törvénykönyvből szedték, hanem a helyi szokás alapján ítéleztek. Mindnyájan tudjuk, hogy a magyar ősidők

óta törhetetlenül ragaszkodott jámbor elődei szokásaihoz. Maguk a bírák is a szokás rabjai voltak. Az ősi szokásokból keletkeztek a kiváltóságok, az intézmények, no meg a törvények. Ha a helyi szokás úgy tartotta, hogy a bírák az ótestamentumbeli törvények alapján ítéljenek, hát úgy ítélték, mert hisz ebben Isten vezért adott nekik, az istenfélő Mojzest. És városaink régi jegyzőkönyveiből tudjuk, hogy bizony nem is ritka eset volt, amikor a bírák a törvényben az istenfélő Mojzesre és más jámbor zsidó prófétára hivatkoztak.

A régi jó időkben a legegyszerűbb törvény a bírság volt. Uradalmainkban és falvainkban a bírság éppoly rendes jövedelem volt, mint a tized, a váltópénz, vagy a karácsony adója. A bírság egyik helyen nagyobb, a másik helyen kisebb volt. Ha jámbor eleink *vért* vagy *kéket* (t. i. kék foltokat) mutattak, a *vérmutatás* vagy a *kékmutatás* fejében, a tetteseken hatvan pénznyi bírságot szedtek. Kéket mutatni azonban csak nappal volt szabad. Az igazság úgy szólt, hogy az, aki részegségében estve kéket mutat s reggel meg nem újíttja, pöre leszáll, azaz hogy semmit sem ér. A méltatlan panasz bírsága rendszeren 36 pénz, a parázna személy bírsága 1 forint, a hatalom-mondás bírsága 1 forint 20 pénz, az orvbírság 1 forint volt. A feleségtől elválás bírsága 12 forintra, a pecsét-bírság 1—12 forintra rúgott. A lólopásnak és a leányrablásnak volt a legnagyobb a bírsága: 40 forint vagy akasztófa. Ezek a bírságok természetesen helyenkint változtak. Néhol például az akasztófáról való leváltást meg sem engedték, másutt meg a gyilkosságnak is csekély volt a bírsága. Lugos részére (1577.)

Báthory Kristóf adta szabadságlevél például a többi között azt mondja, hogy az orzott marhát akképpen kiáltassák meg, hogy a káros ember rátaláljon; a tolvajt váltságra ne tartsák, hanem ha két forinton felett vagyon a lopott jószág, a tolvaj meghaljon érte, törvény látatván rá! Másutt meg az volt a szokás, hogy a tolvajnak az ellopott marha, ló vagy disznó helyett kettőt kellett adnia a károsult fél részére. Mondanunk sem kell, hogy a legtöbb ember a nagyobb bírságot megfizetni nem tudta s így *maradtságban* lévén, az akasztófára került. Az úgynevezett *akasztóispánok* ezért szanaszét jártak s a fizetni nem tudó bűnösöket felkötötték. Ezt a szokást még a török is megtartotta. Az 1632. évben például Kecskeméten a törökök egész csomó legényt felkötöttek s a nehéz munkába annyira belefáradtak, hogy Mohamed törvényével mit sem törődve, 82 pint bort megittak.¹ Mivel faluszert olyan bűnök is előfordultak, amikről a bírságtörvény mit sem szólt, ezeknek megítélésére széket ültek, azaz a *valal-t* összehívták.

Sok vidám humor nyilatkozik meg a XVI. és a XVII. századi illetén törvénylátásban. Faluszert — amint említők — a legtöbb bűn egyedüli büntetése a bírság volt. Ha az ember a szomszédját úgy megesépelte, mint a zsuppot: ha verekedés közben másvilágra küldte, vagy ha a házasságtörésre jött kedve: egyszerűen leszurta a bírságdíjat s békésen tovább ballagott. Ha negyven forintja volt, még az akasztófától is megválthatta magát. Bölesen volt ez így elrendezve! A jobbágy megmenekült a testi

¹ Kecskemét város jegyzőkönyve írja ezt.

büntetéstől, az úrnak meg jövedelme volt a bírságból. Természetesen, ha szűkös idők jártak s ha az ebanyázta pénz megritkult: a szegény jobbágy a kedvére nem is vétkezhetett, nem lévén miből megfizetni a díjat. Ilyenkor a jószívű földesurak, hogy a jövedelmiük meg ne csappanjon, a bűnök díját (bírságát) a felénnyire leszállították. Azaz hogy magyarul szóljunk, ők maguk noszogatták a jobbágyokat, hogy minél többet vétkezzenek. Ez az eljárás sem szükölködik humor nélkül.

A törvénybéli orvosságok a városokban sokkal változatosabbak voltak mint a vidéken. A tizenhatodik és a tizenhetedik században a városokban is legnagyobbbrészt a szokás (usus) volt a legfőbb törvény. Maguk a városi jegyzőkönyvek, de meg az ítéletek is világosan megmondják, hogy *„az usus, az, ki az legfőbb törvény“* accomodálja bírák uraimékat az igazsághoz. Az usus vagy a szokás leginkább az isteni és az egyházi rendeletekhez való ragaszkodásból fejlődött és gyökeresedett meg. A régi bírák ugyanis, mint a komáromi jegyzőkönyv mondja, *„legkiváltképpen az nagy Isten tisztességét nézik, hogy ő gyönyörködne az szép egyességben!“* Az, hol minden bizonyság megszakad, — mondják a komáromi bírák — Szent Pál mondanása szerint minden kételkedő dolognak az hit az vége! Az isteni és az egyházi törvények lévén az irányadók, az ítéletekben számtalanszor találunk hivatkozást a próféták és különösen Mojzes törvényeire. A városi bírák azonban még az ótestámentombéli törvényeket is enyhéknek találták s különösen a XVI. században mód nélkül szigorították azokat. Mojzes csak azt mondta, hogy fejért fejet, szemért

szemet, kézéért kezét, de a régi városi bírák igen sokszor egyetlen szóért is fejét vették a vádlottnak s olyan büntetéseket találtak ki, amilyenek a nagyeszű és istenfélő Mojszesnek eszébe sohasem jutottak.

Négy magyar városnak, Debreczennek, Győrnek, Keeskemétnek és Komáromnak jegyzőkönyveit és pörös írásait vizsgálgatván, arra az eredményre jutottunk, hogy a XVI. és XVII. században a kálvinista városokban sokkal szigorúbb törvényekkel éltek, mint a pápista városokban. A rideg és a kérlelhetetlen szigorúság, főleg a XVI. században, nem ritkán szinte kegyetlenséggé fajult. Így pl. Komáromban a gyermekgyilkos leányt tövissírba elevenen eltemették és aztán hegyes karóval átalverték.¹ Debreczenben az ökörtolvajt még 1669-ben is tüzes fogókkal szaggatták és nyársba vonták. Az 1586. évben Komáromban a bírák még ilyen törvényt mondtak: „*az, ki jámbor asszonyt nyilrán való személynek mond, az álla alól az nyelvét hányják ki neki!*” Ugyanezért a bűnért néha a nyaka esigolyáján át vonták ki a nyelvet! Debreczenben a gyermeket elrekkentő asszonyt elevenen eltemették.

A büntetések szigorúságából nem szabad azt következtetnünk, hogy a XVI. és XVII. században városainkban a bűnök nagyon is elharapóztak. Ellenkezőleg! a jegyzőkönyvek és a pörös iratok arról tanuskodnak, hogy a nagyobb bűnök, amilyen a rablás, gyilkosság,

¹ Prothocollum civitatis Döbröczön. 1618. szerint a gyermekét elrekkentő asszonyt elevenen eltemették. A fattyas lányokra, a rekkentő asszonyra, vándorló menyecskékre más-más büntetést mértek. A korhely kofákra 40—40 botot vertek.

rablógyilkosság stb., alig fordulnak elő. A vádlottak legnagyobb része az asszonyrendből került ki s olyan bűnök miatt kellett törvényt állaniok, amiket ma nem is büntetnek. A civakodás, pletykázás, káromkodás, rágalmazás, az erény útjáról való letérés, a tiltott szerelem stb. a legközönségesebb és leggyakoribb bűnök. Ezek a bűnök adtak bírák uraiméknak legtöbb dolgot, no meg aztán a különféle pör. Pörölni ugyanis a magyar ember már akkor is igen szeretett. Dessewffy János uram írta 1557-ben egyik latin levelében e magyar mondást: nyolcvan polgár húsz híján száz pört jelent! S mi úgy találtuk, hogy Dessewffy uram nagyon is közel járt az igazsághoz. A magyar polgár ugyanis a régi időkben is azt tartotta, hogy egy fillér kicsiny pénz, de jussából annyit sem enged. És pört jelentett és futotta a bírákat és megjárta az igazító székeket, ha birtokaráment is. S ha a keresett igazságot még sem sikerült megtalálnia, más város szárnya alá költözött és új bírót fogott magának; mert jámbor ember s jó nemzet, ha fejével éri is meg, igazságát nem hagyhatja.

Amint láthatjuk, régi bíráinknak elég dolguk volt a pörlekedőkkel. De hát eszük is volt, hogy a pörlekedési kedvet némileg lehűtsék. A sok pört, az örökös pörlekedést a régi jó időkben *bíróbúsításnak* hívták. S hogy a bírakat büntetlenül senki se búsítsa, arra való volt a bírság! Az 1632. évben a komáromi bírák pl. ilyen törvényt kiáltottak ki: „hogy az pörlekedési kedv elmenjen és az bírakat ne terheljék aféle marcona dolgokkal, elvégeztették, hogy az, ki pörölni akar, mindenekelőtte bírák uraimék részére egy forintot tartozik

letenni al- és fölperes és csak azután mond-
hassák el a dolgot“. Mivel ez sem használt,
később az örökösen pörlekedőket megbüntet-
ték. Az 1690. évben például a bírák ilyen íte-
letet mondtak: *„ahányszor öreg Kozákné bú-
sítja a bírakat, mindannyiszor két forint bün-
tetésen marad, melyet ha meg nem adna, az
kalickában tétessék mindannyiszor!“*

Bírák uraimék az ítéleteket néha argu-
mentumokkal is elegendően megrakták, aztán
nem ritkán elvi kijelentéseket is tettek. Mivel
mindezek nemcsak a kort, de egyúttal a ma-
gyar észjárást is jellemzően megvilágítják,
egyet-kettőt felemlítünk. *Asszonyembernek
nyelvre az ő kardja* — mondják nem egyszer a
bírák — s mégis ez ellen a nyelv ellen indítot-
ták a legnagyobb hadat! A nyelve mosó, csa-
csogó, nyelvével nem bíró s mások tisztességét
gyalázó asszonyok az asszonyi rend tisztességé-
nek ellene vannak, tehát az ilyenekről bírák
uraimék „nem aránzották, hogy az városban
maradásuk lehessen!“ Volt azonban olyan eset
is, amikor a bírák az asszonyi rendet védel-
mükbe vették. Így például 1619-ben az egyik
debreczeni polgárt keményen megbüntetik,
mert ilyen nyilatkozatot tett: *„annyi jámbor
asszony vagyon Debreczenben, hogy két ökrök
kivihetnék.“* A komáromi bírák fölmentették
azt a vádlottat, aki „férfi-asszonyállatoknak“
nevezte a városbéli szüzeket, mert — mondják
a bírák — „sok jótisztességbeli asszonyállato-
kat neveznek férfiui természetűeknek s maga-
viselésükben, szólásukban férfiakhoz hason-
lónak.“

Igen érdekes és megszívlelhető nyilatkoza-
tot tettek a komáromi bírák 1624-ben, amikor

is Pozsgay János uram nagyobb káromlással megeresztvén nyelvét, így szólott: „ez ti prédikátortok sem szólja az igazat, és nem azt prédikálja!” Ezért a mondásért Pozsgayt elítélték. A bírák az ítéletet a következő szavakkal kezdték: *„az úton járó embereknek legelső regulájok az, hogy senki hitét ne vizsgálják, ha békével akarnak, mert nagyobb emberek is megjáradtak az alatt. Keresztény emberben igen jó az igaz valláshoz való buzgóság, de csak módjával!”*

Az 1619. évben történt, hogy nemes Marthon Szabó Pál uram Komáromban isterázsát állott vala. Szabott végezés volt, hogy az takarodó dobolás után korcsmára járnia senkinek sem szabad. És íme egyszerre nagybugyogós korszokkal diákok jönnek, hogy bort vigyenek a tanulóházba. Marthon Szabó Pál uram bottal és harag szóval támadt rájuk, mondván: „keresztes bestyék, ördög hírével járó farizeusok, takarodjatok haza!” Közben-közben jót húzott a diákokra, akik közül aki szaladhatott, futtonfutott a tanulóházba, de az egyik, valami Bogyoszlai Miklós, kardot rántott s a derék Szabó Pált agyba vágta. A lármára előszaladtak a szomszédok és teli torokkal kiabálták: hamar isterázsa, hamar! ím areul vágták az nagy jámbor embert, Szabó Pált! De hiába volt a segítség, Marthon Szabó Pál uram negyednapra meghalt. Nagymagyari Ágh Jakab és Péczeli Király Imre (Emericus Regius de Peczel) prédikátor uraimék, akiknek becsületes nevét irodalmunkban is jól ismerjük, mindent elkövettek, hogy a szegény diákokat megmentsek. De hiába volt fáradságuk. Bogyoszlai Miklóst halálra ítélték s csupán az előzetes kar-

levágást engedték el neki kegyelemből. A tisztelendő becsületes bírák uraimék és a tizenkét belső tanács ez alkalommal az ítéletet a következő tanulságos szent igékkel kezdték: „nemkülönben mikor az zsidóság Zakariás papot Barakiásnak fiát az oltár előtt megölték, az mely nap az zsidók hét bűnt cselekedtenek, először papot öltek, másodszor törvénymagyarázó bírót, harmadszor prófétát, negyedszer ártatlan vért ontottak, ötödször az Úr házának pitvarát megfertőztették, hatodszor az szombatot hasonlóképpen, hetedszer az kegyelemnek napját is. Ezek az diákok is így tettenek, mert nemes embert, bíróságtartót, jámbor személyt, az városnak és az eklézsiának egyik pátronusát tökélyetes jámbor céhbeli embert, ártatlan vért, vasárnap az strázsán öltenek meg!”

Az 1640. évben Jankó János nevű legény lólopás miatt került a komáromi tömlöcbe. A szegény ifjú sejtván, hogy halál vár rá, „kezét tördelvén és térdre esvén az bírák előtt, az-mennybéli igaz Istenért és szent fiáért nagy alázatosan könyvek közt könyörög, hogy legyenek irgalmasok és kegyelmesek, soha ez egyszernél többet nem lopott, soha többé nem lop. Ne nézzék ez egyszerbéli vétkét, Krisztus Urunk a bűnösökért halt meg, s ki az, ki nem vétkezik“. Jankó János kétségbeesett viselkedése annyira meg hatotta a bírákat, hogy ítéletet mondani nem tudtak. A vádlottnak csak annyit mondtak: *Isten az parancsában nem azt mondja, hogy sokszor, hanem, hogy ne lopj! Tehát egyszer se lopjon!* Aztán, hogy valami hirtelenség ne légyen a dologban, a törvénymondást máskorra halasztották. Amikor is a

szegény Jankó Jánost csakugyan felakasztották.

Ha a tizenhatodik és tizenhetedik századi büntetéseket összehasonlítjuk, arra az eredményre jutunk, hogy a bírák a tizenhetedik században a kegyetlen szigorúságból sokat engedtek. A régi szokásokat ugyan még mindig emlegetik az ítéletekben, de már rendesen eltérnek azoktól s maguk a bírák mondják, hogy azoknak kell a bocsánat, akik vétenek. Amíg az előző században a jegyzőkönyvekben ilyen ítéleteket olvashatunk: „lőtt törvény Detrekői Pál diák és Szabó János fölött, akik loptak; László Benedek akasztza föl őket!” Addig a tizenhetedik század végén már ilyen ítéletet mondanak a bírák: „a legény fölöttébb sértő büntetést nem szenvedhet: a lopás fejében egy pár félfontos gyertyát adjon az egyháznak”. Még a kikapós lányok büntetése is enyhült; sőt az is megesett, hogy a bírák a nyilvánosan megbotozott leánynak kijelentették: *„ha az jámbor bírákat megkeresi, gondolkodnak az tisztessége megújításáról!”* De azért a mai fogalmak szerint a büntetések még mindig elég szigorúak voltak. S a városoknak legnagyobb és legkeresettebb látványossága még mindig a piac volt, ahol pénteki napokon pellengérhez kötött lányokat, kalickába 'zárt asszonyokat lehetett látni. Aztán megjelent a mester (a hóhér) s fent az emelvényen megesapta a lányokat, amint a jegyzőkönyvek írják: „isterázsa fentállván, pendelyüket tartván és az pálcákat számlálván!” Aztán jött a városból való kicsapás. A lányok fejére szalmát tettek vagy pacalt kötöttek s a hóhér kivesszőzte őket a városból. Az ilyen menetet olykor a félváros

kísérte és hangos siránkozás között búcsúzott a kicsapott személytől. Az efféle büntetést persze maguk a kortársak is igazságtalannak és embertelennek tartották. A vádlottak ezt nem egyszer a bírának is megmondották. „Benn ültök a törvényben — kiáltá 1606-ban Kelemen Györgyné — és olyan törvényt csináltok, az minéműt akartok.“ Bírák uraimék erre így feleltek: „kövesse meg az tanácsot, és az dolognak száz forint legyen az csöki!“ (Ez a csök, csöki szó minden ítéletben szerepel, ahol pénzbírságról van szó.)

De hát lássunk egynéhányat a tizenhetedik század szelídebb büntetéseivel közül. Előre megmondjuk, hogy a legközönségesebb büntetés a piacon való botozás volt. A bírák, úgy látszik, bizonyos tekintettel voltak a gyöngédebb nemre, mivel az asszonyokra és leányokra rendesen csak tizenhat botot verettek. S ha véletlenül három pálcára (azaz száz botütésre) ítélték is, nem egyszerre, hanem három egymásután következő pénteken olvasták rájuk a szentenciát. A szegény férfiak már nem részesültek ilyen kiváltságban. Nekik egyszerre kiadták mind a száz botütést. S azt hisszük unos-untig elég is volt nekik. A botozás, mint törvénybeli orvosság leggyakrabban a szerelmes leányzóknak és asszonyoknak járt ki. Ha a pásztorórán csípték őket, másnap már megvolt az ítélet: „Piroskán az jövőendő pénteken az pelengérben az hóhér tizenhatot üssön, s aztán a városból kibotozza.“ (1618.) Torzsa Ágota kisasszonyra a komáromi bírák 1617-ben ilyen törvényt mondtak: „minthogy az bizonyosság részint béhozta, hogy az legényt szobájába bocsájtotta, de mint-hogy homályos az dolog, az jövő pinteken vala-

míg az prédikáció áll, az pelengérben legyen és tartassék. Annak utána az hóhér tizenhatot üssön az farán és bucsuztassák ki az városból 12 mérföldre s többé magát ne mutassa, mert feje vétetik." Székely Mihálynét és Nagy Katát 1619-ben, mivel legényekkel cimboráltak, a bírák börtönbe vették és kimondották, hogy 15 nap alatt tizenketted-tizenketted magukkal purgálják és mentsek magokat jámbor tisztességes személyekkel. A 15 nap leteltével a vádlottak felmentésüket kérték, mivel zárva lévén, tanukat nem szerezhettek. Bírák uraimék e védelmet nem fogadták el, országunk törvénye mellől — mondák — el nem mehetünk, holott eféle főbenjáró dologban nem szokás elboesájtani az foglyokat. Annakokáért mind Székely Mihálynénak, mind Nagy Katának feje vétessék! Ugyanilyen ügyben 1639-ben a bírák ilyen ítéletet mondtak: „Kovács Ilona és Pápai Katalin asszonyok megérdemelnék a Dunának a vizit, de irgalomból jövő pénteken a pellengérbe tétessenek és két óráig ott tartassanak, aztán tizenkét mérföldre menjenek az városból s ha visszajönnének, bizonyosan az Dunába vettetnek.”¹ A komáromi bírák az asszonyoktól megkövetelték, hogy uraikat tiszteljék. 1606-ban például ilyen törvényt mondtak: „ha az asszony urát nem tiszteli, pelengérbe tegyék és onnét az tömlöcbe vigyék”. Ugyanezek a bírák 1645-ben Vörös Annuskára ilyen törvényt mondtak: „a hóhér homlokára

¹ 1634. évi jegyzőkönyv írja e két leányról: „Sok gonoszság és mindenféle csintalanság hallatott felőlük. annyira, hogy az ég és a föld az ő gonoszságukat nehezen szenvedí!”

bélyeget süssön, és az városból verje ki paráz-
nasága miatt; ha pedig ezután is itt találtatik,
vettessék az Dunába“. Szalay György uram
1696-ban amiatt panaszkodott, hogy felesége,
Kecskeméti Kató asszony, az italban mód nél-
kül elmerült volna, úgy, hogy sokszor nem is
reflektálhatta magát, hanem idestova hevert,
mely bűnért, ha jól elverte, mindgyárt elfutott,
s otthagya őt. A böles bírák erre kimondták,
hogyha Kató asszony még egyszer ilyen illetlen
dolgot cselekszik, a piacon megvesszőzik. Az
1640. évben, mivelhogy az asszonyok nyelvének
csacsogása meg nem csillapult, a komáromi
bírák kimondották, hogy a pletykázásnak ezentúl
24 forint a büntetése, melynek fele a becsületes
bíráké. Ismétlés esetén a pletykázó asszonynak
nyelvét kivágják. S ha harmadszor is teszi,
fejét veszik. A böles bírák, amint látjuk, arról
megfeledkeztek, hogy a nyelvevágott asszony
immáron többé nem pletykázhatik, tehát a har-
madik büntetésre szükség már nem volt.

A régi bírák, úgy tetszik, nemesak a tilos,
de még az idő előtti szerelemnek is ellenségei
voltak. A jegyeseket, ha a pásztorórán meg-
esipték, megbotoztatták. Az 1632. évben tör-
tént Komáromban, hogy Szabó Katus időnek
előtte második házasságra adta magát, holott
— mint a város tizenkét tanácsa és bírāja
mondá — minden jó házasságban bizonyos
ideig egyik a másik halálát nagy szomorú álla-
pottal és magaviselésével szokta viselni. A
bírák, mint kegyes atyák, az igazsághoz akko-
modálván magukat, a kiáltó székből ilyen tör-
vényt mondtak: „Szabó Katus siralmas és
alázatos gyász magaviselésével megkövesse és
kérje az bírákat, Annakutánna a városból taka-

rodjék ki.“ Erre Szabó Katusnak férje kegyelemért esedezett, mivelhogy „Katus büntetésének terhét és terhének iszonyú súlyát ő neki (t. i. a férjnek) kell viselnie!“ És a tanács megengedte, hogy Szabó Katus visszajöjjön. Tolnay Mátyásné gonosznyelvű asszony volt s a jámbor főembereket gyakran búsította. Legalább a komáromi bírák ilyen súlyos véleményt hagytak felőle az utókornak. Ki kéne vágni a nyelvét, — mondják róla 1643-ban — mert még a bírák előtt is pergeti mocskos nyelvét. Tolnaynének igazsága nem lévén, az tömlöcházat meghágtá és elfutott. Ezért a bírák ilyen törvényt mondtak rá: „az jövő vasárnap reggel kézi kalodában tévén kezeit nyakastól, 12 óráig ott szenvedjen. Kijövén a nép az prédikációból, egy koldust melléje felállítván, az egész község hallatára megkiáltassék, hogy valaki ennek utána felebarátját, mint Tolnayné meggyalázza és szidalmazza, hasonló büntetése legyen. S ha Tolnayné még egyszer teszi, több törvénye nem legyen, hanem mingyárást az mester (t. i. a hóhér) kezébe adassék s mint aféle gonosz személy kivesszőztessék és üzessék az városból.“

Ugyanesak a komáromi bírák 1691-ben Bucsy Annuska ügyében ilyen törvényt mondtak: Bucsy Annuska félretevén az tisztaságnak reguláját, melyben minden leánynak élnie kellett volna, *a régi szokás szerint, az mely törvény helyett vagyon*, pellengérre és a városból való kicsapatásra ítéltetik.

Ugyanez évben történt, hogy az urára féltékeny Prinyi Panna reggel a kocsonyavácon üldögélt. Egyszerre megjelent ott Finta Zsuzsi, akit a városban „a szép Kásáné“-nak hívtak.

Prinyi Pannát elfutotta a méreg s így kiáltott a szép Kásánéra: „Miért, hogy mikor semmi árúd sincsen, ide mersz ülni az tisztességes asszonyok közé; tán az szépségedet hoztad vala áruba? Jobban akarnám, hogysem az budai törököt látnám, semmint tégedet, szintén olyan, mintha kést vernének az szívembe, mikor téged látlak. Ó, rút... csunya, utálatos, Duna fenekére való asszony!” Erre a szép Kásáné csúf cipellős szájúnak mondá Prinyi Pannát; ez meg *húst harapott* Kásánéra, meredt szeműnek csúfolá s azzal fenyegette, hogy kicsapatja a városból. Erre aztán lőn nagy összvezajdulás! A fő jámbor emberek szétválasztották az ördög erejétől tüzelt asszonyokat, kiket bírák uraimék aztán nyelvváltságra (*emendae linguae*) ítélték.¹

Ilyen és ehhez hasonló esetekkel telve vannak Debreczen, Kecskemét és Győr jegyzőkönyvei is. A perlekedők és a vádlottak legtöbbje e városokban is az asszonyi rendből kerültek. Debreczenben a tiszteletes tanácsnak annyi dolga akadt, hogy a tizenhetedik században maga sem restelte bevallani: *nem bír a nyakas kösséggel!* A debreczeni bírák az olyan leányokat és asszonyokat, akik *pajkos kézzel adták magukat*, vagy a pajkosokkal latorkodtak; aztán meg az olyanokat, akik nőtlen legényeknek cifra gatyamadzagot és keszkenőt varrtak, vagy *tésztadiót* küldöttek, épp úgy büntették, mint a komáromiak. A perlekedő

¹ A jegyzőkönyv szerint Finta Zsuzsi ezt is mondta volt Prinyi Pannának: „Ha szeret is az ura, szebb asszony vagyok én őnálánál. Nem vagyok oly nagy ajkú és nagy szájú, mint ő.” (1676. évi jegyzőkönyv.)

asszonyok közt a debreczeni tanács legjobban tartott Szücs Ferenenétől, akiről az 1627. évi jegyzőkönyv örökemlékül hagyta, hogy *hajdú módon üvöltött és hujogatott* és „lódingos lövő, puskapalackos, lovon nyargaló, nagykontyú, égettborosvitéz asszony“ volt.

Csáni János uram összezördülván a debreczeni böcsületes céhekkal, a sárga földig legyalázta őket. Bíróság elé kerülván, a debreczeni magisztrátus ilyen ítéletet mondott a fejére: „Mivel Csáni János az céhmestereket tolvajoknak mondotta, *nyelvén maradt* ellenök. Azért *az henger (t. i. a hóhér) vessen fogót az nyelvére* és vigye ki az plengerhez s ott kiáltassa meg véle, hogy az ki olyan dolgot cselekednék, hogy mást gyalázatos szóval illetve, ilyen büntetése lenne. De mivel Csáni könyörög és mások is mellette esedeznek, hogy henger kezébe ne adják; mert az céhből kiesik, bíró uram az esküdt uraimmal könyörgését meghallgatván, az előbbi büntetést mitigálták ilyenképpen, hogy harmadnapig tartassék az templom előtt való kalodában. Henger kezében nem adatik.“¹

Ugyanez a böles bíróság 1638-ban kimondotta, hogy akik mulatságból szánkáznak, a tömlőcre hányattatnak és 15 napig fogva tartatnak. Egy vasárnapon pedig a templom előtt való kalodába tétetnek.²

Turi János uram borittában lámpás nélkül bandukolt Debreczen utcáin. A város derék őrzői el akarták őt fogni. Turi uram azonban az egyik városi örnek kardját elkapván, az ör-

¹ Debreczen város jegyzőkönyve. 1638. 23. 1.

² U. o. 30. lap.

seget jól megvagdalta és szétkergette. Törvény elé kerülván, bátor eselekedetire már semmit nem emlékezett. Csak annyit tudott, hogy ő akkor az italban nagyon elmerült volt.

A törvény nem fogadván el mentségit, ez a szentencia szállt a fejére: „Deliberatum, Turi János az piacon a *nyakvasnál* levonattassék és a *furatossal* hatvan csapással megveretessék.”¹

A furatos lapáttal való illetén verettetés az alföldi városokban (s néhol Erdélyben is) nagyban járta. Az „adta mondásért” 50, a „teremtettéért” 100 furatos ütés járt. Ami untig elégséges volt egy emberséges embernek arra, hogy elmenjen a kedve a káromkodástól.

Debreczen városa, úgy látszik, később leszálította az ütések számát. Fodor Szabó András például adtával és teremtetével káromkodván, ilyen büntetést kapott: „vasárnap kétszer a két templom előtt kalodában tétessék, a *nyakára* kövek köttetvén és midőn elbocsáttatik, *furatossal* tizenkettő üttessék”.²

Kecskeméten a kikapós lányokat és asszonyokat a piacon 50—50 csapással korbácsolták,³ holott a legényeket nem a piacon, hanem a dereshen botozták. A városból való kicsapáskor ugyanitt a lányok és az asszonyok nyakába pacalt vetettek, vagy harasztot s szénát kötöttek. Volt eset, hogy egyszerre egész esomó lányra harminc botot vertek, aztán összekötve a városból kiűzték, mivel „juhászokkal és kvártélyos katonákkal illetlenül társalkodtanak”.

¹ U. o. 1702. 440. lap.

² U. o. 1704. sz. jk. 835. lap.

³ Ez a szokás a városi jegyzőkönyvek szerint még 1739-ben is járta.

Simon Jánosné Jutka asszonyra ugyanezért a bűnért a kecskeméti bírák ilyen büntetést szabtak: az templomból mikor az község kijön, *szénát kötvén fejére, hatvan bottal való sujtás adassék neki, isterázsa föntállván és ruháját tartván!* (1728.)¹

A hajduvárosokban a büntetések szintén igen szigorúak voltak. A régi hajdurendtartás szerint például azt a hajduvitét, aki adtával, teremttével káromkodott, falóra ültették, elbocsátatván, keményen megverték. Ismétlődés esetén a káromkodó vitéznek egész napon át a falovon kellett ülnie, nyakában nagy követ tartván. Mikor pedig a falóról leszállott, meg kellett városszerte kiáltania, hogy halált érdemelt.

Ha pedig harmadszor is káromkodáson csípték, elevenen megkövezték. A hajduvárosokban, no meg Debreczenben és Kecskeméten a görögök és az oláhok nem élvezhették a városi törvények védelmét. Ezeket még a szokásos esküre sem bocsátották, hanem régi szokás szerint *bodzafa keresztre kellett esküdniök.*² A hajduvárosokban az is bevett szokás volt, hogy *vérontás alkalmával a prédikátorok a harangok kötelit fölhozatták, hogy ártatlan vér föl ne kiáltson az égbe!*

¹ Úgy Kecskeméten, mint egyebütt is még mindig járta a bélyeggel való sütés is. A lótolvajt Budán is bélyeggel sütötték. A Kecskemét városi jegyzőkönyv írja az egyik vallatásról: „Miért vagyon hátadon sütéspatkó, vagy akasztófa-sütés? — Betyár vagyok, hol itt, hol Szegeden dolgozom jó embereknél.”

² A rácok ezt viszonozták a magyart nem fogadták el tanunak. Az eresi bíró mondá például a kecskeméti tanura: „Pogányok az magyarok, nem veszem be őket tanuknak.”

A jámbor olvasó mindebből megítélheti, hogy a régi jó idők törvénybéli orvosságai, bárha jámbor bírák erejével adattak legyen is, nem mondhatók a pörösök gyógyító flastromának. Ellenkezőleg, a gyógyító flastromot csak azután kellett előszedni, ahogy az ember a törvénybéli orvosságot már megkapta.

V.

A régi magyar parasztpélda, tréfabeszéd, hajdubeszéd.

Nem mondunk újat, mikor állítjuk, hogy a közmondásokat különösen a keleti népek kedvelték. A magyar is egy sorban lévén ezekkel, valamikor mód nélkül szerette és kereste a szellemes és találó mondásokat. Hamar meggyőződünk erről, ha a régi magyar leveleket lapozgatjuk. Különösen XVI. századi leveleink bővesek a ma már alig ismert példabeszédekkel. Mikor a magyar nép a török szárnya alatt nyomorgott s mikor a társadalmi érintkezés a két nép közt már mindennapivá vált, egymás után vesszük át a töröktől az ismertebb közmondásokat. Annyira ment ez a szokás, hogy régi leveleinkben még török nyelvű közmondásokkal is találkozunk. Pedig a törökök példabeszédei merőben elűtöttek a magyarokéitól. A török példabeszédek vagy közmondások mindig komolyak, mélyrehatóak és erkölcsi tartalmúak. A magyaréi ellenben — humorának megfelelően — vidámak, tréfások és szellemesek. A magyarnak nemzeti sajátossága tehát a példabeszédekben is kifejezésre jut.

Azokat a tréfás és szellemes mondásokat, melyek később aztán közmondásokká váltak, a XVI. században még *tréfabeszédeknek* hívták. Jámbor eleink mód nélkül kedvelték ezt a tréfabeszédet. S minél találóbb, minél szellemesebb volt az, annál többre becsülték szerzőjét. Apor Péter írja eleinkről, hogy „*az tréfában igen gyönyörködtek asztalnál*. Azért azhol tréfás, játékos embereket tudtanak, azokat magukhoz hívták, asztalnál jól tartották s mentől nagyobb tréfát tanáltak fel, abban mulatták magokat.“

De vajjon mi is az a tréfabeszéd? Nem nehéz a kérdésre felelnünk. A tréfabeszéd nem egyéb, mint humoros zamattal elegyített szellemes és találó mondás. Középhelyet foglal el az adoma és a közmondás között. Minél sikerültebb volt a tréfabeszéd, annál hamarabb elterjedt. Szájról földre járt az, még pedig eleinte a szerzője nevével. Később aztán, mikor már közkincsesé vált, a szerzőjéről megfeledkeztek s csak mint régi közmondást használták.

A régi levelek anyagából számtalan jeles példabeszédünknek a szerzőjét megismerhetjük. Ugyancsak e levelekből tudjuk, hogy a tréfabeszédet meg a találó mondást — ha már a köznép is használta — *parasztpéldának* is hívták.

Írva hagyták nékiünk, hogy a régi világ az enyelgéshez keveset tudott. A tréfabeszédnek ránk maradt anyaga ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítja. A tréfa akkor is járta nálunk, mikor jámbor eleink nem a bortól zajosodtak. Ne haljunk meg búval — kiáltották a legszomorúbb időben is. És megeszmezték magukat. És tréfát indítottak. Nem törődtek azzal sem, hogy mások nyelvére esnek. Arra való az eb,

hogy ugasson — mondták ilyenkor. Akinek aztán jó vénája volt a beszélgetésre, megindította szelleme sziporkázását s akik hallották, hamarosan melléje ereszkedtek. Az igazi mulatságnak csak azt tartották, ahol *vígan* lakhattak. Vagyis ahol nem csupán az ételnek, hanem a szónak is sóval és borssal adták meg a módját. Az ilyen helyen aztán folyt a tréfabeszéd. S ki amit hallott, később tovább adta. Kiadatlan leveleink bővesek aztán a sikerültnél sikerültebb tréfabeszéddel. Nincs mit csodálnunk ezen. Hiszen a XVI. században s némileg még a XVII.-ben is ismert és kedvelt irodalmi műfaj volt, melyet legkiválóbb embercink szeretettel ápolgattak. E minden ízében eredeti és sajátos tréfabeszédben élt a nemzet kedélye. Ebben szólal meg legjellemzőbben a magyar lélek, a magyar gondolkozás. Ez tárja fel legjobban azt a magyar szívet, melyben a bánat és vígság, a remény és a kétségbeesés, a komolyság és a tréfa folyton egymást űzte. Balítélet alá senki ne vegye, ha kimondjuk, hogy nincs semmi, ami a magyarság életét, jellemét, eszméit találóbban rajzolná, mint a régi tréfabeszéd. Annál különösebb, hogy eddig még senki sem foglalkozott vele. Bizonyára amiatt van ez így, mivel a tréfabeszéd egész anyaga úgyszólván még a levéltárakban kopik. S ki tudja, lesz-e idő, mikor összegyűjtve mindenkinek hozzáférhetővé leszen? A XVI. század szereplő emberei közül nagy mestere volt a tréfabeszédnek Mérey Mihály uram. Több jeles mondása ma már mint közmondás forog közszájon. Szerinte a titkot a tyúkok is kivakarják a szeméten. Egyik szép levelében írja, hogy a külföldi nemzetek folyton vádolják és korhol-

ják a magyarságot: de majd egykor — írja — ha ők is a végső veszedelemben forognak, észre-
 térnek s megtudják, mi mindent tett a magyar
 nemzet! Egyik igen jóízű levelében olvashat-
 juk azt a pompás tréfabeszédét a leányos em-
 berről és a háztüznéző legényről, melyet másutt
 már ismertettünk.

Hogy Mérey uram jeles mondásai később
 is járták, elégséges Sándorffynak 1582-ben írt
 levelére hivatkoznunk, melyben a többi közt
 ezt is írja: „Nem heában mondta szegény
 Mérey uram, hogy embernek házánál az gazd-
 asszonnyal nem jó törvényt tenni; mert talán
 az jámboroktól különben tanáltatik.“

Nádasdy Tamás nádorispánnak a mondása
 szerint a három ujj csak ír, de az egész test
 dolgozik.

Báthory András írta volt 1551-ben, hogy
fogas ebnek való a csontrágás. S ez a böles
 mondása hamarosan elterjedt.

Méltán sorakozik mellé Petheő uram mon-
 dása: „*Az hol sok fej vagyon, sok veszedelem
 vagyon!*... Ördög ördögül cselekszik.“ (1552.)

A XVI. század derekán még sok tréfás
 mondás forgott közszájon Mátyás királyunkról.
 Ilyen például ez: Szegény embernek nem jó
 éneket mondani Mátyás királyról! Egyik
 1553-ban írt levélben olvassuk: *Mátyás király,
 Mátyás kovács, melyik másik?* (hoc est: Ma-
 thias rex Mathias faber, quae qualis?)

Sok mondás maradt ránk a XVI. századból
 az özvegyasszonyokról. Jól hangzik például ez:
 „Jó földekbe esett az vetés és nem özvegy-
 asszony holdjaiba, kiknek az hossza rövid, az
 szélessége keskeny.“ (1559.)

A régi példabeszéd, mely szerint az özvegy-

asszonyt még az ág is vonsza — több formában maradt ránk. Ilyen például ez: Ha az özvegy-asszonynak kapufája aranyos is, de ugyancsak özvegy és őrajta még az ág is vonsz.¹

A régi magyar mondást, hogy a békának igen nehéz a dár s hogy az egér nem bírja a macskát, ma is hangoztatják ugyan, de hogy e böles mondások több századosak, azt már kevesen sejtik. A gyáva katonákról maradt ránk e mondás: oly vitézek, mint a Dalos vén-asszonya! -

A szakállfürösztőben, amit másképpen morgó színnek is hittak, szokták volt mondogatni: farkasnak nem kell berket mutatni... Egy mütöt² hazudnak s egy gyűszűnyt el nem hisznek.

Bánffy Katának 1538. évben írt levelében olvassuk: Mit használna használatlan választ tenni? Ember csak bánkódnék rajta!

Nádasdy Kristóf írja 1556-ban: Az török ökör alatt is borjut keres.³

Minden közelebbi magyarázat nélkül írja 1570-ben Bejczy Ambrus: „úgy jártam mint gonosz Markó Zágrábott“.

Vadas Boldizsárnak a mondása: farkas nevével az bárányt más ember is elviszi.

A magyar paraszt agyafurtságát s csaláflintaságát már a XVI. században is gyakran emlegetik. Dessewffy János írja például

¹ Eszterházy Mária 1663-ban július 4-én írt levelében ezt ilyen változatban adja: „Nem hiába szokták mondani, hogy az özvegyasszonyt még az ág is szakasztja.“

² A müt német mérték 31 magyar vékának felel meg.

³ Nádasdy Tamás írja 1556-ban: „Az megszállottaknak az tud tanácsot adni, azki az kast tolja; az utonjáróknak pedig az, aki az utba vagyon.“

1557-ben: „*Nyolcvan polgár (t. i. jobbágy) húsz héján száz pört teszen.*“ Nádasdy Ferencnek írják 1571-ben: „Az parasztember dolga olyan, hogy akármi kevésért is nagy panaszt teszen urának.“¹

Erdélyi Gáspár óva inti kortársait, hogy a leányoknak ne higgyenek! Bizonyára tapasztalatai voltak e téren; mert a többi közt e böles mondást veti papirra: „minden ujonan nőtt embernek elvész az esze.“ (1537.)

A jó kaboldiak búsultokban azt a bolondot írták a rohoneziaknak, hogy tanácsért tökkel mennek hozzájuk. A rohoneziak erre ilyen választ küldöttek a jó kaboldiaknak: „Rohoncra nem jöttek még tanácsért tökkel és észért tarisznyával. A kaboldi észért azonban nem tökkel és tarisznyával, de társzekérrel megyünk s Kaboldon ész nélkül maradnak.“²

Sárkány Antal uram írja 1558-ban: „Nekem szintén úgy vagyon dolgom, mint az farkasnak, ha vizen huriltják, ha nem vizen is huriltják.“³

A XVI. században széltében járta ez a böles mondás: „Az frigy megvagyon, de azért azki közel lakik az törökhöz, otthon ne háljon.“

Mágoesy Gáspár főkapitány írja 1557-ben: „Azkik oroszlánnal akarják bárányokat őrzetni, bárány nélkül maradnak és ők maguk is megszaggattatnak tőle, mint az, ki ördögnek szolgál, kinnal fizetnek neki.“⁴

¹ 1586-ban írják: „az parasztságban sok álnokság vagyon.“

² Körmendi levéltár. Missiles, XVI. századi levél kelet nélkül.

³ Orsz. Levéltár. Nádasdy-levelezések, 1558 febr. 12.

⁴ Cs. és kir. állami levéltár. Turcica.

Illésházy Istvánnak 1589-ben írt levelében olvassuk e régi magyar példabeszédet: *Fősvénység nagy tisztességet aláz*. Kakas István 1620-ban mint közönséges példabeszédet írja le fentebbinek e változatát: „az szegénység nagy embörséget gyaláz”.¹

A ravasz emberről járta nálunk e találó mondás: igen agg sólyommal madarász, nem fog vele semmit sem.

A jószívvel küldött csekélyke ajándékról szokták volt mondani: szegény háztul ösztövé bány.

Zrinyi György írja egyik levelében, hogy Bánffy Lászlónak gyakorta való szava volt ez: „Én azt tudtam vala, hogy marcapán, ha tekéntem tehát olasz kolbász.”

Magyar Bálint szerint a végháznak védelme nem tökzörgetéssel leszen; mert attól semmit nem fél a török, hanem emberrel szokták az végházat tartani és szablyával oltalmazni.

Ugyane tárgyról maradt ránk e böles mondás: várat ijesztéssel megvenni, mint róka farkával a fát levágni nem lehet.

A XVI. században a tréfabeszédnek egyik legkiválóbb mestere Bejezy Gergely uram volt. Sok régi példabeszédet és hajdubeszédet örökölt ő meg a leveleiben. Az 1570-ben írja például: „Úgy volt dolgom, mint azki zarándokok Rómából jünek volt régen. In proverbiiis mondják vala: táskánkából comedit, palackunkból bibit, pad alatt dormit, mégis plaga de lett.”²

¹ Körmendi levéltár. Missiles, 1620. Batthyány Ferenchez.

² Körmendi levéltár. Az 6 levelében olvasunk ezt is „lator levélre nem szoktak választ tenni”.

Mikor Balassa János megszökött pozsonyi tömlöcéből, Bejezy uram ezt imigyen fejezte ki: „Úgy hallom, hogy nem várta az törvényt. Gyepre veté az táncot, vagy használ véle vagy árt.“¹

„Régi proverbiumban hallottam, — írja ugyanő — valamely ebet agyon akarnak verni, előbb dühödt nevét költik. Igaz! rajtaru telik az proverbium.“

A XVI. század egyik legeszesebb és legszellemesebb embere kétséggkivül Batthyány Ferenc bán volt. Minden iziben magyar ember ő, akinek a leveleiben seregével találjuk a legpompásabb tréfabeszédeket és az ismeretlen példabeszédeket. Ő írja a többi között házasodni készülő rokonának: „Nem sánta embernek való a nőzés; mert még ép embernek is gondja vagyon benne.“ Mint ősrégi mondást idézi ugyanő: hal számár, hal császár! Mikor unokaöccse egyik birtokán akart túladni, Batthyány ilyen kérdéssel fordult hozzá: „Hallottad-e, hogyha az egér nem bujhatik a lyukában, tőkét köt a farkára?“ Aki sokat vásárol, — írja ugyanő — sok pénzinek kell lenni. Egyik későbbi levelében találjuk az ősrégi mondást: „Mikor az ember egy nyilat ellő és elvesztí, tehát ismét más tő utánna, hogy annyival hamarabb megtalálná az elveszett nyilat. De gyakorta lészen az, hogy mindkét nyíl elvész.“ Batthyány maga írja, hogy háromszor annyit ad közéclra, mint amennyit reá rónak. „Én magam sem hittem, — írja — hogy ilyen nagy úr legyek, hogy mind az egész hadnak

¹ U. o. 1570 március 18.

² U. o. 1568.

gondja csak énrajtam álljon... Nem jó az emberre oly terhet vetni, az kit el nem viselhet; mert leesik alatta. Ha az ló örömost vonsz, nem kell azt ösztökélni!"

Igaza volt Batthyáynak, de a régi magyar példabeszéd szerint a tarcsák minél inkább vonszák a szekeret, annál jobban csapják.

A nemzeti élet és szellem a XVII. században hamar hanyatlóra fordult. A tiszta magyar nyelv is a nemzeti hanyatlással egyetemben idegenszerűségekkal telik meg. A régi magyar tréfabeszéd megritkul. Az eredeti magyar példabeszédek kezdik elfeledni. Csak kevés levélírónk akad, aki még a régi módon ír és gondolkodik. De ezeknek az írásaiban még mindig járja a régi szellem és a régi hang. Sőt ha elvétele is, de tréfára is akadunk néha. Hiszen a XVII. században is voltak embereink, akik „nem ültek vesztog, hanem más embernek cipellőjébe követ hánytak“.

Mikoron Bethlen lovasságának gyalogtámadást kellett indítania, Kamuthy Balázs kijelenté, hogy kész arra, de „seregben menvén a hídon, szélül nem jár, megvert futó hadban utol nem marad, ostromnak elöl nem megy.“

Eszterházy Miklós Erdély ellen indulván, Bosnyák Tamás így szólt hozzá: „Az ki Erdélyre akar menni, az lova farkára minden lovas egy-egy hajót kössön és elvigye magával s hagyja az Tiszaparton, hogyha vissza kell jönni, ott találván, ne kellessék az Tisza vizét akarátja ellen megkóstolnia.“

Eszterházy Miklós egyik kiadatlan levelében olvassuk: „Az bécsiek szokásuk szerint vannak. Ha az ellenség megáll, ottan vigadnak.

ha megindult, megest megrezzennek. Most, hogy egy kevéssé megállott az ellenség, azt vélik, hogy ők állottak eleiben; azért nem nehéz tovább vigadniok."

Eszterházy levelében fordul elő ez a jeles mondás: Két sár között elfogy az hajas. Ezt a mondást később Vitnyédy is használja.¹

A XVII. század egyik leghumorosabb levélírója Csáky László volt. Ha jó kedvre derült, csak úgy ontotta magából a szellemes mondásokat. Ilyenkor írta volt: „Jó pennám s jó tintám lévén, írnom kell.” A haza szomorú dolgáról elmélkedvén, imígyen írt volt: „Ha csak az vad fát másik vad fában oltjuk, annak bizony édes gyümölcse sohasem leszen. Nehéz dolog az ellenség kölesönpénzével, s tanácsával gazdagodni, vagy nagy veszedelemnek ellenállni. *Kicsiny kompánia is erős, ha egyes.* Bizony csötlünk-botlunk szegény magyarok, míg az veremben nem esünk."

Csáky levelében olvassuk e jeles tréfabeszédet is: „Az farkasnak mondják, hogy pater noster, de ő azt mondja bárányláb."²

Suták Mihály uram írja 1623-ban: régi példabeszéd „hogy beteg ember és bolond néha néha igazat szokott mondani és az eszes ember néha aféle szókról gondolkodik“.³

¹ Körmendi levéltár. Missiles, 1619. Batthyány Ferenchez írja Eszterházy Bethlen támadásakor: „Amaz régi magyar proverbium, hogy t. i. az két sár között az hajas elfogy, most kezd beteljesedni... Kiveszik az más ember lábából az töviset és magok lábában teszik."

² U. o. 1628. levele Poppel Évához.

³ U. o. — Balassa Zsigmond írja 1614-ben: „Eh vegye magára, sem ujja, sem galléra." (Török mente egy fajának nem volt sem ujja, sem galléra. Thurzó. levéltár, 84. fasc.)

Az 1606. évben mint régi magyar proverbiumot hangoztatták: azki madarat akar löni, ne pergesse az ijját.

Iktari Bethlen István mondása ez: „Kiki felebarátja magának és mindenkor egyéb köntösnél közelebb szokott lenni az ing az testhez.” (1616.)

Puk György írja 1640-ben: „Tartják az tehénnek szarvát s más feji.” — Kemény János fejedelem mondása: „A mely kölyökagarat az első vad fogásán igen megvernek, fogytig félelmes lészen.”

A fiatal korában nagyon vidám Forgách Ádám is szerette a tréfabeszédet. Levelciben gyakran találkozunk ilyennel. Az 1645. évben írja például: „Az hol Isten szentegyházat épít, ott az ördög kápolnát akar építeni magának... Megnyomta az csörsz ökre lábomat; másképpen kezdik az táncot fujni s nekem úgy kell járnom.”

Forgách Ádám fivére: Zsigmond arról írván, hogy hazánk romlására idegen ellenséget hoznak földünkre, a többi közt ezt a megjegyzést teszi: „Így szokták *parasztpéldában* mondani: ha az tölgyfát levágják, tehát az ág hasogatására magából a tölgyfából csináljanak éket, így meglehet; de fűzfából ne; mert végre nem viszik.”

Ugyancsak Forgách Zsigmond írja 1641-ben Batthyány Ádámnak: „Minapában volt Debreczenben az kálvinista prédikátoroknak gyűlése. Ottan féltvén feleségöket az kan deákoktól; azt végezték, hogy valamely ifjú legény húsz esztendőskoráig meg nem házasodik, aztán ha megházasodik is, de senki őket meg ne esküdtesse, össze ne adja, míg csuklyába az ekleziát

meg nem követi.” — Én — írja Forgách — régen készülök az ekklezsia követésére!¹

Wesselényi nádor az 1663. évben írta volt a felkiáltást: „mely fent hágatta kegyelmedet az *uborkafára* parancsolt vezére“.

Jámbor eleink azt tartották, hogy addig volt nálunk jó világ, amíg csak kártyán látták a német képét. De mikor nagyon is el kellett ismerkedniök véle, a két szemük is kiapadt a sok sírás miatt. Ilyenkor aztán Vitnyédyvel együtt sóhajtvá kiálták: „Adja Isten, hogy ausztriai bugyogót, stiriai joppont és csehországi sarut ne rakjanak előnkben, hogy abban öltözködjünk.“ (1663.)

Jó Vitnyédynek a mondása ez: „Nem poszáta-fészek Buda, hogy az kakuk az benne lévő tojásokat megigya és másokat tojjék helyében.“

Barkóczy Krisztina egyik levelében olvaszuk: „Páter Agatin sóhajtvá az tábori életet. Az bünök fejébe Mátyás király mestereként éjjel sem alhatik.“²

Említők már, hogy a mieink sok példabeszédet átvettek a hazai törököktől. A magyarországi basák és bégek leveleiben sok ilyet olvashatunk. Tehát nem csoda, hogy egyik-másik országszerte elterjedt. A szerencsétlen Báthory Gábor fejedelemre írta például Zken-der basa: „Egy marok hajduval és egy erszény

¹ Széchy Miklós írja 1623-ban: „Kegyelmed két ajtó közibe teszi az ujjait, de félő, hogy ott rekednek. Forgách Ádámnak 1647-ben írt levelében olvassuk: *Szegény ember szándékát boldog anya bírja.*“

² Károlyi-nemzetség levéltára, 1710. Ugyancsak Barkóczy Krisztina írja: „Rendes dolog, hogy egyik boldodot a másik által kell korrigálni... Ha szijra akadna, elvetné az madzagot.“

pénzzel mind az egész világnál magát nagyobb-nak állította. Az ki más ember kezével arcul nem csappattatott, az ő maga kezét vaskéznek állítja.“¹

Tudott dolog, hogy a törökök nálunk Demeter napján, vagyis a hideg beálltával mindig megszüntették a harcot. Kemény János az 1623. évről írja e dologban: „Nincsen már a törököknek egyéb szent Demeter napja, hanem csak Bethlen Gábor napja. Akkor, mikor ő akarja, lészen az ő szent Demeter napjok, kit ők kászon gyűrű-nek hívnek.“

A XVII. századi magyar levelekben többször találkozunk e török tanáccsal: „Ha fekszel, nyugszol. Ha ülsz, kevés ember lát. Ha állasz, sokan látnak. Ha mégy, félj az botlástól. Ha botlól, félj az eséstől. Ha esel, megtapodnak.“²

Elterjedt török példabeszédek ezek is: Aki a szemtől távol van, a szívtől is távol vagyon. Ha a szem nem lát, a szív nem aggódik. — Aki olyat kérdez, amihez nincs köze, olyat hall, amihez nincs kedve. — A hallgatás ékessége az életnek, s ha szól az ember, szava ne legyen a pusztító záporhoz hasonló.³

¹ Hadi levéltár. Feldakten, Zkender basa Thurzó Györgyhez 1614-ben.

² Vitnyédy is idézi e török mondást 1657 október 29-én kelt levelében.

³ Nádasdy Tamás 1532-ben ezt a tréfás török mondást írja Bakithnak: „dulbillerem zeldem thaze kal-dibenom vonanthom kaor.“ — A végbeli törökök írták a pápai és a veszprémi vitézeknek: Az kit felsóznak, föl van sózva,

Csak példákat adtunk itt a rendelkezésünkre álló nagy anyagból. Tarlóhárogatás, kalászgűjtés csupán ez a tágas mezőkön. Aki nem rösteli a fáradságát s tréfát akar indítani, seregével találhat leveleinkben tréfabeszédet s parasztpéldát. Aztán ott van a hajdubeszéd is, amely osztályos ugyan a tréfabeszéddel, de alantjáró, durva, sőt gyakran trágár is. Hajdubeszédként említik például ezt: Meddig *az* agár sz..ik, elszalad a nyul. Ilyenforma ez is: Félénk nyulas pásztorok előtt gyapjat sz..ik a farkas.¹

Az ilyenfélék bőven találhatók a végbeli katonák leveleiben.

A tréfabeszéd együtt fejlődik, együtt virul a nyelvünkkel. A XVI. század a virágszakasza, a XVII. a hervadás kora, A XVIII. század, vagyis az idegenszerűségek kora aztán elfeledte a XVI. század tiszta magyar nyelvét. A deákosság kap lábra még a magyar levelekben is. Latin közmondások fordításával találkozunk benők s csak szórva-hintve akadunk egy-egy régi tréfabeszédre. Még a levélíróink is jobbára idegenből kölesönzött tollakkal pipeskednek. Hiába! míg a felvetett alma alájő, idő változik. S az idő változásával az ember is más formára üti a házát.

¹ Hajdubeszéd ez is: „Az ki féltében meghal, f...gal harangoznak neki.“ (1567.)

VI.

A magyar katona és a humor.

Rég letűnt mesés idők elevenednek meg előttünk! Jó Magyarország bátor fiai indulnak a vitézi próbára. Lelkesedéssel sietnek oda, ahol a halál dandárral jár. Önbizalom, vakmerőség s lelkesedés van a szívükben. Nem rettegik az erősebb ellenfelet; kapva kapnak a veszedelmen; tűzön-vizen általútjuk vagyon. Mindent könnyen nélkülöznek, s ha egy falat kenyérre sem virradhatnak, azért meg nem keserednek. Jókedvvel keresik a harcok izgalmát s vetélkednek, ki a különb köztük.

Negyedfélszáz év előtt ilyenek írták a magyar katonát! Ilyennek festi e korszaknak lelke és visszhangja: Balassa Bálint s verselő krónikása: Tinódi.

Hosszú idő mult el azóta s bizony elfeledtük már régen a vitézi kor harcosait és harcait. Elszoktunk az emberöléstől s a fejlődött kultúráról azt hittük, hogy immár lehetetlenné tette a nagy vérontást. Nem így történt! Kiütött a nagy háború s véreztek fiaink, s tán több könny öntözte a magyar földet, mint negyedfélszáz év előtt! Nem volt napunk aggodalom nélkül.

Pihenést, megnyugvást sehol sem találtunk. S mégis, mintha valami csodás hit, benső erő fel-emelte volna fáradt, törődött lelkünket. Itthon és külföldön himnuszokat hallottunk zengeni a magyar hőskről, a magyar vitézségről. A hír szele sólyomszárnyon vitte mindenfelé a magyar katona, a magyar nép tündöklő erényeit! Oly helyeken magasztalták népünket, ahonnét századokon át csak lenézés és gyűlölet szállt felénk. Állandó gyümölese lesz-e ez a magyar vitézségnek, vagy csak múló fény ez is, mely ideig-óráig világít? A jövő fog rá felelni.

Negyedfélszáz évvel ezelőtt is megtörtént az, ami mostanában. A külföldi költők akkor is versekben zengték a magyar vitézséget, harci tudást és bátorságot. Vitézeinkről németül, latinul és magyarul szólt az ének. S olyik költő még sokallta is a magyar katona vakmerőségét!

Lassan-lassan azonban elnémult az ének. A magyar katona ugyan nem változott, de másra fordult sok minden. Nemzeti törekvéseinket, jogos küzdelmeinket félremagyarázták s mesterséges eszközökkel gyűlöletet támasztottak ellenünk. S ezzel megkezdődött ránk nézve a szenvedések kora. Az elvesztett bizalom azontúl csak akkor szálldogált felénk rövidke időre, mikor a dolgok állapota veszedelemre fordult. De azért a magyar katona maradt, ami volt.

Mondják, hogy a néplélek századokon át nem változik. Ha valamikor, úgy a most mult nagy háborúban igazolva láttuk e mondást. Napról-napra hallottuk s olvastuk, mi módon állta meg a sarat a magyar katona a rettenetes küzdelmekben. Győzte a fáradalmat; megbírta a nélkülözést, s vakmerően küzdött a túlnyomó erővel. *S közben az ő víg kedve, az ő lélekvidító*

humora soha el nem hagyta. Mit jelent ez? Azt, hogy a magyar katona sok százados multja a jelenben is él! Igen, a magyar katona ma is olyan, mint amilyen volt a vitézi korban. Katonai erényei a letűnt századok alatt semmit sem gyöngültek; a hosszú békeesség az ő vitézi keménységét meg nem lágyította; szellemét meg nem változtatta. Aki ismeri a XVI. század lelkes küzdelmeit, aki tudja, minő páratlan vitézi erényekkel ékes volt akkor a magyar katona; az a most folyt harcokban újra élni látja Balassa Bálint korát!

A XVI. században a török Európa legnagyobb hatalmassága volt. Nagyszerű katonasága sikerrel küzdött mindenféle néppel. Így hát ismerhette ellenfeleinek jó és rossz tulajdonságait is. S a török a XVI. században nem késett kijelenteni, hogy *csak két vitézkedő népet ismer: a magyart és a törököt!* E két vitézkedő nép aztán másfél századon át állandóan azon vetélykedett, melyikök a különb vitéz?

A XVI. század magyar katonájáról német mester: Gabelmann írta, hogy minden lehetetlenre vállalkozik; a fáradságot, az éhséget és a szomjúságot könnyen szenved; a hazájáért és családi tűzhelyéért szívesen küzd; a jó névre és a vitézi tisztességre sokat ad!

Gabelmann mester a magyar katona humoráról ugyan nem emlékezik meg, de sok oly dolgot elmond, amiből napnál világosabban kitűnik, hogy vitézeink az egészséges magyar humor nélkül akkor sem szükölködtek. Leírja például, mint szemtanu, Esztergom 1595. évi ostromát. A hajduk — szerinte — a falakig mentek s az ott levő törököket csúfolgatták, amin aztán a magyar vitézek nagyokat kacag-

tak. Egy hajdú és két magyar zászlótartó beugrott a vár árkába, s ott a törökök leghevesebb tüzeleése közben a hajdútáncot járták. Az ember azt hinné, — írja Gabelmann — hogy lakodalomban s nem háborúban van!

Mikor a török naszádok megjelentek a Dunán, Gabelmann szerint a magyar vitézek begázoltak s a vízben küzdöttek a törökökkel. (Seien ihnen die Hungern gar in das Wasser naheilet und alles niedergehauen.)

Több német krónikás följegyezte, hogy a komáromi hajdúk Székesfehérvár tövében leselkedtek a törökökre. Egy ízben a székesfehérvári ifjú bég a menyasszonyát várta. Kellő kísérettel meg is érkezett az, de a vár tövében elfogták őt a komáromi hajdúk. A menyasszonyt és a zsákmányt magukkal vitték, a bégnek pedig elküldték a menyasszonyát kísérő vénasszonyt!

Gabelmann említi, hogy 1595-ben nyolc komáromi vitéz Tatára ment gyümölesért. A tatárok kettőt közülök elfogtak s az akkor török kézen levő Győr várába vitték. A két komáromi vitéz másnap lóháton s pompás török ruhában tért vissza. Megszöktek Győrből, s magukon kívül még egyebet is hoztak magukkal.

Az ilyen mulatságos dolgoknak persze hamar híre futott. A végházakban egyébről sem beszéltek, mint az eféle sikerült kalandról. Törte is a fejét minden jóra való magyar vitéz, mint tehetne olyat, amin minden végház elesdálkoznék! És ezer fortélyt eszeltek ki, ezernyi tréfát műveltek a hare közben. Mintha csak a vérontás is mulatság lett volna. A budai pasák nem egyszer írják, hogy magyar lovasok török süvegben jönnek a török végházak alá s törökiül

kiáltják: Jöjjetek ki, itt és itt magyar csata rejtőzik; kevesen vannak, könnyen szétverhétjük őket! Ha a törökök nem vették észbe a fortélyt s kimentek, a mi lovasaink gyöpre vetették a táncot s belé bojtorkodván az ellenségbe, letiportak mindent. Ha a törökök a hívó szóra nem jöttek ki, a huszárok csúfolni kezdték őket s káromkodással megeresztvén nyelvüket, szórták az adtát és a teremtetét. A szegény szenteknek ugyancsak volt mit hallaniok! Mit törődött ilyenkor a huszár azzal, hogy kiszorul az egek országából? Búsultában káromkodott mint a kereketörött kocsis. Ha a bajviadalra kihívott török vitéz nem mert kijönni, a mieink róka farkas, disznó farkas kopját, asszonyoknak való rokkát, más eféle megszégyenítő dolgot küldtek neki.

Haragot a magyar az ellenséggel nem igen tartott. Ha alkalma nyílt, szívesen mulatott a török szomszédal. Ha két csata népe találkozott egymással, a mieink mindjárt készen voltak a felszólítással: „Ha már ennyire jöttünk, törjünk egy-egy fát (kopját) s egy keveset mulatnánk.“

Az egri vitézek például 1579-ben vendégségre hívták a hatvani török vitézeket. „Lakozunk együtt, — írták az egriek — együnk, igyunk s az vitézek is egymással mulassanak.“

„Ott ösznak s isznak, — írja a budai pasa — aztán megrészegülnek, egymás közt kérkőznek, s végre is kardra mennek!“

A vidámság, a humor katonáink minden harcában megnyilatkozik. Bár a XVI. században a bú úgyszólván korlátlan sajátunk volt, katonáinkból csak az élet megtört fáklyájával alszik ki a jókedv. Még a legsilányabb palán-

kokból is azt irogatják az ostrom előtt, hogy ők vígan akarnak meghalni a kereszténységért.

S mivel az eféle jelenség a XVI. században általános volt, kétségtelen dolog, hogy a harc dolgában hadi népünk egylelkű testület volt. A túlhevült lelkesedés, a meggondolatlan vakmerőség, az élettél való nemtörődömség, a szer telenség után való vágyakozás jellemzi majd minden vitézünket. Nem kell őket harcra buzdítani, hanem a legszigorúbb büntetéssel kell őket a harctól tiltani. A végházakban Rudolf korában már fejvesztéssel fenyegetik azt, aki portyázásra, száguldásra vagy lesvetésre indul. S mégis, nap-nap után a zöldbe borult mezőn küzdenek vitézeink. A borbélyoknak kemény büntetés alatt hagyják meg, hogy a sebes katonák neveit felterjesszék. S a mi végbeli vitézeink eltagadják még sebeiket is, de a harcról le nem mondanak.

A XVI. század negyvenes éveiből ránk maradt legrégibb huszár-regulamentumok kivétel nélkül mutatják, hogy a magyar katonát nem biztatni, de visszatartani kellett. A nevezett regulamentumok ugyanis kemény büntetés alatt tiltják a huszároknak, hogy a kapitány parancsa nélkül a sorból kiugrassanak s az ellenségre rontsanak! Tiltja azt is, hogy az ellenséget gúnyolódással kopjatörésre hívják és kényszerítsék.

Az idegen lovasság részére kiadott regulamentumok ilyesmiről egy hangot sem szólnak. Ellenben ugyanazon helyen azt írják, hogy az ellenség elől meghátrálókát a többiek szúrják le. (Die in Schlachten, Scharmützlen im Feldt oder sonst Flucht machten, so soll der naechst auf ihn schlagen und stechen.)

Ez a különbség a magyar és idegen lovasági regulamentumok között a XVII. században is megvolt. Soha senkinek sem tűnt fel ez a különbség; pedig ha mélyreható szemmel vizsgáljuk, nagyon jelentős dolgot kell abban látnunk. A magyar huszár szelleme világít ki abból, a magyar huszáré, aki a hátrálást, a gyávaságot nem ismeri!

Az 1542. évben Scheurer Rézmán császári követ Buda felé tartván, Esztergomban megállt. Amint ő maga írja követi jelentésében, megérkezésekor a törökök erősen ágyuztak és lövöldöztek. Követ uram nem tudta mire vélni a dolgot; már szinte hinni kezdte, hogy az ő tiszteletére szólnak az ágyuk, mikor meglátja, hogy a Duna túlsó partján hét surányi vitéz — próbált főlegények — táncoltatják a lovaikat s harsogó hangon viadalra hívják a török vitézeket. Ezek eseltől tartván, nem mertek kimenni, hanem ágyúikkal tüzeltek a hét huszárra. A jó huszárok azonban kuttyába sem vették a tüzelést, hanem tovább ordítottak: Ha van szívetek, jöjjetek ki! S mikor látták, hogy hiába esalogatják a törököket, gyalázatos káromlásokat kiáltottak a várban levőkre!

Az 1556. évben a győri és a komáromi magyar vitézek éjjel megtámadták Esztergomot s felgyujtván a palánkot, nagy zsákmánnyal szerencsésen visszatértek. Velicsán bég ezért bosszút esküdött. Mikor javában törte a fejét, mint fizesse vissza a kölesönt, következő eset történt: Négy derék győri huszár a sötét éjben Esztergom alá lovagolt s hajnalsötétekor döngetni kezdték a várkaput. A török kapunállók kérdezték, kik légyenek künt? A négy huszár azt felelél, hogy a győri kapitány van itt egész

hadával! Lön erre nagy riadás Esztergom várában! Csakhamar megszólalt a rézdob s dörögni kezdtek az ágyuk. Lárma, fegyverzaj s kiabálás hallatszott belülről. A négy vakmerő huszár pedig ott állt mosolyogva a várkapu előtt. Csak mikor a várban már teljes volt a zűrzavar, fordultak vissza s minden baj nélkül Győrre értek.

Eféle kaland ezrével esett meg a hódoltság korában. Mindannyia hirdeti, hogy a magyar katona nem ismerte a félelmet, s hogy a legveszedelmesebb vállalat közben sem veszíté el jó humorát. Ez utóbbi tartotta benne a lelket az üldözés és a lenézés korában. S bármi sors érte is őt, a humora haláláig nem hagyta el. Tudjuk, hogy karóba vont hajduink csöndesen pipáztak, míg a halál be nem állt. Az elfogott kóborló szabadlegény, mikor a csontjait törék kerékkel, nótára gyújtott, énekelt, s jajszó nélkül tűrte a legrettenetesebb kínokat. Az elfogott hajdúkém maga metszé el a torkát, hogy titkait kínzással ki ne vehessék belőle. Másutt — mondák ekkor az idegen tiszték — az ilyen embert hősnek tartanak, Magyarországon ez közönséges dolog! S úgy is volt. Sőt — hál' Istennek — úgy van ma is.

VII.

Csáky szalmája.

Csáky Lászlóról tudjuk, hogy a szentgott-hárdi, véglesi, lévai, tatai és a pápai főkapitányságot viselte. Komárom és Zólyom megyéknek főispánja is volt. Egyideig az országbírói tisztelet is viselte. Kedvelt embere volt a bécsi udvarnak. Egyik fiának III. Ferdinánd király volt a keresztapja. Mivel bátyjával, Istvánnal együtt Erdélyből szakadt hozzánk, a király mindéig azon volt, hogy jóindulattal és bőkezűséggel lekösse őt. Csáky Lászlónak tehát nem volt nehéz dolog uradalmakat szereznie. S szerzett is annyit, hogy sok földjét még vétésre sem szántathatta; temérdek szalmáját föl sem használhatta. Sok elegybelegy ember tehát az ő szalmáját hordta. S Csáky uramnak eszébe sem jutott üldözőbe venni azokat, akik az ő szalmája mellé ereszkedtek.

Nem ritka jelenség a rég elmúlt időben, hogy valakinek egy-egy jó mondása szállóigévé lévén, a nevét is jó emlékezetben tartotta. Csáky Lászlónak is voltak efféle törölmetszett magyar mondásai. Sőt róla is támadtak ilyenek. Melyik magyar nem ismeri például ezt a mondást: Nem Csáky szalmája ez. Mily kü-

nös dolog, hogy Csáky vitézi dolgairól semmit sem tudunk; nagy méltóságait, politikai szereplését régen elfeledtük, de a szalmája százdokon át nem ment feledésbe. Igen, a szalmájának köszönheti, hogy a magyar nép ma is szelvében emlegeti a nevét!

Nem lesz érdektelen dolog erről a szép és hatalmas Csákyról egyet-mást elmondanunk. Csak olyan dolgait tárjuk föl, amik a levéltárak rejtekeiben kopnak.

Csáky László Magyarországra költözvén, a Dunántúlon vonta meg magát. Batthyány Ferencnek művelt és derék leányát, Magdolnát vevén nőül, nagy vagyonra tett szert. Szerző ember lévén s udvari befolyását is felhasználván, egyik uradalmat a másik után szerzi. Volt tehát mit aprítania a tejbe. Isten a házasságát derék gyermekekkel is megáldotta. Ezeket nagy gonddal nevelte s amint felcseperedtek, akadémias városokba küldötte. Mivel a deáknépséget igen kedvelte, a fiai mellett szegény nemes deákokat is tartott és taníttatott.

Csáky László tanult és olvasott ember volt. Emellett jeles tréfájú, játszi vitéz ember hírében állott. Gyönyörű, kaligrafikus írása volt s a pennáját úgy forgatta, hogy a stílusa kortársainak bármelyikével vetekedik. Bizonyos dolog, hogy ha véletlenül az irodalmi pályára adja magát, jeles magyar író vált volna belőle. Sajnos, csak leveleket irogatott. De e levelek nem mindennapiak. S ha egykoron napvilágot látnak, becsületet szereznek az írójuknak. Úgy látszik, hogy Csáky László a tollforgatást és a tiszta magyar stílust édesanyjától, Vesselényi Annától tanulta. A XVII. századnak egyik legkiválóbb magyar asszonya volt ez a Vesselényi

Anna, akinek pompás leveleiben különösen megkapnak bennünket a szellemes és törölmet-szett magyar mondások, melyek közül nem egy legszebb közmondásaink közé tartozhatnék. Csáky László szakasztottan úgy irogatott, mint az édesanyja. Azaz hogy ő is szenvedélyes levélíró volt; ő is kereste a szellemes mondásokat és a találó kifejezéseket. Édesanyjától csak annyiban üt el, hogy ökgigyelme a vidám hangot, a játszi tréfát, a jóízű humort is örömet alkalmazza leveleiben. Írni is jobbára csak akkor írt, ha kedve s kedélye vidámságra hajlott. Ilyenkor szokta mondani: „*Jó pennám s jó tintám lévén, írnom kell.*“ S írta is egyik levelet a másik után.¹

A vidám hang Csáky leveleiben azért meglepő, mert ökgigyelme majdnem állandóan betegeskedett s nagy kínokat szenvedett. Betegségének természetes következménye lett volna az elkedvetlenedés és az elsavanyodás. De Csáknak lelki ereje, szellemi frissesége nagyobb volt, hogysem a nyavalyák erőt vehettek volna rajta. Tréfálkozik, humorizál s pajkoskodik akkor is, mikor „Isten fogságában lévén“, az ágyat kellett nyomnia. S ha lábadozófélben volt, bizony hamar feledett betegséget, orvosságot, s félretétvét az óvatosságot, a víganlakáshoz látott. Mőd nélkül szerette a vidám cimborákat s a mulatságot. Ritkán hiányzott olyan helyről, ahol dárídót vagy mulatságot tudott. „Az vígan lakástól — írja ő maga Batthyánnak — nem vagyok idegen, az mint kegyelmed is tudja!“

¹ Kiadatlan levelei a Batthyány herceg körmendi levéltárában és az Országos Levéltárban vannak.

Ha valami akadék miatt egyik-másik traktán nem jelenhetett meg, bizony búsulásnak adta a fejét. Ilyenkor aztán legalább tudni akarta, mint s hogy folyt a mulatság. Az 1644. év őszén például nem mehetett el Batthyány lakomájára. Szeptember 19-én tehát a többi között imígyen írt vala néki: „Páter Paczóth beiktatá magát véletlenül hozzánk az kegyelmed levele mellett. Megszolgálom kegyelmednek, hogy örvendezett s áldást adott szaporodásunkra. Azon jókat adja Isten kegyelmednek is. *Agon ülve vártam, hogy valamit hallhassak az szombati traktáról.*”

Más alkalommal Szily uram hibájából elkésve kapván Batthyány meghívását, tréfásan írta: „Én váltig verekedném az rossz úttal jönni az *Szent András poharára*, de mit tehetek róla, ha Szily uram is bolond volt s ő sem kolompozott. Az kegyelmed várának oly természetű vagyon, hogy mikor kapuját beteszik, szárnyas állatoknál egyebet magában nem bocsát, kitől oltalmazzon Isten minden férfiat s kegyelmednek adjon boldog éjszakát.”

Az 1636. évben fia születvén, otthon tartózkodott. Ekkor írta Batthyánynak: „Hírrel hallok az kegyelmetek vígan való lakását s nem löttem volna oly udvartalan, hogy kegyelmedet meg nem látogattam volna eddig, *de nagyobb habot hajt az itt való szerelem.*”

Ehhez még hozzáteszi, hogy az ő neveletlen kis legénykéje még most is kereszteletlen.

Sokat járt Csáky az anyósához, akit igen szeretett. Az 1637. évben azonban valami rövidke elhidegülés támadt köztük. Nem volt ez Csáky uram ínyére s április 9-én Pápáról imígyen kérleli anyósát: „Emlékszem azokról az

esztendőkről, melyekben énnálam nélkül izetlen volt nagyságodnak az husvéti bárány! De megfordulna az nagyságod szájának izi s így énnekem eszemben az falatok is kedvetlenek jelenlétemben Ez az én szerencsétlenségem és az időknek fogása... Mikor nagyságod báránykái szózatát hallja, újítsa meg hozzánk megvadult szívét, kik immár régi magjai vagyunk nagyságodnak."

Anyósról aligha írtak valaha oly szépen, mint Csáky László az övéről: Batthyányné Poppel Éváról. Egyik hozzá intézett levelében írja például: „Azt hisszük, egy pohár víznek italja az Krisztus érdemeihez tévén, mennyországot érdemel. Egynéhány matring selyem is az nagyságod anyai szeretetivel sok mázsát nyom." Más alkalommal meg így ír anyósának: „Nagyságodat kérem, írjon meg két dolgot nekünk; egyikét: egészségét, hadd örvendjünk rajta. Másikat: hová tévé az én régi szerelmes anyámat Poppel Évát? És ha ugyancsak kicsiny korunkban kollettünk s tetszettünk neki, mikor tér viszont meg az mi anyánknak szíve az mostohaságtól?"

Mikor Poppel Éva súlyos betegségbe esett, Csáky aggódva írta neki: „Jó az Istenben bízni s az természetben is, de az okos ember a szükségben az orvosságot meg nem veti. Magyar példabeszéd: Isten is a magasegítőt segíli. Kérem asszonyom nagyságodat, ne gyűlölje magát; se fölebb életénél szája ízit ne eressze. Egy kis orvosságnak keserűségétől úgy ne irtózzék, hogy magának is, nekünk is annál sokkal nagyobb keserűséget ne szerezzen... Nem vagyunk félelem nélkül." (1640 dec. 23.)

De Csáky nemcsak az anyósával szemben

volt mindég ragaszkodással és szeretettel. Többi rokonai is mindég készen találták őt szolgálattételre. Nem kis dolog volt ez! Batthyány Ádám ugyanis nem a legkellemesebb sógor volt, de Csákyt még ő sem tudta haragra indítani. Megesett például, hogy Batthyány Ádám erővel elvette Csáky feleségének egyik szőlőjét. És Csáky ezért nem szállt pörbe, nem is korholta Batthyány Ádámot, hanem mindössze csak ezt írta volt néki: „Az atyafiságbontó, idegenségszerző világi életben semmit szebbet nem tartok az atyafiságos szeretetnél s correspondentiánál. A szeretetnek szánkban marad az ízi mind ezen, mind egy más világon! Nem tudom, kik lehetnek árvábbak az kegyelmed hugainál?”

Az erővel elvett szőlőre pedig ezzel a tréfás megjegyzéssel felelt: „Ádja Isten, sokat teremjen és sok esztendeig bírassa kegyelmed. Fogadást teszek, valamikor kegyelmedhez megyek, mindenkor csak annak a szőlőnek a borából iszom! A saskeselyű kis madarakon nem kapdos! A nagy emberek is kicsiny kárban vagy haszonban nem szokták magukat megjegyeztetni.”¹

Amíg Batthyány még azt is elvette Csákytól, amihez joga nem volt: addig Csáky még ajándékokkal is igyekezett néki kedveskedni. Egy alkalommal például kedves agarát küldötte néki, írván: „Egy kis kölyök-agarat küldöttem kegyelmednek. Bizony énnekem kedves marhám volt; de az kegyelmed kívánságát magam kedvénél feljebb becsülöm. Jó

¹ Pápa, 1632 április 9.

leszen sátorörzeni, ha nem egyébnek. Az pápai kuvaszok nem bánják elmentét innet.“¹

Amint valamennyi leveleiből kiolvashatjuk, Csáky lelke mélyéből gyűlölte a viszálykodást. A szeretet vezetvén őt minden dolgában, még ha kárával járt is, könnyen megbocsátott s így hamar megvidult.

Csáky igen kedvelte másik sógorát: Erdődy György grófot, Batthyány Erzsébet (Betuska) férjét. Sokszor felkereste a házaspárt nyájas és vidám leveleivel s ha másokhoz írt volt is, akkor is mindég szeretettel szólott róluk. Mikor az ifjú házaspár első gyermekének születését várták, Csáky jó kedvvel írta meg anyósának az örvendetes hírt. „Boldog ország az, — írja — hol ily hamar érik a szilva. Minálunk csak nem is virágzik!“

Csáky Lászlónak sok hivatala lévén, gyakran kellett utazgatnia. Bécsbe is föl-föl kellett néznie. De már itt nem jól érezte magát s alig várta, hogy a bécsi levegőtől megszabaduljon. *Nem jó szelek fúlnak ott*, — szokta volt írni — s még magyar mentében is didereg az ember! Bécsből írt leveleiben hiába keressük a megszokott vidám hangot. Ehelyett a hazafiúi aggodalom és a bánat szólal hozzánk. Nem is csoda, hisz szemmel látta, füllel hallotta, minő kevés becsülete van ott a magyarnak! Igyekezett is tőle telhetőleg, hogy minél előbb az övéi közt lehessen.

Ismeretes dolog, hogy a portára küldött török követeknek, ha németek voltak is, magyar ruhában kellett Konstantinápolyba indulniok. Azt is tudjuk, hogy a XVI. században

jobbára magyarokra bízták az eféle követséget. Csáky korában a török követségek dolgában teljesen mellőzték a mieinket. Az 1649. évben a Konstantinápolyba induló követség tiszteletere nagy ebédet adtak Bécsben. Csáky uram is fent volt akkor, de őt sem hívták meg. December 22-én aztán imígyen írt Batthyáynak: „Az én kötelességem adván okot az írásra, tudom kegyelmed is nem nehezteli olvasását, kíváltképpen, ha valami jó hírekkel trágyázhatnám szegény veszni induló hazánk jobbulásáról.“

Sajnos, — úgymond — jó hírekkel nem szolgálhat. A nádorispán Késmárk és Kassa felé indult. „Tartok tőle, hogy az secretumok is kikelettel az földi veteményekkel és fákkal ki ne bimbózzanak. De csak hozzanak jó gyümölcsöt azután, nem ártalmast. Jó félelem az is, azki nem confundálja, hanem jövőendő veszedelem ellen készíti az embert! De ha csak az vad fát másik vad fában oltjuk, annak bizony édes gyümölcse soha sem leszen. *Nehéz dolog az ellenség kölcsön pénzével s tanácsával gazdagodni, vagy nagy veszedelemnek ellenállni! Kicsiny kompánia is erős, ha egyes! Bizony csak csötlünk-botlunk szegény magyarok, míg az veremben nem esünk.* Soha az felföldi segítséggel Magyarország meg nem tartatott: annyival inkább Erdélyvel. Nem tudom, mint fordula így el rólunk az pokróc és creditum magunk honyjában... Tegnap igen nagy pankettjok volt (tudniillik a török követségnek), sok herceggel és udvari grófokkal. *Magyar ott több nem volt Schmidt (konstantinápolyi követ) uram magyar köntösénél!* Itt hagyatta az török szabókat fő követségre való köntösöket

csináltatni, noha még nem közönséges — hiszem — az útja. *Akkor szolgált inkább nekünk az ilyen követtség, mikor német szabók szabták még vont aranyból az magyar köntösöket az követeknek, ha az földön vonszolódott is az ujja!* Együgyűbbek és sincerusabbak voltak az emberek; de jó legény az kovács is, lám jó patkókat csinál, s úgy hiszem, most is jól reá fejezi, az mi ő rajta áll. Volenti non fit injuria!“

Ezután leírja, mint csinálják Bécsben a békességet s tréfásan jegyzi meg: „Csak Krisztus születésekor volt az egész világon olyan békességes csöndesség, azminemű most leszen! Ezennel arany időket élünk. Azonban én is itt hagyom az ő esztendőt Bécsben s ha privilegiális levéllel vagy regalissal nem hivattatunk is, nálunk lévén az atyafiui szolgálathoz tartozása, minden utunkat s dolgainkat úgy rendeljük, hogy ad 6. februarii egy zöld pálcával szolgáljunk Rohonczon kegyelmednek.“¹

Ha Csáky uram hivatalos ügyekben forgolódott, magyar gondolkozását és érzését sohasem tagadta meg. Egy ízben (1647-ben) az ausztriai komisszáriusokkal tanácskozáskor, minden kérdést jól megfontolva tárgyalatott. „Ne mondják azt is, — írja — hogy hirtelenséggel vétünk az öfelsége tekinteti ellen. Noha oly tiszamelléki magyarokra is találhattak volna, kiket az ilyen tekintetek kevésbé viselnek. Nem szeretem az temporizálást! Nékünk semmi közünk az ausztriaiak neheztelésével.“ (Kis-marton, 1647 szept. 23.)

Néminemű nem magyar vonást is találunk

¹ A zöld pálcára való hivatkozás menyegzőt jelent. A násznagyok hordták a zöld pálcát.

Csáky László uramban. A közterhek ellen nem zúgolódott, sőt igazságosaknak találta azokat. Egy alkalommal Bécsből írja Batthyány Ádám generálisnak: *„Becsületes emberek ítéletit is szem előtt kell tartani; mert ha jó az közjó, jónak kell az köztehernek is lenni! Jobb egyszer eligazodni, hogysem kétszer veszekedni.“* (1641 március 4.)

Megesett, hogy néha igen kellemetlen megbízatást kellett teljesítenie. Bár nehezen, de azért mégis csak reá adta fejét. Batthyáynak például 1640-ben megírta, hogy parancsolatát teljesíti, „noha — írja — igazán mondom, addig nem örömet megyek immár ki, míg fekete legény nem leszek. Ha az tarkóm úgy maradna, azt nem bánnám, de az meghaladja akaratomat s köpönyegeskedik.“

Az 1640. évben anyósa meghalván, ő maga írja a megkapó gyászjelentést. *„Mi hozzánk — úgymond — az prédikátori stílus nem illik; röviden igen megmondani az dolgot nagy embereknek természetök.“*

Az 1641. évben keresztelőre menvén, Batthyáynak megírja, hogy a szombathelyi prépostot magával viszi. „Ha valahogy — írja — sem a koma, sem a képe nem érkeznék, mind pap s mind koma lehetnék.“

A bajon és a kellemetlenségen hamar túltette magát s hamar vidult. Mint böles ember ilyenkor ezt a régi magyar mondást használ-gatja: „Az meglőtt esőnek nem kell köpönyeg.“ Ha imitt-amott a kiadások nagyon meglaposították az erszényét, azzal vigasztalta magát, hogy „pénzzel jár az búcsú“.

Gyakran irogat a diákjairól, kiket igen kedvelt. „Ím — írja az 1647. év őszén — az én

győri deákim itt lepének. Nem tudom, mint indulhatunk innét. Ők ám ballagjanak, mivel most szabad legények.“ Az 1654. év augusztus havában írja: „Az deákokat pedig vakációikban itt Szentgotthárdon akarom jó rendben hagynom, hogy néha az szomszédságban szolgáljanak gróf uramnak és mulassanak. Ez okáért én is odatekintek.“

Említők már, hogy Csáky László majd minden évben betegeskedett. Savanyúvizet használt, fürdőkbe járt s levegőt változtatott. Az édesanyja s főleg az anyósa gyakran siettek betegágyához s kínálgatták őt mindenféle orvossággal. De Csáky a savanyúvizen kívül nem akart más orvossággal élni. Az 1632. évben az erdélyi gyűlésre kellett volna mennie, de betegsége miatt nem indulhatott. Anyósa (Batthyány Ferencné) mentette őt ki a fejedelem előtt. Rákóczi György fejedelem udvariasan felelé Batthyánynénak: „Az kegyelmed tekintetiért minden időbeli kegyelmességünket és jóakaratunkat hozzája mutatni akarjuk.“

Maga Csáky sok levelében megemlékezik betegségéről és szenvedéséről. „Tágulván valamennyire tegnap szünetlen fájdalmim, — írja 1640-ben — feljövék ide Dobrára, hogy valami áért változtassunk.“ „Énnekem — írja más alkalommal — mostan az felföldön kellett volna lennem az savanyú vízért. Két hete hogy kezdettem italját s mind fürödését s most volnék az súlyán.“

Az 1560. év tavaszán Pozsonyban lévén az oktavális széken, onnét írta: „*Zenebona octava!* régi beszéd, hogy sokszor többet használ az írott törvélynél is az kegyes és favorabilis bírónak hajlandósága.“

Úgy látszik, hogy egészség dolgában ekkor is rosszul állott; mert sóhajtván írja: „Csak az én megbontott kerekeimet pántozhatnám esőndesen ezzel a jó majális üdővel s szokott fürödömmel és az savanyú vízzel élhetnék.“

Bizony a fürdő sem állította talpra. Mindig ritkábban és ritkábban volt fentballagó egészsége. Majd az ágynak esett s többé nem is kelt fel. Élte derekán, legszebb korában halt meg. Böven megsiratva temették el; mert jó ember, vidám cimbora s szerető családapa volt. Olyan emberek tartották őt jó barátjuknak, mint Eszterházy Miklós nádor, Zrinyi Miklós, Batthyány Ádám stb. S ha ilyen emberek jót mondtak róla, akkor csakugyan megérdemli, hogy neve jó emlékezetben maradjon.

VIII.

Huszar-kiralyok.

A huszár a világ minden valamirevaló népét meghódította. A huszárság az egyetlen könnyű lovasság, melynek hadakozási módját, ruházatát s fegyverzetét mindenütt utánózni igyekeztek. Tudjuk jól, hogy a magyar huszár felszerelése és ruházata is gyakran változott s mégis mindig olyan eredeti, olyan szemrevaló és festői volt, hogy egyetlen nemzet lovasága sem versenyezhetett véle. Az európai nemzetek igyekeztek ugyan huszárságot szervezni, de egyiknek sem sikerült. Ruhát, fegyvert s más elfélét könnyű volt utánózniok, de a huszár nemzeti sajátosságait nem. Már pedig a huszárt huszárrá éppen a nemzeti sajátossága tette. A németek, a franciák és az oroszok tehát magyar huszártiszteket s magyar legénységet igyekeztek szerezni, hogy imigyen igazi huszárságuk legyen. Mikor nálunk seregével akadt a bujdosó, a földönfutó kuruc, nem is volt oly nehéz magyar legénységet szerezniök. Kaptak is olyan embereket, kik tudtak a lóhoz, értettek a fegyverforgatáshoz, akik nem ismer-

iek a lehetetlent s ha kellett, tüzön-vizen általmentek.

A XVII. század végén huszárezredeink bejárják fél Európát. A nyugati nemzetek a spanyol örökösödési háborúban kezdik igazában ismerni a magyar huszárt. Nem is magyar, hanem bécsi kormányshéz írja ez alkalommal I. Lipót királynak, hogy a magyar huszárezredek örök dicsőséget szereztek neki. Azt is tudjuk, hogy a huszárjaink e hosszú háborúban nemcsak a fegyverükkel, hanem deli alakjukkal és festői ruhájukkal is hódítottak. Mivel sokféle nép közt forogtak, sok mindent elsajátítottak, amiket aztán itthon úgy télvíz idején a kvártélyos falvakban és városokban elterjesztettek.

A XVII. század végén és a XVIII. század elején leghíresebb huszárezredeseink: Deák Pál, Ebergényi László, Kollonics Ádám, Eszterházy, Baranyay stb. azon fáradoztak, hogy a huszárjaik a formális műveltséget is elsajátítsák s így ne csak az ellenség, hanem a békés lakosság közt is hódíthassanak. A nevezett huszárezredeseket a nemzeti büszkeség is arra sarkalta, hogy a császári ezredek közt a huszárság régi jó hírét fenntartsák és növeljék. Így hát nem is vehetjük tőlük rossz néven, hogy keményen büntették azokat, akik a nőkkel szemben illetlenül viselkedtek, no meg azokat, akik irgalmatlanul káromkodtak. Mondanunk sem kell, hogy az ilyen huszároknak a farát ugyancsak keményen csépoltték.

Érdemes megemlítenünk, hogy a fentebb említett huszárezredesek koruknak legjobb táncosai és leghíresebb udvarlói voltak. Ebergényi, mikor a köszvény az ágyhoz kötötte, s

jó maga nem járhatta a táncot, betegszobájában rendezett táncmulatságot, s az ágyból gyönyörködött a táncolóokban.¹

Huszárezredeseink nemcsak a tisztjeiktől, de a közlegényeiktől is megkívánták, hogy az udvarláshoz és a tánchoz értsenek. Mikor az idő télire járt, s a huszárezredek kvártélyba szállottak, alig mult el nap tánc nélkül. Ilyenkor persze a bornak is nagy keletje volt. A pincebéli urak búsultak is eleget boruk fogytán. Tudjuk a szolgáló rendnek mivoltát, s nines mit csodálnunk azon, ha kvártélyozáskor sok pincének az oldalán tágitást tettek. A huszár fejében forgósél van s könnyen indul a tilalmasra.

A XVI. században katonáinknak (töröknek és magyarnak egyaránt) a pünkösdi volt a legkedvesebb ünnepük. A hadakozás ilyenkor szünetelt, a paripákat fűveltették, s a vitézek birtokaikon mulatoztak. Május havának mulatságairól — sajnos — alig maradt reánk írott emlék, s így nem is tudjuk, miként ünnepelték a végbeli vitézek a természet ujraszületését. A „*pünkösdi királyság*“ elnevezés azonban azt hirdeti, hogy a május megünneplése már ekkor is szokásban volt.

A XVII. század végén és a XVIII. század elején huszárezredeink úgy ünnepelték a természet ébredését, hogy minden század (akkor seregnek hívták a századot) királyt választott magának, akinek aztán minden ember engedelmeskedni tartozott. Ezek a huszárkirályok

¹ Kollonics Ádámnak pompás magyar leveleiben ritkán hiányzik a tánc. Ő még Csáky kardinálissal is táncolgatott.

törvényt ültek, ítékeztek, ha kellett, kegyelmet is adtak a bűnösöknek. Azonkívül ők vigyáztak arra is, hogy a huszárok mulatozás és tánc közben az illedelem ellen ne vétsenek.

A huszárkirályok tisztségéről, udvaráról és törvényeiről álljon itt a Splényi-huszárezrednek 1727 május elsején végbement választása, melyet írásba foglaltak. E nagyon becses és érdekes műveltségtörténeti emléket egész terjedelmében adjuk itt.

„1727 május 1. Minthogy régi bevett szokás szerint fölséges császár és koronás királyunk vitézlő rendeknek hatalom adatott, hogy minden esztendőben *május napján vigadjanak, a mely nap mindenik sereg egy királyt választani szokott, az melynek is az egész sereg engedelmeskedik és mint rendölt fejet böcsülik.* Annak okáért ezen 1727. esztendőben tekintetes generális-feldmarschalleidinant Splényi uram regimentjéből kapitány gróf Nádasdy Leopold uram kommandója alatt lévő nemes kompánia-beli vitézek arra engedelmet nyervén, ezen régi szokás szerint választották *május-királynak* nemes és vitézlő N. N.-t, remélvén, hogy ökegyelme maga fő és hatalmas tiszti hivatala szerint úgy fogja magát viselni, hogy az mely rendelt assessorokkal együtt ezen alább írt regulák szerint igazságosan és törvényesen ítélni fog és mindeniket magaviselése szerint törvény elé viszi. Mely törvényes ítéletnek mindenik alattvaló jókedvéből és minden visszamondás nélkül engedelmeskedni kötelezi magát.

Május-királynak udvari népe: 1. *Adjutant*, az ki mindenkor az május-király mellett légyen. Ami nékie parancsoltatik, hüven és szorgalma-

tosan véghezvigye, s ha valaki büntetésre ítéltetik, aztat a szerint, a mint az törvény ítélte, büntesse meg. Ha valaki audientiára az király eleibe akarna menni, aztat tartozik bejelenteni; az királyt az asztal felől étellel és itallal kínálni és a melyből parancsol, eleibe adni.

2. *Hat assessor*, az kik tartoznak az királylyal együtt az panaszokat meghallgatni és bizonyságokat megérteni és úgy törvényes és igazságos törvényeket tenni.

3. *Két bévádoló*, az kik tartoznak minden fogyatkozásokra és helytelen cselekedetekre szorgalmasan vigyázni és valakik az törvények és regulák ellen excedálnak, minden tekintet nélkül az panaszt az királynak eleibe terjesztteni.

4. *Két pártfogó*, az kik tartoznak az bevádoltakat tehetségük szerint szóval menteni és ha az mentség elégtelennek ítéltetnék, az bűnösöknek gratiát kérni, az mely gratiát az király maga hatalmával adhatja, ha mind az assessorok ellentmondának is.

5. *Egy lapicskás mester*, az ki tartozik az büntetést úgy végbevinni, — se följebb, se alább — hanem csak annyiba, amennyibe az király és törvény ítélte.

6. *Az királynak tréfás asztali és udvari szolgálja*, az ki az királyt és hivatala vendégeit beszédekkel és tréfákkal vigasztalja.

7. *Egy konyhamester és egy borra-gondviselő*, az kik tartoznak egyik az ételre, másik az borra gondot viselni, úgy hogy semmi el ne pazaroltassék vagy el ne öntessék, hanem mind helyesen kiosztassék.

A király udvarnépének ezen felsorolása

után következik a május- király kiáltványa alattvalóihoz. Ebben a huszárkirály előadja azon regulákat, miket alattvalói kötelesek megtartani. E regulák műveltségtörténeti szempontból igen érdekesek lévén, egész terjedelmükben adjuk:

„Mi N. N. május királya ajánljuk alattunk valóknak jóakaratomkat stb. Adjuk tudtotokra és parancsoljuk, 1. hogy senki ne merészkedjék szitkozódni és káromkodni. 2. Senki se aszszonyt, se leányt erővel ne csókoljon, se mocskos beszédek ne mondjon, se penig illetlenképpen hozzá ne nyuljon. 3. Minden haragos beszédek, veszekedések, annyival inkább verések, vagdalkozások megtilalmaztatnak. 4. Senki az vigadozó helytől az mi szabadságunk nélkül el ne távozzék, senki házába ne menjen. 5. Ételt, italt el ne öntsön, a korsót, edényt össze ne törje. Mindenki a rendelt asztalnál egyék. 6. Strázsát ki-ki megállja, míg fölváltják. 7. Senki hír nélkül előnkbe ne jöjjön, hanem engedelmet nyervén, az fegyverét az strázsa előtt hagyja, süvegét kezében tartván velünk beszéljen. Szabadságunk nélkül senki se táncoljon és dohányzásra is szabadságot kérjen tőlünk. 8. Előttünk senki föl ne támaszkodjék; engedelem nélkül le ne üljön, se ülve, se állva az lábát keresztbe ne tartsa. 9. Senki fölöttébb való módon meg ne borosodjék, úgy hogy esztét el veszesse, vagy más illetlen mocskosságot el ne kövessen. 10. Az kiket mink az asszonyok hivatalására rendelünk, azok senkit sem erővel, sem szitkokkal ne kényszerítsenek, hanem szép udvari szókkal előnkbe hívják és azután az tánc helyére vezéreljék. 11. Senki az távolról való nézőket ne háborgassa, de úgy hogy az

kik nem a vitézlő rend közül valók, vagy nem hivatalosak ne merészeljenek az árkon átlátni. 12. Ezen regulák pedig mind az tisztviselőinkre, mind az alattvalóinkra szólnak, és ha fogyatkozások esnek, föltartjuk magunknak, hogy május-királyi hatalmunkból azokról ítéletet tehessünk és az vétkeket megbüntethessük. Adtuk mezei residentiánkban, 1727 május 1-én."

Ipolyi Arnold jeles művében: a Magyar Mythológiában tudományos alapon foglalkozik a pünkösdi királyság kérdésével. Régibb források alapján kimutatja, hogy mint a nyugati országokban, úgy nálunk is erősen dívott a pünkösdi királynak és királynénak a választása. Azonban mivel a pünkösdi királyok hatalmukkal visszaéltek, a hatóságok mindenütt hadilábon állottak ez ősrégi szokással s igyekeztek azt korlátozni. A legtöbb helyen aztán feledésbe is ment. Néhol azonban mégis megmaradt a pünkösdi királyválasztás egyik-másik részlete. Kilit csallóközi faluban például ékesen felöltöztetett, s koronával díszített fabábat hordoznak a fehérbe öltözött, rózsakoszorús lányok. S mikor valamelyik ház ajtajához érnek, éneket mondanak: „Elhozta Isten piros pünkösdi napját, mink is meghordozzuk királynénk asszonyát" stb.

A kishonti lakók — Bél Mátyás följegyzése szerint — pünkösdkor királyt szoktak választani s azt meg is koronázzák. Aztán másnap táncba vonulnak. Majd a csűrben gyűlnek össze, ahol a szokásos ünnepeket tartják meg.

A palóc nép közt is állandóan szokásban volt a pünkösdi királynak és királynénak választása. Itt is koronát vagy koszorút tettek a

megválasztottnak fejére. Úgy látszik, a pünkösdi király lóháton járt. Legalább a ránc maradt verstöredék ezt mondja :

Jó legény ! jó legény ! jól megfogd a kantárt,
Ne tiposd, ne taposd a pünkösdi rózsát.

Ismeretes dolog, hogy a pünkösdi királyság és a pünkösdi játék a nyugati népeknél úgy mint nálunk is a nyár megérkezésének az ünneplése volt. Ez ünneplésnek egyes részei vidékek szerint változtak. Nagyjában azonban mégis megegyeztek. A magyar pünkösdi királyságban azonban sok oly vonás van, ami más nemzeteknél fel nem található. Fényes például szolgálhatnak erre a huszárkirályok regulamentumai. Kár, hogy akik eddig a pünkösdi királyság kérdésével foglalkoztak, nem tudták s nem is sejtették, hogy ez a szokás milyen eredeti formában dívott a magyar huszárezredeknel.

IX.

Hogyan ostromolta a komáromi bíró 20.000 török.

Egyes történeti művekben sok jeles komáromi várkapitány dolgait megolvastam. Szentül hittem, hogy e derék férfiak csakugyan a mi kis végházunkban ették a vitézi kenyeret. Most, mikor e letűnt kor emlékei közt kell turkálnom, látom, hogy e derék vitézek jó része Komáromnak táját sem látta soha. 1527-től 1529-ig például három komáromi várkapitányt is ismerünk: Branstein Ernőt, Hardegg Jánost és Katzianer uramat. Különös, de mégis igaz, hogy a három közül egyik se volt komáromi kapitány, mert I. Ferdinánd Bransteint, mint hozzánk szakadt kóbor németet, csak 1528-ban fogadja szolgálatába. A nevezett évben tényleg élt egy ily nevű ember a komáromi várban; de nem kapitány, hanem csak „püchsenmaister“ volt. Hardegg János a fraknoi vár ura volt és súlyos kezei átokként nehezettek a fraknoi grófság kifosztott lakóira. Katzianer János fővezér lévén, nem lehetett egyúttal kapitány is.

Szólok tehát az igazi, de eddig sehol nem említett komáromi várkapitányról, Gortschacher Andrásról; ő s egyedül ő lévén 1527-től kezdve komáromi kapitány.

Az 1529. év nyarán igen megélénkült Komárom városa. A közeledő török seregek elől ezrével menekült a lakosság a védettebb helyekre, főleg a Csallóközbe meg a Felvidékre. A menekvők gonoszabbnál gonoszabb hírekkel szolgáltak a közeledő veszedelem felől, s a meg-rémült várkapitány egyik lovasát a másik után meneszti Ferdinándhoz, térden állva könyörögvén katonáért, porért és ólomért. Mondanunk sem kell, hogy hiábavaló erőlködés volt ez. Ferdinándnak más dolga is akadt, mint a komáromi vár védelme!

1529 augusztus 25-én Gortschacher már azt jelenti a királynak, hogy a török naszádosok látatlanul megérkeztek s fele a komáromi átkelőtől egy mérföldnyire a város alatt, fele meg a város fölött foglalt állást. Mivel Komárom könnyen támadható, nyílt hely, — írja Gortschacher — támadás esetén négy napnál tovább nem tarthatja magát. Nagy baj lesz a Csallóközben, mert ide tömérdek ember menekült. A török naszádosok itt roppant károkat okozhatnak. Utoljára kéri öfelségét, küldjön a várba segítséget és hadiszereket!¹

A Dunát a török naszádosok elzárván, Gortschacher nem igen számíthatott segítségre. A Csallóköz felől ugyan szabad volt még az út, de az itt táborozó spanyol csapatok magának a szigetnek a védelmére sem valának elegendők.

Ferdinánd tehát a véletlenre bízta Gortschachert és embereit. Gortschacher meg

¹ Cs. és k. állami levéltárban. Tureica, 1529 augusztus 25. Geben in Eyl im Schloss Gamorn. (Gortschacher jelentése.)

ugyanazt tette Komárommal. Ha magával a várral nem sokat törődött, gondolhatjuk, hogy a városnak sorsa sem igen érdekelte őt.

Szerencsére Komárom élén ekkor is igen okos, eszes és vigyázó bíró állott. Nevét nem tudjuk, csak sejtjük, hogy Kapitány Imrének hívták. Ez a derék bíró tudván a módját, miként mentheti meg a várost, elment a török szultán táborába, s bejelenté neki, hogy Komárom minden becsületes lakója Szapolyai Jánosnak s nem a bécsi királynak a híve! Ezzel a kijelentéssel elejét vette Komárom felprédálásának.

Szeptember hó 12-én a Duna jobbpartján megjelentek az első török csapatok. Szeptember 13-án, 14-én és 15-én már annyira megnövekedett a török tábor, hogy a vár tornyából mintegy négyezer török sátort olvastak meg. A törököknek ekkor még nem voltak ágyúik; azok csak a következő nap érkeztek meg. A várőrség tehát kőgolyókkal (más nem volt a várban) többször lőtt a táborozókra s közülök többet megölt.¹

Szeptember 16-án megérkezett maga a szultán. Vele volt a komáromi bíró is. Komárommal szemközt két mérföldnyi terjedelemben üttötte fel táborát, s azokból a sáncokból, honét két évvel előbb Ferdinánd lövette a várat, és várost, azonnal megkezdte az ágyuzást. A török gályákat a várral szemben, a Vág folyón állították fel.

A következő nap, illő kísérettel, megjelent

¹ U. o. Wie und wann die Belagerung des Schloss Camorn angefangen und die Eroberung desselben zuegetragen hat. 1529 szeptember 12—17.

a várkapu előtt a komáromi bíró, s a szultán nevében előadá Gortschachernek, hogy ha a várat lövés nélkül átadja, fényes jutalomban részesül. Gortschacher a várba bocsátván bíró uramat, vasra verette, s a nagy toronyba záratta. A török császár felszólítására meg semmit sem válaszolt.

A teljesen német várőrség ezalatt összejövén, tanakodni kezdett a teendők felől. Gortschacher is megjelenvén közöttük, azt kérdeék tőle, van-e remény arra, hogy három nap alatt segítség érkezhetik? A várkapitány kijelenté, hogy segítség sehonnét sem érkezhetik, mert őfelsége hadai Óvártól visszavonultak. Látván a katonák, hogy az ő pusztulásukkal senkinek sem használhatnak, a többség a tisztességes elvonulás mellett döntött („und ayn meer gemacht ayn erlichen abzug zenemen.“). Ebbe Gortschacher is szívesen beleegyezett. Most aztán a várban lévő élelmet, puskaport meg ólmot hasznavehetetlenné tévén, az éj beálltával, „*nagy veszedelem közepette*“ (!!) az ágyúkkal együtt lopva elhagyták a várat, s Gortschacher vezetése mellett a Csallóközbe menekültek.

Távozásuk előtt, hogy a törököt rászédjék, bezárták a várkapukat, s a lőrésekbe kanócoakat aggattak. Két órával az elvonulás után a törökök még az éjjel megkezdték az átvonulást a balpartra. Mivel ebben senki sem akadályozta őket, szeptember 17-én reggelre mintegy húsz ezer török átjutott a városba. Azt hívé, hogy az őrség még mindig a várban van, három óra hosszáig hevesen ágyúzták a falakat. Meglehetősen rést ütvé a falakon, rohamot intéztek az erősség ellen. Minden akadály nélkül bejutottak a várba, s ott a vasraver bírón kívül egy

árva lelket sem találtak. Bizonyára röstelték, hogy három óráig a bíró tiszteletére lövöldöztek, s hogy öellene intéztek rohamot!

A komáromi vár illetén ostromát maga Gortschacher írta le. Igazolni akarván ugyanis gyávaságát, Ferdinándnak jelentést küldött a vár bevételéről. Ez a jelentés megvan a bécsi udvari s állami levéltárban. A jelentés alatt ugyan nem diszeleg Gortschacher neve, de az írás tökéletesen megegyezik Gortschachernek ugyanott levő leveleivel.

A vár hűtlen elhagyása miatt Gortschacher uramnak hajaszála sem görbült meg. Egyideig a Csallóközben maradt, s onnét írta a haditanácsnak, hogy a török naszádosokkal hareba keveredett. Az 1530. év nyarán azonban már ismét a komáromi várban volt, s mintha misem történt volna, tovább is végzi a kapitányi teendőket. Csoda, hogy akkor megint meg nem szökött! mert a török váratlanul ismét megjelent, s szeptember 26-án negyven hadihajóval felevezett a Vág folyón! Szerencsére ekkor 120 naszádot állítottak Komárom elé, s így Gortschachernek nem volt más dolga, mint a jelentések írása!

A régi komáromi vár az 1527., de főleg az 1529-iki ostrom alkalmával rendkívül sokat szenvedett. Gortschacher számadásaiból tudjuk, hogy az 1527-iki ostrom után a vár királyi nagyterme, mely dicső Mátyás királyunknak köszönhetette díszét, épségben maradt, s csupán a lépesőházat rombolták szét Ferdinánd ágyúi. Gortschacher azonban 1528-ban újra felépíttette a lépesőházat, sőt a vár és város között falat is emeltetett. Az 1529-iki török ostrom alkalmával mindezek teljesen tönkrementek.

X.

A menyegzőmeghívások és a lakodalmi szokások régente.

Jámbor eleink a hódoltság korában ugyan-
csak, szenvedték a maguk és a mások szenvedé-
éseit. Pusztítás, öldöklés, égetés járta nálunk
állandóan. Gond, bú s inség tépte még a hatal-
masabbakat is. Nem egy főemberünk nyögte
akkor: ha az Úristen Lázár kenyerére juttatja,
még azt is nyereségnek tartja!

E viharos időkben minden kis örömet, min-
den mulatságot kétszeresen élveztek az embe-
rek. A szenvedő ott lop örömet, ahol lophat!
S kereste is mindenki a helyet, ahol bánatos
szíve kissé megcsöndesedhetik. S vajjon
akadt-e erre alkalmasabb hely a lakodalmas
háznál? Hol áradott több vidámság a szívek-
ből, mint itt? Hol lehetett több tréfát indítani,
vigasságos éneket s borköszöntést hallani, mint
itt? Aztán ha valahol, úgy itt nem somfánál
főtt ebéddel szolgáltak, hanem ugyancsak jól
megrakott asztalokon tálaltak.

Az efféle dolgok értenünk engedik azt a
különös jelenséget, hogy *a legveszedelmesebb
és a legszomorúbb korszakban csapták nálunk*

a legvidámabb és a legzajosabb lakodalmakat. Táncoltak déltől alkonyatig s napnyugtától virradtáig. Ittak s ettek sokat és huzamost. S két-három napig pihenőt sem tartottak a mulatozásban. Ebben az időben lőn a menyegző egyértelművé a lakodalommal, ami — mint tudjuk — igazában vigan való lakást, lakomát jelentett.

A hódoltság korában a nemes lányok az ifjakkal egyetemben a főurak udvarában nevedtek. A megismerkedés és az udvarlás itt könnyen ment. Egykorú levelekben olvassuk, hogy nem egy úrilány egyenest azért kívánczozott a főurak udvarába, hogy ott minél előbb férjhez mehessen. Úgy a XVI., mint a XVII. században az udvarlás csakúgy történt, mint ma. Mindkét századból maradtak ránk szerelmeslevelek. Tudjuk azt is, hogy a főúri udvarokban nagy keletjük volt a virágénekeknek és a szép táncnótáknak. Olyik szerelmes ifjú még másokkal is iratott ilyeneket a választottja számára.¹

A főúri udvarokban a menyegző mindennapi dolog volt. Érdemes megemlítenünk, hogy a lányokat a szülők megkérdezése nélkül az a főúri család adta férjhez, akinél nevedtek. A szülőknek csak a megtörtént eljegyzést s a menyegző napját hozták tudásukra.

A XVI. és a XVII. században gyakori volt az olyan házasság is, amit látatlanban kötöttek. Azaz hogy a vőlegény és a menyasszony előzőleg nem is látták egymást. Néha a lányokat már születésük első évében eljegyezték.

¹ Batthyány Ferencnek például Balassa Bálint írt verset.

Enyinghi Török Ferencnek a lánya például már születése után mint Nádasdy Ferenc mának szerepel. Zrinyi Miklósnak (a költőnek) a felesége: Draskovich Mária már gyermekkorában Frangepánnak volt a jegyese.

A leánykérésre mindig valamelyik előkelő s nagytekintetű urat választották, hogy a kérés foganatosabb legyen. Fiatalember vagy lányos apa erre a tisztre nem volt alkalmas. A fiatalember ugyanis gyakran a maga számára szerezte meg a lányt. A lányos apa pedig a maga lányát szokta volt kommandálni.

Ha a leánykérés szerencsésen megesett, hozzáláltak a hozomány megállapításához. A hozományt akkor böcsületes magyar szóval jegyruhának hívták. Aztán írásba foglalták, mennyit móríngol az asszony a férj esetleges halálakor.

Ha az idő és a mód engedte, a kézfogást, a gyűrűváltást, az esküvést és végül az egyházi áldást külön tartották s mindegyikre külön hívták meg a vendégeket. Talán innét van az a régi szokás, hogy a lakodalomra négyszer hívták meg a vendéget. Mikor Bejezy alispánt csak egy levéllel hívták lakodalomra, 1571. december 6-án ezt írta Batthyáynak: Régente négy levéllel hívtak menyegzőre; akit kétszer hittanak, az oda nem ment; azért efféle hívásra nem mutatja az én méltóságom, hogy elmenjek!

A XVI. és a XVII. században az igazi házasságkötés otthon, a lakodalmas háznál történt. Ha kézfogás, gyűrűváltás és esküvés megtörtént, a feleket mindenki házastársaknak tekintette. Az egyházi esküvés azonban még csak ezután következett. Ezt azonban csupán

a már megkötött házasság megáldásának tekintették. Innét van, hogy igen gyakran a lakodalom (nuptiarum solemnitias) már jóval az egyházi áldás előtt megtörtént. Csak például említjük, hogy Forgách Imre a lakodalomra hívó levelében maga írja, hogy a gyűrűváltás, esküvés és az elhálás megtörténvén, a menyegző (nuptiarum solemnitias) ekkor és ekkor fog végbemenni.¹ Frangepán Farkas írja 1641. augusztus 31-én, hogy Katalin nevű leányát Zrinyi Péternek adta házastársul. Gyűrűt — írja — már előbb váltottak s az esküvés is megtörtént (solito juramento inviam praestito). Hátra van még a sacramentum vagyis az egyházi áldás, mely október hó 27-én leszen Károlyvárosban.² Draskovich Gáspár írja 1646. január 12-én, hogy leányát Zrinyi Miklósnak (a költőnek) adta házastársul. A gyűrűváltás és az esküvés — írja — már megtörtént. A sacramentum vagyis az egyházi áldás február 12-én leszen.³

Rákóczi Ferencnek nővére: Juliána 1691-ben ment nőül Aspremont grófhhoz. Ez év nyarán Aspremont gróf mindenünnen kapja a gratulációkat megtörtént házasságához. Pedig az egyházi esküvés ekkor még nem történt meg. Kollonits kardinális csak a következő év január 31-én jelenti, hogy már az egyházi esketés is megtörtént.⁴

¹ Az 1585. évben, második házassága alkalmával írja ő maga a lakodalomra hívó levelében.

² Körnendi levéltár. Missiles.

³ U. o.

⁴ Nemzeti Múzeum kéziratára. 1692 január 31.: „dominus Aspremont iam spirituales quoque copulam cum domicella Rakocziana consecutus est” etc.

Amint ez adatok világosan mutatják, az igazi házasságkötés és az egyházi áldás közt nem egyszer hosszú idő telt el.

A lakodalomra hívó levelek olykor maguk is elárulják, hogy a házasság megkötése nem a templomban, hanem otthon történt! Épp ezért a lakodalmat nem az egyházi áldáskor, hanem a kézfogáskor és esküvéskor tartották. Viczay Sándorné Hagymássy Orsika írja 1624 július 24-én lakodalomra hívó levelében, hogy Éva nevű leányát Eszterházy Pál légrádi főkapitánynak ígérte örök házastársul. „*Mely házasságnak megerősítésére kézfogásuk napját augusztus hó 11-re*” tűzte ki. Mivel pedig — írja — az ilyen dolog az atyafiaknak és egyéb jóakaró uraknak jelenlétével szokott végbemenni, kéri, hogy a szokásos lakodalmi vacsorán s másnap az ebéden Batthyány uram a feleségével és gyermekeivel együtt jelenjen meg.¹

Solya György uram írja lakodalomra hívó levelében, hogy leányát: Annokát a nemes és vitézlő Pandur Mátyás vajdának adta. Tisztességes kézfogásuk farsang vasárnapján, február 26-án leszen Légrádon. Ismerőseit s jó barátait azért hívta a lakodalomra, hogy barátai és atyafiai előtt tisztelködhessen és dícselkedhessen. A vacsora — írja — vasárnap, az ebéd hétfőn leszen.²

Gersei Petheő László Czuky Annát jegyezvén el magának, menyegzői lakodalomra hívó levelében azt írja, hogy kézfogása november

¹ Körmendi levéltár. Missiles.

² U. o. 1645 február 7. Batthyány Ádámhoz.

16-án leszén. Az nap fölöstököm és vacsora, másnap pedig ebéd leszén.¹

Ilyen és hasonló meghívó százával áll rendelkezésünkre. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a lakodalomra hívó leveleket okiratnak nem igen tekinthetjük. Számtalan esetben ugyanis (külső okok miatt) a lakodalom már előbb megtörtént, vagy később esett meg, mint ahogy azt a meghívó levélben olvassuk. Sárkány Antal írja például 1551-ben: „Az menyeköző napját mikorra tették volt — az napnak előtte két héttel lett meg az menyeköző... Azért még az *menyeközőhívás* is nem úgy volt, az mint kellett volna.“²

Zrinyi György 1568 november 23-án hármass lakodalomra hívja a királyt és ismerőseit. Levele szerint Zrinyi Orsika Perényi Jánossal, Zrinyi Borbála Thurzó Elekkel és Zrinyi Margit Homonnai Drugoth Miklóssal köt házasságot. A hármass menyegző — írja Zrinyi — január 9-én megy végbe Monyorókeréken.³

Bár Zrinyi György újabb levelet nem bocsátott ki a lakodalom ügyében, mégis tudjuk, hogy a hármass menyegző nem történt meg. Zrinyi Orsika ugyanis 1570-ben tartá menyegzőjét Bánffy Miklóssal (tehát nem Perényivel)

¹ U. o. 1636. — Nádasdy Ferenc a feleségének egyik udvarló lányát: Cziráky Erzsébetet „örök házastársul eljegyezvén“ Hevenyey Jánosnak, *kézfogásukat* 1649 július 4-ére rendelte. Az e napon tartandó menyegzőre hívja aztán a vendégeket (az nap vacsorára és másnap ebédre).

² Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések. 1551 júl.

³ Körmendi levéltár. Missiles.

s Thurzó Elek nem Monyorókeréken s nem is január 9-én, hanem Bajmócon, január 17-én ülte lakodalmát.

Eszterházy Pál maga kezeirásával hívta volt a vendégeket „*házasságának lakodalmi vigasságára*“. A lakodalomnak levele szerint kisasszony hava 23. napján kellett volna meg-esni. Eszterházy Pálnak azonban táborba kellett szállania s így a lakodalmat előbb meg-ülte.

A lakodalomra szóló meghívók legnagyobb része egyazon kaptafára készült. A legtöbbje azt írja, hogy az napon vacsorára, másnapon ebédre várják a meghívottakat. Néha azonban kenetteljes hangon írt meghívókkal is találkozunk. Bethlen Péter és Illésházy Kata lakodalmára például az öreg Bethlen való-ságos erkölcsi prédikációval hívta meg ismerőseit, írván imígyen: „Mivel ez világ és az emberi nemzet megtartására, terjedésére isteni bölcsességtől rendeltetett állapotok közül majd a legszükségesebb, tündöklőbb és nagyobb erejű az szent házasságnak rendi, úgymint az melyből mind az paradicsomi fegyhetetlen életnek némineműképpen megmaradott szik-rácskája kifénylik s mind az gyarlóságtól származó némely indulatok megakadályoztatnak és nemcsak ez világi emberi társaság, de a mennyei győzedelmes gyülekezet is sokasodik. Melynek mint szent dolognak szeretetire az keresztyén embernek igyekezni úgy kívántatik, a mint hogy az emberi társaságnak megtartására a szent rend egyáltaljában szükséges“ stb. (1632.)

Miután több oldalon imígyen elmélkedett,

a meghívó végén aztán jelzi a lakodalmi vacsorát s a másnapon való ebédet.¹

A lakodalomra hívó levélre természetesen válaszolni kellett. Ha az illető megígérte eljövetelét, az örömszülők hálálkodva köszönték, hogy „szerelmes leányuknak derekasan kereszttyénül egybenszerköztetésekor“ jelen kíván lenni.

Meg kell jegyeznünk, hogy a XVI. és a XVII. században az urak a királyt is mindig meghívták a lakodalomra. A király aztán arany- vagy ezüst-serleget küldött ajándéku s képviseltette magát a menyegzőn.

Amíg a menyegzőhívás imígyen folydogált, otthon készültön készültek a lakodalomhoz. Megválasztották a koszorúslányokat, a főnyoszolyó-asszonyt és vicéjét. Aztán fölkérték a legkiválóbb urak egyikét feleségével együtt a *főgazdai és főgazdasszonyi tiszt* viselésére.² Vőfélynék és táncosztónak mindig a legjobb táncos ifjút tették meg.

A kastélyokban pedig fontak, szőttek, varrtak és hímeztek. Az aranyprémme l cikornyázott íngvállak, a tarcsalos szoknyák, az árnyékvarrásos patyolatkendők, az aranycsipkés előkötők, a paszománnyal hányott mentécskék, a gyöngyös beretromok stb. erősen készültek. Nagy költséggel és különös gonddal

¹ Thurzóné Czobor Erzsébet is ilyen hangon hívja a vendégeket lányának lakodalmára.

² Batthyány Ferenc bán írja 1564 szeptember 13-án Nádasdynénak: „Én Isten akaratjából szombaton odamegyek Monyorókerékre és oda várom az menyegzősöket; mert engemet tőn Zrinyi uram főgazdájává!“ — (Az én főzésemhez sem gondolok semmit, — írja nem hogy a máséra gondolnék.)

készítették a menyasszony jegyszoknyáját. Sok dolgot adott az úgynevezett *felimegek* készítése. Ezeket selyemmel és aranyfonállal hímezték, a gallérukat és az ujjukat pedig aranyesipkével cifrálták. *A hazai szokás szerint a menyegző alkalmával ilyen drága felimegeket osztottak szét a férfiak között.* Az egykorú levelek gyakran ejtenek szót erről a szokásról. Nádasdy Tamás írja például Szluny Anna lakodalma előtt: „Számptalan üngöket kell adni a számtalan vendégnek.“ (1559.) Zay János a nővérének lakodalma előtt szintén sürgette az ingek készítését, írván: „Immár erre idején kell gondot viselni, hadd varrnának üngöket; mert avval sok késedelem leszen s minden ember rajtam praktikál.“¹ És Zayné nemsokára jelenté: „Azmi ingek itthon vannak immár arannyal bétölttettem, de selyem ninesen, kivel fel kellene varrni.“ Ugyanő azt is megírja, hogy kacuka, hosszú suba kell a menyegzős lányoknak.²

Homonnay uram még női rokonait is ösztökélte az ingek varrására, mikor lakodalma, vagyis tisztessége napja közeledőfélben volt. Zrinyi Doricának például imígyen írt volt: „Mivel pediglen hogy ide az mi földünkre ilyen törvénnyel élnek, hogy az menyegzőben inget kell osztani: kívántatik az, hogy akkorra egy-néhány inget csináltassunk jóidején olyakat, hogy kikkel meg se csufoltatnánk; mert azokkal idegen országból urak és főemberek lesznek.“³

¹ Zay-ugróci Zay-levéltár. 1571.

² Ugyanott.

³ Körmendi levéltár. Missiles, 1593.

A férfitvendégek közt tehát drága, hímzett ingeket osztottak szét, miket akkor mellény helyett hordottak. A lányok majd mindenütt koszorút (pártát), az asszonyok pedig gyűrűket kaptak. A koszorúk avagy párták nem ritkán aranyfonállal kötött gyöngyökből készültek. A gyűrűket jobbára készen vették külföldön, leginkább Velencében.

A menyegzős nép jobbára együtt indult a lakodalmas házhoz. Török csaták, szabad hajdúk és haramiák kóboroltak mindenfelé s a menyegzős népnek nem ritkán fegyverrel kellett utat nyitni. Bizony megesett, nem is egyszer, hogy egyik-másik gavallér sebekkel borítva érkezett a lakodalmas házhoz. De az ilyesmi senkit vissza nem tartott! Valami ellenállhatatlan vágy vonzotta az ifjút és az öreget egyaránt a lakodalomra. Tudjuk jól, hogy jámbor eleink nem voltak idegenek a víganlakástól; a boritalnak is szívesen csereszkedtek. De még sem ez, hanem a tánc csábította őket a menyegzőkre. Soha a táncnak nagyobb keletje nem volt, mint a hódoltság korában; soha annyit nem ropták a táncokat, mint ekkor. A lakodalom előtt még a vén emberek is gyógyíttgatták köszvényes lábukat, hogy egyet-kettőt ugorhassanak. A vén Batthyány bánt 1562-ben már ágyra veté a köszvény, de mégis készülődött a Mérey kisasszony lakodalmára. „*Adnék kétszáz forintot, — írja — ha Mérey uram leánya menyegzőjén táncolhatnám! De nem igen kezdtem készen állni hozzája!*” Batthyány Ferenc még súlyos betegsége idején is azon törte a fejét, hogy Czobor Imrének ő lesz a leánykérője s a lakodalmán a táncosztója. (1625.) Minden nagyobb lakoda-

lom után folyt a kérdezősködés, ki mit és kivel táncolt? Országh Magdolna írja például 1564-ben Zrinyi lakodalmáról Thurzó Erzsébetnek: „*Arról is tudakozik kegyelmed, ha én ott kegyelmed egészségeért táncoltam volna? Kettőt táncoltam ott. Az melyik szebb volt, azt kegyelmed egészségeért táncoltam. Az másikat magamért.* Mindazkettőt pedig a vőlegénynyel táncoltam.“ Ehhez még hozzáteszi, hogy a *főmenyegző* péntekre esvén, a pénteknek tisztességet adtak s így az asszonyok sok cipellőt nem szaggattanak el a táncban.

A hódoltság korában főasszonyaink házasították el a szolgálóikat is, adván nekik párnára és szökrényre való pénzt. Aztán a lakodalmat is kiszolgáltatták. S a lakodalmon az urak is résztvettek és táncoltak is. Megesett akárhányszor, hogy holmi szegény szolgálóleánynak gróf volt a vőfélye, s igen hatalmas urak táncoltak a lakodalmán.¹ Ezt a demokratikus szokást a külföldi írók, kik nálunk megfordultak, csodálattal emlegetik.

A táncon kívül a régi lakodalmaknak egyik vonzó szokása volt az *énekesek és a muzsikások alkalmazása*. Vigasságos énekek nélkül a lakodalom meg nem eshetett. (Sok ilyen régi lakodalmi ének maradt ránk!) Bizony a lantosokat sem tölték ki az ajtón a lakodalmas házból! Sőt mézes pogácsával csalogatták

¹ Eszterházy László írja 1647 március 5-én Batthyány Ádámnak: „Tegnap palatinus uram *adta* el egy szolgáló lányát sekretáriusának. A várbeli asszonyokkal együtt eleget táncoltunk. Engem *vőfélyné* tettek. Ennekem is kellett táncolnom. Vesse-lényi, Erdödy, Schlick grófok stb. is ott voltak.“ (Körmendi levéltár. Missiles.)

oda. Bethlen Gábor fejedelemről tudjuk, hogy nem valami jó lábon állott Eszterházy Miklóssal, de azért a lakodalmára mégis elkérte annak híres hárfását.

Ami magát a lakodalmat illeti, az (amint tudjuk) vacsorával kezdődött. Nem tartozott a ritkaságok közé, hogy 40—50 asztalnál szorongtak a vendégek. A rendet a zöld pálcás főgazda és a vicegazdák tartották fenn. Az első pohárköszöntést a főgazda tartotta a násznagyra és az új házásokra. Aztán egyik köszöntés a másikat követte. A poharat mindenkinek fenéig kellett kiürítenie. A vacsora után kezdődött a táncosztó vőfély szerepe. Ő rendezte a táncot. Az első táncot a násznagy járta a nyoszolyóasszonnyal, a másodikat a vőlegény a menyasszonnyal, a harmadikat a vőfély a kis nyoszolyóval.

Miután a szokásos táncokat mind eljárták, a menyasszony visszavonult, fehérbe öltözött s haját lebocsátotta. Aztán visszatérve járta a násznaggal a *menyasszony táncát*. Erre elbúcsúztatták őt szülőitől s a vőfély több ifjúval egyetemben az úgynevezett fáklyatánc kíséretében a hálójába vitték a menyasszonyt s átadták a vőlegénynek.

A szülői hatalom ugyan nagyrészt már akkor megszűnt, mikor a leányt megmátkásították, de a végleges elválás mégis a menyasszonytánc után történt. Ettől kezdve már a vőlegény volt az ura és parancsolója.

Másnapon az ebéden az új asszony már főköztöben jelent meg a férjével. Elhalmozták őket köszöntéssel és ajándékkal. Ebéd után ismét folyt a tánc, amíg meg nem fáradtak.

Szokás volt nálunk, hogy a főúri lányok

jegyszoknyájukat a menyegző után valamelyik egyháznak ajándékozták. Nem kicsi dolog volt ez, mert a jegyszoknya néha ezrekbe került. Értjük tehát, miért folyt olykor verseny az egyházak között egy-egy szoknyáért. Csak például említjük, hogy Batthyány Ádám generális leányának lakodalmakor többen kérték a menyasszony szoknyáját. Jakusith Franciska nagyszombati apátnő például imígyen írt volt Batthyáynak: „Az édes kisasszony emlékeze-
tiért az menyasszony szoknyáját adja nagyságod az mi szentegyházunkhoz... Hogyha az édes kisasszony menyasszonyszoknyáját más szentegyházhoz ígérte volna nagyságod, bár csak az alsó szoknyájára tegyen méltóvá minket.“¹

Mivel egy-egy hatalmasabb főurunk lányának a lakodalmán rengeteg sok ember jelent meg s mivel sokat ettek-ittak és sok ajándékot kaptak: egy-egy ilyen menyegzőnek a kiszolgáltatása egész vagyonba került. A hatalmas Báthory György írja leányának, Báthory Erzsébetnek lakodalma előtt, hogy lehetetlen az országgyűlésre felmennie: mert a lakodalmi készülődések mindenét fölemésztik!² Zrinyi György Kristóf nevű fivérének kiházásítása alkalmával szintén azt írja, hogy teljesen pénz nélkül van; mert nagy pompát kellett kifejtenie! (In celebratione dictorum sponsaliorum eam reverentiam exhibere, quae debetur in tali solemnitate praestare amicis etc.)³

Végül meg kell még említenünk azt a jó

¹ Körmendi levéltár. Missiles, 1650 január 15.

² Cs. és kir. állami levéltár. Hung. 1574.

³ U. o.

szokást, hogy törvényeink nem engedték meg a lányoknak idegen országbéli urakhoz való adását. Ennek a szokásnak köszönhetjük, hogy főúri rendünk akkor még együtt érzett és együtt élt a nemzetünkkel! Azaz hogy el nem osztrákosodott. Csak például említjük, hogy Balassa András mostohaleányát egy lengyel hercegnek jegyezte el s ezért hűtlenségi pörbe fogták! (1587.) Széchy Margit lánya a cseh Lobkowitz-Popelhez ment nőül s ezért édesanyja kitagadta és kiátkozta őt!

XI.

A komáromi péntökösök.

Attól tartunk, hogy a jámbor olvasó a szombatosok példájára a péntekösöket is valami szent szerzetnek vagy felekezetnek véli. Hát előre hírré tesszük, hogy a szegény péntekösök nevén itt olyan elítélt embereket kell értenünk, akiknek a fejére pénteken olvasták rá a böles bírák szentenciáját. A komáromi bevett szokás szerint a törvénytevő bírák uraimék széket szerdán ültek, de a törvénybéli orvosság kiszolgáltatása, vagyis a büntetés végrehajtása mindig pénteken esett meg. Ezért az olyanokat, akikre a büntetést pénteken mérték ki, péntekösöknek hívták. Valakit péntekössé tenni tehát annyit jelentett, mint az illetőn a kimért büntetést pénteken végrehajtani. Mivel a halálos ítéleten kívül minden testi fenyítéket pénteken szolgáltattak ki, a péntekösöknek a száma meglehetősen nagy volt. Többnyire kisebbrendű bűnösök voltak ezek, akik olyan vétekkel vétettek, amit ma bűnnek nem is tartanak. Ilyesek voltak például a csacsogó, bosszúból pörlődő bohó asszonykák, akik a nyelvükkel nem bírtak; a leánypártában levő szűzek, kik ifjú tüzzel és bolond elmével lévén, könnyen a pajkos legé-

nyek kezére adták magukat; aztán a lélekmondók, a lélekkel káromkodók, no meg az agyafúrt latrok, akik mindéig a más búzájába metszették a sarlójukat. Mindezek a város kemény fenyítékje szerint péntekösökké tétettek. S ha egyszer a város piacán a porciójukat föl-szedték, jámboroknak őket többé senki sem tartotta. Tisztességük-vesztett személyek voltak ezek, kiket megjámborítani még a bírák uraiméknak sem állt módjukban.

A komáromi piacon, más kulesos városok példájára, kényelmes és magas köpellengér állott. Oldalain inas-vaskarikák lógtak, hogy a hűnösöket oda bilineselhessék. A pellengér mellett kaloda, rostély vagy kalicka, aztán csiga, vasbolha s más efféle átkozott szerszám is bővesen akadt. Az egész berendezést — igen talá-lóan — teátrumnak is hívták. Ebben a városi teátrumban előadást minden pénteken tartot-tak. A szereplők a péntekösök és a hóhér legé-nyei voltak; a nézőközönség a város népéből telt ki. A városi jegyzőkönyvek a tanuink, hogy sok megható színjáték, sok tragédia játszódott le itten. Hiszen a szegény szereplők szenvedése néha a fél város szemébe könnyűt csalt. Hogy szórva-hintve vidám jelenetek is akadtak, mon-danunk sem igen kell. A pajkos legények ugyanis a hóhérrel néha olyan játékot játszo-tak s annyi csalafintaságot tettek, hogy a város kiesinyje-nagyja kacagott azokon.

A teátrumot vagyis a pellengért a tizen-hat—tizennyolcadik században olyan fontos intézménynek tartották, hogy a városi tanács-nak sokkal több gondja volt rá, mint az isko-lára. A dolog így volt rendjén! A teátrumban ugyanis a felnőtteket fenytgették és oktatták,

az iskolában csak a gyermekeket. Illő volt tehát, hogy a teátrumra több tekintet legyen, mint az iskolára. S mivelhogy a dolog így volt, természetesen kell tartanunk, hogy nem a tanítót, hanem a hóhért hitták mesternek! Ez a mester (vagyis a hóhér) belső ember volt és igen tekintetes perszóna. A fizetése is nagyobb volt, mint a tanítóé. Jobban is tartottak tőle, mint a tanítótól. Ő volt a teátrum főrendezője.

Tisztesség és böcsületes méltóság adassék a komáromi bírák uraiméknak, a törvénytevésben ők soha meg nem fáradtak. Amint mondani szokták, vigyázóké a törvény, s ökgigyelemők folytonosan vigyáztak, örködtek és figyeltek. S mivelhogy drága pénzen szép pellengért is állítottak, gondjuk volt rá, hogy az hiába ne álljon ottan. A törvénybéli orvosságot tehát rendre osztogatták. Péntekösnek való mindig akadt, hiszen a perpatvaros állapot és a szóbeli marcalkodás napirenden volt. A bírák uraimék tehát kényük-kedvük szerint törvényhez szólíthatták az ügyeseket és a bajosakat. S ha egyszer az ilyenekkel szembe kerültek, fő-főgondjuk volt, hogy a bűnt a lelkén senki el ne vigye, hanem hogy meg is bűnhődjék érte. „Embereknek erkölestelenségek miatt — írják a komáromi bírák 1636-ban — az nagy Istennek haragja rajtunk napról-napra növekedőben vagyon. Isten parancsa, hogy az bírák a gonosz-ságot kigyomlálják!” Ámbátor nem valószínű, hogy a komáromi bírák az Istentől külön parancsot vettek a gyomlálásra, de azért mégis veszett kedvvel gyomlálgattak. Mivel azonban az igazi gyomot nem jól ismerték, sok hasznos fűvet is kitéptek. Tisztükben járt a dolog, könnyen megtehették.

A jámbor, eszes és vigyázó bírák rég az örökkévalóság tengerébe pottyantak már, tehát haragnéven nem vehetik, s minket péntekössé nem is tehetnek, amért itt az ő gyomlálgatásuknak a módját föltárjuk. Különben is nem rossz szándékból tesszük ezt. Hiszen negyedszázad óta emlegetjük őket és sok szép szót ojtettünk már róluk; hisszük, hogy az alábbiak is az ő istenességüket és az ő törvénytudásukat emelik a magasba.

Szerdai nap vagyon, a közönséges gyülekezetnek a napja. A törvénytevő bírák széket ülnek. Hej de sok embernek a szájában keserűre fordul ma a falat! Egymásután jönnek a pörösök és a pörtjelentők. Az isterázások a tömlőcből a bűnösöket is kifogják és a bírák elé viszik, hogy őket péntekösökké tegyék másnak is a példájára! A főbíró, aki egyszemélyben valamennyi céhnek az atyamestere, szép sorjában szólítgatja az ügyeseket. Előállott a szép Böndő Panna is, s megigazítván patyolat-előruháját, ilyenén szókat szolt vala: Nemes és tisztelendő városi bíró uram és mind tizenkét törvényszék ülő bírák és esküdt uraim! Isten sok jókkal áldja meg kigyelmeteket mind fejenként. Pört jelentek! Ilyen feleletem vagyon. Erre Panna asszony nagy tisztességtudással előadá, hogy Csup Jánosné Erzsók asszony Istentől és felebarátjától idegen lévén, őt az utca népe előtt olyannak hirdette, akit a legények a búzában hordoztanak. Nem jámbor asszony vagy — kiáltá reá Csup Jánosné. — Rideg (nötelen) legényekkel gazdálkodtál mindétig. Péntökösnek való asszony vagy! Kiseprűztetlek Komáromból!

A szép Böndő Panna — mint maga mondja

— kövéváltan hallgatá e gyalázatos szókat, miket életéért föl nem vett volna. Nem tartottak engem — mondá a bírának — mint Erzsók asszonyt a padláson. Jámbor és tisztességbeli asszony volnék, s a jámborokat nem szokás a városból kiseprűzni. Hitemhez és tisztességemhez nem illők az ő szavai. Az egy fejemenél drágább marhám nincsen, de ha a fejem is elesik, nines mit tennem; leteszem, rakják rá a törvényt. Erzsók asszony pedig adja bizonyosságát, hogy én olyan rossz asszony vagyok. S ha nem adja, dijon maradjon, mert a visszamondással (visszavonással) be nem érem!

Bírák uraimék szörnyűködve hallgatták az istentelen szókat, amikre Erzsók asszony vete-medett. Mindjárt azon melegiben bizonyásra bocsátották az ügyet. A tanuk némelyike látomást, másika meg hallomást vallott. Akadt olyan is, ki erős tudományt tett. Erzsók asszony ügye és igazsága tehát szakadóban volt. De éppen azért, mivel hogy a mentsége csak tetetős s nem valóságos volt, Böndő Panna ellen erősen nyelvelt. A bíró eleget csigette őt, eleget ajánlotta neki, hogy a neheztelést a szívéből kivetné. De Erzsók asszony nem vette be a jó szót. Mit tudsz te ahhoz, bíró! — kiáltá dühösen — ami szót Pannára ejtettem, reá is kerítem.

De bizony nem tudta reá keríteni. Mivel azonban a bírák uraimék néminemüképpen homályban voltak, egyelőre csak ilyen végzést hoztak: „Csup Jánosné Erzsók asszony azelőtt is kétséges személy volt, ki miatt a bírák uraiméknak alkalmas időtől fogva nem kicsiny bujok és főtörésök volt, purgálja magát, hogy büntetlen!” (1638.)

Bár a bizonyíthatóságra elég időt kapott, Erzsók asszony purgációja még sem vált be. Díjon maradt, azaz hogy nyelvváltságra ítélték. Mivel pedig fizetni nem tudott, péntekössé tették, azaz hogy a hóhér kezére adták.

Jöve azután a bírák elibe nemes Thaly János, a komáromi nemzeti őrség seregdeákja, aki Torzsa Ágotát paráznasággal vádolta. A dolog úgy esett, hogy Ágota a kertben gyomlálgatván, Beczkói Györggyel nevetközött és enyelgett. Amint a szomszédok a nyájas szót hallották — komáromi szokás szerint — a sövényből egyszerre négy-öt asszony vigyázó feje előtűnt. Ágota mit sem tudván a leskelődőkről, Beczkói Gyurival a házba ment. A szomszéd Tóth Sára ekkor lélekszakadva rohant a község házába s a nagy esetről hírt tett a tömlöctartónak. Ez aztán a legényt azonnal megfogta. A szerelmespár a bírák eleibe kerülván, Ágota őszintén megvallotta, hogy a szerelemre volt ugyan akarata, de a bűnt el nem követte. Bár a beszédett tanubizonyosságok sem raktak rá semmi bizonyos bűnt, a bírák csupán a gyarló gyanúság alapján ilyen törvényt mondtak a fejére: bár homályos a dolog, Ágota pénteken a prédikáció alatt a pellengérben legyen. Aztán a hóhér üssön tizenhatot rája és búcsúztassa ki a városból tizenkét mérföldre. Ha ennél közelebb a város táján megfognák, fejét veszik vagy a Dunába vetik.¹

Ezeknél súlyosabb esete akadt a szegény Kun Pannának. Azzal vádolták őt, hogy a va-

¹ A jegyzőkönyv szerint Torzsa Ágota azért kapott ilyen enyhe büntetést, mert — mint a bírák maguk mondták — „homályos az dolog”.

rázsláshoz tudott, s hogy bűjöléssel és bájolással szerelemre hajtotta a legényeket. Az egyik tanu — a bírák leírhatatlan rémülésére — azt a vallást tette, hogy őt Kun Panna varázsló kutya képiben megvesztette. A másik tanu abban látta a boszorkányságot, hogy tőle pöntölös üngöt kért. Az egyik szerint Panna néki azt ígérte, hogy ha a füvek kigyűnnek, meggyógyítja. A másik szerint, akiket Panna orvosoltatott „magokon esett nyavalyák miatt hep-tikálni láttatnak“. Akadt olyan tanu is, aki hite szerint vallotta, hogy Panna „kutya képiben egy éjjel reá ment és megveszté“. Az ördög mesterségét látták abban is, hogy az egyik tanu, mikor Panna küszöbét átlépte, a lábát kifecamította. A bírák uraimék súlyos esetnek vették azt is, hogy Panna a szomszédasszonyát zsírfogni megtanította.

A beszédett bizonyságok világosságot gyújtottak a bírák uraimék fejében. Kun Pannát tehát, mint embervesztőt, kinek tudós hatalma vagyron másnak megrontásában, elsőben csigára (kínzásra), aztán fejevételre ítélték. A halálos ítéletet azonban nem hajtották rajta végre.¹

A komáromi eszes, vigyázó és éber bírának nemesak boszorkányokat, de kanboszorkányokat is sikerült felfödözniök! Ilyen volt például a „förtelmetes“ Rancs András. A bűjösök és bájosok törvénye szerint neki is meg kellett volna halnia, de a bíróság különös kegyelemből pöntekössé tette őt, mondván a fejére ilyen szentenciát: „Minthogy három bi-

¹ Az 1693. évben Tassy Zsuzsannát boszorkányság miatt elégették; mert „nemcsak az embereknek, hanem az állatoknak is istentelenül ártani merészelt“.

zonyság által világosan megbizonyodott, hogy Rancs András azt mondotta, hogy ő az embert úgy is meg tudja kötni, az mely kötésnek halál lenne az vége, de úgy is, hogy meggyógyulna; mely nyelveskedisért az boszorkányok és bűjösök és bájosok ellen kondált törvénynek büntetését megérdemelné: mindazonáltal *diversis ex rationibus* az nemes törvényszék ily súlyos törvényeknek büntetésétől *recedálván, ex speciali sedis gratia* Rancs Andrásnak egyéb büntetése ezuttal nem determináltatott, *hanem ötven pálcával keminyen megcsapattatik.* És az városból az csapás után mindgyárást menten menjen ki és többül Komárom városában bejönni ne merészeljen. Mert érdemlett büntetését el nem kerüli, ha különben cselekedni tapasztaltatik."

A szegény jó Kocsis Benedekné Piroska asszony is erre a sorsra jutott. Nem volt néki más hibája a meleg szíven és a szerelmes természetén kívül. A bírák uraimék azonban a szerelemnek halálos ellenségei lévén, Piroska asszonynak is kimérték a lencsét.

A szegény Piroska nagyon kedvelt asszony lehetett Komáromban, mert az egész város könnyezve kísérte őt végső útjára. Utolsó óráján — írja a városi jegyzőkönyv — az egész őtet követő nagy sereg nép előtt visszavonta az egyik tanura tett vallomását. Hamis szó jött ki az ajkán, — zokogá Piroska — mert ő nem látta, hogy a tanu tejet fejt volna a fából, ellenkezőleg, ő vette el a tehénnek a tejét.¹

¹ III. számú jegyzőkönyv, 1630. E vallomásra mondja a jegyzőkönyv: „az ki egy dologban nem igaz, másban sem az“.

Hozuk vala Gáspár Péter uramat a bírák elébe. Vidám és neveltetős ember volt ökegyelme mind józan, mind boros állapotjában. Most is mókával és tréfával próbálta magát purgálnia. Az volt a bűne, hogy az estvéli dobolás után részegen ballagván hazafelé, hamis hírrel fölverte a várost. Gáspár gazda ugyanis széles jókedvében teli torokkal üvölté az éj csöndjébe: jön a török, jön a tatár. Bár csak ő maga jött, s ő is imbolyogva és tántorogva, azért a városi isterázsák ész nélkül rohantak a toronyba; veszettül dobolni kezdtek, félrevonták a harangokat és kilőtték a puskáikat. Aztán fegyverbe szóliták a város népét. A jámbor céhek szerszámos népe csak úgy pörén szaladt az utcára. A sötétben aztán egyik a másikat püfölte; az egyik futott, a másik szaladt, de valamennyi félt és kiabált. Gáspár gazda nagy lelki gyönyörűségére olyan zajdulás, olyan zürzavar támadt, hogy csak az Isten mentette meg a várost az emberhaláltól.

A bírák uraimék szerint ez a komédia halálásra is iszonyú eselekedet volt Gáspár Pétertől. A törvény előtt hiába is mentögette magát Péter gazda a részegségével, a bírák kimondták a marasztalást, azaz hogy Gáspár uramat péntekössé tették. „Kegyelemből“ csak három pálcára, azaz száz botütésre ítélték őt. A mester a következő pénteken (1648-ban) becsülettel rá is olvasta. S mikoron Pétör gazda kékre vert testtel a pellengérről levánszorgott, a kiabálástól ugyancsak elment a kedve. Bizony-bizony olyan volt ökigyelme, mint az által szakadt eb, mely még az ugatást is rösteli.

Ügy Boeskey járása után – nem tudjuk mi okból – a komáromi szabó-céh mestereinek

meglehetősen rossz híre támadt. Egymásközt civakodtak, a többi becsületes céh előtt meg kevés becsületük volt. Az 1607. évben történt, hogy Csonthó Gál uram a bor mellől fölkelvén, hazafelé ballagott. Bandukolása közben belébotlott Kelemen György uramba. Hol lakoztál György uram? — kérde Csonthó. — A jámbor szabókkal lakoztam, — felelé Kelemen György. — Elég istentelenekkel ittál, — mondá Csonthó, — ha azokkal ittál!

A becsületes szabókra ez oly nagy sérelem volt, hogy — mint Kelemen mondá — semmi díjért föl nem vették volna. Ezért Csonthó ellen pört jelentett, bár ez váltig kérte őt, ne búsítana bírót e pár szóért. Ez a pör még „le sem szállott“ (meg sem szűnt), mikor a szabók ügye megint a bírák elé került. Ezúttal — nagy szó ez! — maga a szabócéh tett panaszt Szabó Ferenc céhmester ellen „néminemű macskának megölése miatt“. Ez a nagy eset úgy történt, hogy Szabó Ferenc uram a műhelyben a céh macskáját a singgel szerével ütötte. A macska az ágy alá futott. — Vigyétek ki a kutyamala-cozta dögöt, — kiáltá Szabó uram a hadvezérhez illő hangon — mit rusnyálkodik ottan! A macska akkor még eleven volt, de mire az inasok az udvarra vitték, kinyikkantotta a páráját. A törvényhez szólított Szabó Ferenc uram ez eset miatt majdhogynem péntekössé lett. Szerencsére a céhbeli jámbor főemberek eszökbe vették, hogy ez a céhre is sérelmes lenne, azért tehát Szabó Ferenc mellé állottak. Ily módon ökegyelmére semmi bizonyos nem rakódott. A beszédett bizonyságok is inkább mentették, mint súlyosították őt. Ezért a bírák „elmentsették a törvényt“ (megszüntették

az eljárást) és a felek között csököt vetettek, azaz kimondották, hogy aki a céhben a békeséget ellenkező szóval fölbontaná, csöki (bírsága) neki száz forint legyen, melynek fele a bíraké, másik fele a megálló félé leszzen.¹

Szabó Ferenc ily módon megmenekült a pellengértől. De hogy a bírák uraimék hiába ne tanácskoztanak légyen, legalább azt meghagyták, hogy a szabóinasokat, amiért gazdájuk ellen vallottak, jól megvesszőzzék.

Említettük már, hogy a komáromi bírák különösen a szerelmesek ellen indítottak gyakori háborút. Úgy látszik, hogy ökigyelemők mindenféle szerelemnek esküdt ellenségei voltak. A lánynak és a legénynek nyájas beszélgetése is untig elegendő volt arra, hogy a törvény elé kerüljenek. A város jegyzőkönyvei világosan hirdetik, hogy a legtöbb péntekös a szerelmesek közül került a pellengérre. Tehát a szerelemnél veszedelmesebb dolog alig akadt Komáromban. Szendy Fruzsina és Mihály deák például (1646-ban) boldog jegyesek voltak. Már gyűrűt is váltottak. Mivel azonban szeretkezésen fogták őket, majdhogy péntekösökké nem lettek. A bírák csak bölcshozásból büntették őket ötven forinttal. A városi torony ugyanis épülőfélben volt, de mivel a bírák elegendő pénzzel nem rendelkeztek, a szerelem

¹ Az ítélet szórul-szóra így szól: „Annakokáért az mi intésünkre s több uraimék is, kik az békességet velünk egyetemben szerették, a feleket békességre vitték. A céhmesterek elmetstették az törvényt s egymást mi előttünk szépen megkövették. Ha ki az egyességet megszegi 100 frt. a csöki, melynek két része a bíraké, egy pedig a megtartó félé.” (1617.)

dijából építgették a tornyot. Szendy Fruzsina 50 forintját is erre fordították.

Bizony-bizony a bírák uraimék az asszonyi renddel nagyon rövidesen bántak el. A leányt, aki anyját szidalmazta, agyonkövezésre vagy kézlevágásra ítéltették. Az asszonyt az ura szakállának a szaggatásáért három pénteken száz botütéssel büntették. De a férjnek hatalmat adtak, hogy a feleségét megverhesse és veréssel oktassa. Az 1641-ik évben például a bírák ilyen törvényt hirdettek ki: „Ha az asszony az urát méltó vereségre ingerelné és okot adna rá, ami ilyenkor az urától rajta esik, szenvednie kell!”

Azonban ha valamelyik férj kelleténél jobban ellátta volt a feleségét, bizony a bírák megbüntették. Ezért ülte például a tömlöcöt 1641-ben Horváth György uram. Mikor kegyelemért esedezett, a bírák ezt a szentenciát mondták a fejére: „Azmi sanyarú és hidegséges fogságot szenvedett, azt most egyéb büntetés nélkül szenvedje s ha elegendő ok nélkül, méltatlan veri az feleségét, három pénteken minden törvény nélkül megpálcáztatva százszáz ütést szenvedjen.” E szigorú büntetéssel ellenkezik az az ítélet, melyet Fazekas Péter és felesége ügyében adott ki a bíróság 1634-ben. „Péter uram — mondja a szentencia — megbüntetheti a feleségét, de részegségében ok nélkül nem tartozik háborgatni. Az büntetésben penig az mértékletességet megtartsa; testében és csontjában meg ne rontsa, hanem úgy tanítsa, oktassa és büntesse az asszonyt, azmint tisztességbeli házassérfiakhoz illik. Feleségének szomorúságára ne legyen.”

A bírák a szerelem mellett a káromlást is

iszonyú bűnnek tartották, tehát a káromkodókat is rendre üldözték.

Az 1648. évben Nagy János uram, nem férven a bőrébe, a saját lelki tanítóját: a pápista páttert ördögadta lelki hóhérnak mondotta. E hallásra is iszonyú vétek a szemfüles bírák fülébe esvén, a szegény Nagy Jánost a törvényhez szólították. Nagy János uram a szék színe előtt minden módon igyekezett magát elégségesképpen purgálnia. Sajna! a bírák a halott bizonyosságnak nyakát szakasztják vala. Megérdemelné — mondják a bírák az ítéletben — a kövel való agyonverést, meg hogy nyaka csigáján a nyelvét kivonják! Ha a bírák e napon véletlenül nem az irgalom köntösét hordották volna, bizonyos, hogy Nagy János uramnak a nyelvét megregulázták volna. De így irgalomra lágyulván, csupán péntekössé tették őt, szaz botütést (azaz három pácát) rendelve törvénybéli orvosságnak.

Bizonyos dolog, hogy Horváth János uramat is az ördög tüzelte, mikoron az úrnak 1666. esztendejében a helvéciai konfesszióon lévő reformátusok előtt a nyelvével imígyen okoskodott: „Micsoda az ti hitetek? A pogánynál is alábbvaló! Jobb hitők van a törököknek, hogysen a kálvinistáknak!”

A törvény színe előtt Horváth János uram hirtelen megváltoztatta a kálvinistákról mondott szentenciáját. Jámbor és igaz hitnek mondá a református vallást, mely a nagy Isten dicsőségét Komáromban is utólérhetetlen magasságra emelte. Nem szidta ő — úgymond — a kálvinista vallást sohasem. Mindössze csak annyit mondott, hogy a kálvinistáknak nincs ünnepjük, sem böjtjük.

A szemبéli bizonyságok azonban reákerítették Horváth uramra a gyalázatos szókat, miért a bírák őt is péntekössé tették, a közön-séges piarcon száz botot rendelvén számára...

Ime, ilyen módon támadtak és gyarapodtak Komáromban a péntekösök. A böles bírák minden szerdán gondoskodtak arról, hogy péntekre elegendő szereplő jusson a pellengérre, azaz, hogy a teátrumba. Ezért a nyelvükmosó anyókákat, a szerelmes asszonykákat, a leánypártában levőket, a pajzánkodó rideg legényeket, a pajkos latrokat és az egyház ellen vétőket nagy buzgósággal avatták péntekösökké. Még azt a komáromi kereskedőt is ilyenné tették, aki debreceni embert hordozott a szeke-rén. A böles bírák ugyanis azt tartották, hogy hamishitű mind és rossz ember az olyan ember, aki a magafélét (földijét) elhagyja és más embert hordoz a kocsiján.

Elérkezvén a péntek, vagyis a teátrum napja, a reggeli dobolás után a pellengér tája hamarosan megélénkült. Gyültün-gyült a nép. A szereplőket, vagyis a péntekösöket a tömlőből kifogták s nyakon kötve vagy láncra vetve a piacra vezették. Egyik nyelves asszonyt a kalickába tették, a másikat a kalodába zárták. Ezt a legényt kövel a nyakán a pellengérhez láncolták, amannak a nyakába táblát vetettek, szép cifra betűkkel ráírván a bűnét. A pellengérre is fölvittek néhány asszonyt és leányt s koldusokat állítottak melléjük, akik a bűnüket megkiáltsák. És ezeknek a szerencsétlen péntekösöknek a reggeli dobolástól a prédikáció végéig így kellett állaniok a járók s kelők előtt! Véget érven az istentisztelet, a nép a piacra tódult. Odajöttek a bírák és az

esküdt uraimék is. Kezdődött az ingyenes színjáték. A mester (hóhér) marokkötésben cipelvén a mogyoróbotokat, az isterázssákkal együtt a pellengérre ment. Aztán sorjában lefoglta az asszonyokat s lányokat. A ruhájukat az isterázsa tartották, a hóhér meg rájuk verte a kimért botütést. Az elítéltek sikoltozása, jajgatása, a hóhér és az isterázsa káromlása tölté be a piarcot. A nézők jórésze, különösen az asszonyrenden levők, a megkínzottakkal együtt sírtak. De olyanok is akadtak, akik kacagásra fogták a dolgot s vihogva nevetgéltek. Elvégződván a botozás, a veréstől elbágyadt s szégyentől gyötört asszonyokat és leányokat a pellengérről levitték. Most a szeretőtartás miatt elítélt lányokra került a sor. A hóhér a szerencsétleneknek a homlokára tüzes vassal bélyeget sütött!

Aztán a legények és a meglett férfiak következtek. Az ilyen péntekösökre (majdnem kivétel nélkül) egyhuzamban százat vertek. Ugyancsak embernek kellett lennie, aki egyszerre ennyit megbírt.

Véget érven a botozás, a hóhér az amúgy is csúffá tett asszonyok és leányok fejére szalmakoszorút vetett (néha meg kocsiba fogta őket), aztán a Vigasztaló közire menő utcán át kivesszőzte a városból. A kiűzötteket nem ritkán a város egész népe sírva-könnyezve kísérte. Hiszen rendesen utoljára látták a szerencsétleneket.

És ez az embertelen, durva és lelketlen eljárás három századon át dívott nemcsak Komáromban, de a többi városunkban is. Így festettek azok a sokat emlegetett régi jó idők! Bizony vakok vezették akkor a világtalano-

kat. A pápisták és a kálvinisták rideg és kérelhetetlen aszkétizmusa virágkorát élte. És mind a két felekezet azon fáradozott, hogy az emberből kiirtsa azt, ami benne emberi. Ezért a legesekélyebb botlását is kegyetlenséggel üldözte. Ebben persze nem a bírák voltak bűnösök és tudatlanok, hanem a kor, mely a bírakat szülte.¹

¹ Az összes, itt felhasznált adatok Komárom város jegyzőkönyveiben található.

XII.

Ergo limitáljunk.

Bizony-bizony nem hiába emlegetik öregeink a régi jó időket ebben a mostani drága világban! Mégis csak másként ment akkor a világ sorja, mint most. Olesó élet, sok és jó dolog kevés pénzért — ez volt akkor a rendes állapot; ma bizony épp megfordítva áll a dolog; drága pénzért is kevés és rossz élelemhez jutunk. Ki tehet róla, mikor manap még a legutolsó kofának is van annyi hatalma, hogy a vevő rovására maga szabja meg árucikkeinek árát. Az iparos, a kereskedő, a termelő annyiért adja a portékáit, amennyiért neki tetszik, s hiába panaszkodik a vevő, ez ellen nincs orvosság. Akár jó a termés, akár rossz, a pékek mindig kiesiny és drága süteményt árulnak. Haj! de nem így volt ám az régen! Volt az ilyen eljárás ellen városaink és megyéink kezében egy hatalmas fegyver, úgy hitták, hogy *limitáció*. A kereskedő, az iparos, a kofa stb. akármit árult legyen is, csak a limitációban megszabott áron adhatta el cikkeit. A közönség zsarolásának tehát ily módon eleje volt véve.

Limitációt az időhöz és körülményekhez képest évenként többször is tartottak. Ha bő termés volt, ha élelemszükség állott be, ha az iparosokra valami miatt megneheztelt a közönség, vagy ha üres volt a város kasszája és egy kis pénzt szerettek volna benne látni: felhangzott a tanácsban a sok emberre veszedelmes jelszó: „*ergo limitáljunk*“ s a bajon a legtöbbször segítve volt.

Mivel maga a limitálás csak a fogyasztóközönség javára szolgált, a bölcs városi tanácsok úgy csinálták a dolgot, hogy a városi kasszába is jusson valami. Ezért a limitáció alkalmával a megállapított árhoz még *aufslágot* is rendeltek. Ezt az *aufslágot* aztán az eladóknak a város kasszájába kellett fizetniök. Komárom városa például nem bírván a tanítót és a harangozót fizetni, — amint a jegyzőkönyv írja — „az három státusok az husra *aufslágot* vetni kinszerítették.“ Eszerint a mészárosok minden font hús után félpénzt a város kasszájába fizettek.¹ Ugyanez történt a boreladásnál is, csak hogy a borgazdák már minden eladott csöbör után 40 pénzt fizettek a város üres kasszájába.

A limitálás a dolog természeténél fogva igazában az árdrágítás megakadályozására szolgált. Éppen ezért a limitációnak vagyis a hatóságilag megállapított áraknak áthágóit keményen büntették. S a kegyetlen büntetéseknek meg is volt az eredményük. A hatóságok sikeresen vették föl a harcot az árdrágítókkal.

¹ Komárom város jegyzőkönyve, 1757.

Árdrágítók mindig voltak, de nálunk más néven nevezgették őket. Valamikor ugyanis kufároknak, előslegvásárlóknak, komplároknak, csihéseknek, kuszméreknek, fiséreknek, kupeceknek stb. hívták őket. Az ő felekezetükhöz tartoztak a himpellérek is, akik a böcsületes céheken kívül kontármesterséget űztek. Az árdrágítókat szolgálták az úgynevezett marhagyűjtők, göbölyszedők, bőrgyűjtők is. Amint e nevek mutatják, az árdrágítók felekezete már a letűnt századokban is igen népes volt. Pedig hát a nevezetteken kívül az árusemberek, a hátas, nyilas és kádas kalmárok, meg a nyílvető sátorosok közt is mindig akadtak olyanok, akik, ha módját ejthették, derekasan fölverték a portékájuk árát. A megyéknek és a városoknak tehát ugyancsak résen kellett lenniök, ha az árdrágítók mesterkedéseinek gátat akartak vetni. És ők résen is voltak s amennyire emberileg lehetséges volt, meg is akadályozták az árdrágítást. El célra hatalmas fegyver volt a kezükben, úgy hívták, hogy *limitatio*, azaz árszabás. Minden ipari és élelmicikknek megszabták a törvényes árát s jaj volt annak, aki a törvényes árnál magasabban adogatta portékáját. Az ilyen bizony a pellengérre került s a városi nép nagy gyönyörűségére olyan százat vertek a farára, hogy soha el nem feledte. Mivel a limitációt sokan úgy játszották ki, hogy hamis mértéket használtak, ezeket is könyörtelenül megbotozták. Komárom városának egyik, kétszáz év előtt kiadott limitációja mondja például: „Ha pedig a legények közül akár nemes, akár sereg, akár városi renden legyen az, ha rajta tapasztaltatik, hogy hamisan mérné a húst,

tehát ahányszor csak rajta tapasztaltatik, publice a piacon megesapattatik száz pálcával.”

Még rosszabb soruk volt a pékeknek. Ezeket, ha csak valamieskével kisebb süteményt vagy kenyeret árultak, a vízbe vetették. Ez a szokás még a tizennyolcadik században is járta. Az 1721. évi limitáció mondja például: „Cipó limitációja a régi marad, — addito hoc — hogy 25 pénzes kenyér legyen 13 font és fölyebb ne süssenek. Ha pedig ezen limitáció valaki által violáltatik, tehát elsőben ha rajta tapasztaltatik, külömben konfiskáltatik. Másodszor, ha tapasztaltatik, *a péket régi mód szerint hajókra felállítván, Dunába béretik!* Sütő asszony kenyeire először elvétetik, másodszor piacon a theatrumon (pellengéren) fölállittatván s nyakára kötvén kenyerét, bíró uram által rendölendő bizonyos ideig ott fog állani.”¹

A hivatalos limitációknak köszönhetni, hogy az élelmicikkek ára még a súlyos időkben is igen kicsiny volt. A XVI. és XVII. században a húsnak és a szalonnának fontja rendszeren 1—2 krajcár volt. A XVII. század végén már általános volt a panasz a nagy drágaság miatt. Az 1693. évi limitációk szerint például a kilenc latos nagy zsemblének ára egy krajcár, a két fontos kenyérnek ára két krajcár volt. A marhahús és a szalonna fontját öt és fél krajcáron mérték. Egy akó sör 1 forint 35 krajcár volt. A dunai pontynak és haresának fontját öt krajcáron adták. S uramfia, abban az időben ez arak miatt keservesen panaszkodtak!

A limitációk nemesak az árakat szabták

¹ Komárom város 1721. évi jegyzőkönyve.

meg, de a céheket is kötelezték, hogy elegendő élelmicikről gondoskodjanak. Az 1699. évi komáromi limitáció például kimondja, hogy ha pénteken és szombaton nem leszen elegendő hal a piacon, „*regi szokás szerint a fő céhmester harmadmagával ragadtassa meg a céhmestert, s mindaddig tartassa fogva a tömlőc fenekén, míglen egyik pintekről a másik pintekre, bőresen és elégségesen riza, tok vagy másféle köteles hal nem leszen, midőn annak ideje leszen.*”¹

Mondanunk sem kell, hogy a limitálás a vendégfogadókra is kiterjedt. Az ételek árát ezekben sem volt szabad drágábban adni, mint ahogy azt a limitáció megszabta. Csak például említjük, hogy Csongrád megye 1812-ban a vendéglői árakat imígyen limitálta volt: egy porció leves, bármiféle legyen is, 2 krajcár; a marhahús a hozzávalóval egyetemben 4 krajcár, a becsinált 8 krajcár, a rostélyos vagy a vesepecsenye 4 krajcár, a sertéshús 8 krajcár, egy negyed esibe, liba vagy kaesa 8 krajcár. A limitáció szerint a peccsenyékhez ingyen saláta járt. Ha — mondja a nevezett limitáció — társaság ebédel a vendégfogadóban, akkor három tál éték fejenként 10, hat tál éték pedig fejenként 30 krajcárba kerül.

A napoleoni idők ez árszabása világosan mutatja, hogyha lassan is, de folyton emelkedtek az árak. Nem csoda hát, ha jámbor eleink már ekkor is a régi jó idöket emlegették.

A drágulás miatt az úgynevezett remekes ebédeket is alább kellett szállítani. Valamikor

¹ U. o. 1699.

ez az úgynevezett mesterasztal rogyásig rakva volt étellel. De a XVIII. században a városi tanácsok a drágaságra való tekintettel ezt is a „*minimumra*“ redukálták. Ezentúl aztán a mesterlegény felszabadulásakor a remekes ebéd-en csak ezek a fogások szerepelhettek: 1. Kolbászos leves. 2. Tehénhús tormával. 3. Savanyúkáposzta hússal. 4. Rizskása tyúkhússal. 5. Báránnyús citromos lével. 6. Fehér peesenye, csibe, malac és sült lúd. 7. Saláta. 8. Fánk.

Amint látjuk, a „*minimális ebéd*“ még mindig eléggé tisztességes volt!

A limitálás nemcsak az élelmicikkekre, hanem mindenre kiterjedt. Ha valaki bort akart csapraaverni, előbb nem tehetett, míg a bíró a törvényes kóstolást meg nem ejtette. Azért a borgazdának a kimérés előtt egy pohár bort kellett a bíróhoz küldenie. (Ez volt a *látópohár*!) A bíró megitta a bort s aztán kimondotta, hogy hány krajeáron adhatja pintjét a gazda. Ez a szokás az egész országban járta.¹

A limitáció kiterjedt az iparcikkekre is. Pontosan meg volt szabva, mibe kerül az ezer-ráncú somogyi pendel, a tányéros bugyogó, a zsinóros pruszlik stb. Az árszabások szerint egy francia „pantalló, lájbli, jánkli és frák“ együttvéve alig néhány forintba került. Ami a hatóságoknak nem tetszett, annak készítését a limitációk alkalmával egyszerűen megtiltották. Csongrád megye például a széleskarimájú kalapok készítését tiltotta meg. Az 1813. évi limitáció mondja: „*Az úgynevezett zshiványkalapok illendőségét felülhaladó karimájukkal*

¹ Néhol ezt a teendőt külön alkalmazottak, az úgynevezett borbírák végezték.

egyedül gonoszságok elkövetésére rejtekül s titkolásul szolgálván, illetén kalapoknak készítése elvételük s elvesztésük fenyegetke alatt szorosan megtiltatik." Bács-Bodrog megye meg a rác ötvösöket tiltá el a munkától; mert rossz ezüsstel dolgoztak. Majd minden városunkban tilalmazták a női divat túlkapásait. Akik például „fejtetőre épült filegóriában“, lószőrrel kitömött bofanában (turnürben) és cafrangos kalapban jártak, még a templomból is kivezetették. Akik a templomokban kivágott ruhában jelentek meg, azokra a hajduk kendőt borítottak. Majd minden városunkban eltiltották a nőket a váll- és a mellfüző viselésétől, „mivel az asszonyállatoknak egészségükre és szép formájukra nem kis kárral értetik meglenni.“

A hatósági limitációknak s a velük járó súlyos botbüntetéseknek megvolt a kívánt eredményük. Az árdrágítók száma mód nélkül megapadt. Inkább csak ott dolgoztak, ahová a hatóságok keze nem ért. De még itt is csak nagy titokban üzték a mesterségüket.

A limitáció csak egy téren nem hozta meg a kívánt eredményt. A húsellátás dolgában kevésre mentek a limitációval. A szarvasmarha árát nem lehetett limitálni, mert az folyton változott. Ellenben a hús árát limitálták. Így aztán a mészárosoknak igen sokszor olcsóbban kellett adniok a húst, mint ahogy ők vették.¹ Sok mészáros tehát tönkrement vagy fölhagyott a mesterségével. Ekkor — a

¹ Innét van, hogy a külföldi nagyobb városok hatalmas összegekkel támogatták a mészárosokat. Nürnberg, Augsburg, München, Bécs stb. néha 20—30 ezer forintot is adott mészárosainak.

XVII. században kezdődnek nálunk a községi mészárszékek. Az úgynevezett székbírák és húslátó mesterek szerzik a marhát s a város kiméreti a polgároknak. Debrecen városa volt az első, mely ily módon igyekezett megakadályozni a hús drágulását.

A XVI. és XVII. században a marhakereskedés volt az ország legfőbb jövedelmi forrása. Az alföldi tőzsérek (marhakereskedők) akkor még kizárólag született magyarok voltak. Őket még a kincstár is országfenntartó elemnek mondotta. Tanult, jóra való emberek voltak ezek, akik bőséges jövedelmükből iskolákat és templomokat építtetnek az Alföldön. Ezeket a tőzséreket sohasem találjuk az árdrágítók között. De az országos vásárok alkalmával az igazi árdrágítók a marhaindításkor tizenöt mérföldre is a tőzsérek elé mentek s fonszámra vették meg tőlük a marhát. Aztán hamarosan nyereséggel túladtak rajtok. Egy és ugyanazon marha ugyanazon vásáron ötször-hatszor is cserélt gazdát s természetesen mindig drágább és drágább lett. Hogy az árdrágítók ezen munkáját megakadályozzák, az úgynevezett *előslegvásárlást* szigorúan betiltották. III. Ferdinánd király ez ügyben magyar-nyelvű kiáltványt (Ruef) is bocsátott ki. A tőzsérek tehát tartoztak a marhát a vásárokra hajtatni. Ott azután az *összességgel való vásárlást* betiltották. A vásár elején csakis kisinyben volt szabad vásárolni, még pedig első sorban a mészárosoknak. A mészáros azonban a vett marhát lábon többé el nem adhatta, hanem ki kellett mérnie. Idegenek a hetivásárokon csak akkor vehettek, mikor a helybeliek már bevégezték a vásárlást. A komplárok,

kuszmérek, csilések stb., akik az idegenek számára szokták a marhát összevásárolni, kemény vigyázás alatt voltak. S ha rajtacsípték őket, ugyancsak példásan büntették.

Mindezen intézkedéseket a vásárbírák és a látómesterek szigorúan végrehajtották. Azaz, hogy a rendeletek áthágóit azonnal elfogatták. S akit egyszer rajtacsíptek az árdrágításon, annak ugyancsak kimérték a lencsét. A szokásos megesapáson kívül ugyanis még árúit is konfiskálták.

XIII.

A régi magyar trombitások.

A török világ lovagias korszaka elmúlt. A prometheuszi tűz, mely a XVI. században a nemzeti eszme hőseit és vértanuit nevelte, kialudt. A lantosok, kik végházról-végházra, kastélyból-kastélyba járva a vitézi énekeket szergették és nótájukat pöngették, elnémultak. Dalaik, mik egykoron a magyar ifjúságot lelkesítették, felejtve voltak. A hosszú háború után a XVII. század hanyatlása köszöntött be minden nyomoruságával és szenvedésével. Mondhatatlan szűk idők jártak nálunk. A végbeli vitézek rongyban csühödő koldusokká váltak, akik jobbára a kenyérért s nem a hazáért harcoltak. Az erkölesi elvadás s a gazdasági romlás évről-évre fokozódott. A régi szabadság is pusztulófélben volt. A védelmünkre küldött császári hadak elnyomóink lettek s az udvar a nemzet ezernyi sebére olaj helyett epét öntött. Jobbjaink kétségbeesve látták a nemzetet fenyegető veszedelmet, de intő szavuk süket fültre talált. A legtöbben ugyanis nem arra gondoltak, hogy az ország megbontott kerekeit pán-tozzák, hanem azon törték a fejüket, hol és miként juthatnak egy-egy jó naphoz. S minél súlyosabb idő nehezedett ez országra, fiai annál

többet nyultak a búfelejtő pohárhoz. Ittak boruk fogytáig s a pohárköszöntéseknek se hossza, se vége nem volt. A „vígán lakástól“ nálunk senki idegen nem volt s bár mindenki tudta, hogy a tobzódásnak termése mindig balszerencse: keresve-keresték az alkalmat, hogy kitombolhassák magukat.

Már a XVI. században mód nélkül járta nálunk az ivás és a tánc. A XVII. században, az általános hanyatlás e korában pedig még jobban lábra kapott. Pázmány Péter írja a maga koráról: „A több vétkek között azért rontotta és pusztította Isten a mi szegény hazánkat; mert a szabadulásáért annyi részegítő köszöntések lettek, hogy ha egy nagy völgybe vinnék a török császár erejét és reá eresztenék azt a bort, melyet sok részegeskedésben megittak Magyarország szabadulásáért: nem kellene sem vízőzön a török veszedelmére, mind borban halnának meg!”

Bethlen Miklós Thököly Imre fejedelem apjánál lévén látogatóban, erről a következőket vetette papírra: „Késmárkra menénk gróf Thököly Istvánhoz, kinek Telekyvel igen szoros barátsága volt. Szörnyű vendégség, részegség, muzsika, tánc, vadászat, mulatság telék el tovább egy hétnél; mert Thököly István ebből a rosszból Magyarországon minden urakat, sőt egyéb rendeket is meghaladott. Józanok is voltunk ugyan néha én és Teleky Mihály; de a gazda és a többi vendége kívülrőlünk minden istenadta nap részeg volt és gyakrabban kétszer is napjában.“¹

¹ Bethlen Szelepcsényi érsekről is azt írja, hogy naponkint leltta magát.

Ha az akkori politikai és társadalmi életet ismerjük, az efféle jelenséget nem nehéz megértenünk. Hiszen az elkeseredett és a szenvedő ember ott lop örömet, ahol lophat; abban keres feledést, amiben talál. S a búskomorság receptje nálunk mindig az volt, hogy hegedű hangjával, hoptánc porából, Bacchus jó borából öthat pintet kell bevenni! És semmiféle orvosságnak nem volt oly keletje, mint ennek!

Ha jó kedvük támadt eleinknek, táncra perdültek. Ha bű és gond nehezedett rájuk, táncot roptak. Ha borittukban muzsikáltatták magukat, a mulatozásnak tánc volt a vége. Táncoltak farsangban és böjtben, keresztelőkor és karácsonykor, menyegzőhívásakor és lakodalomban. S ha valamikor ez országot táncosországnak hitták, úgy ez legjobban a XVII. századra illik.

Ezernyi rendeletet hoztak nálunk a táncolók ellen, de semmire sem mentek velük. Ünnepszegők és „egyház napján táncolók“ azért seregével akadtak. S ezek közé adták magukat a hazai török vitézek és földesurak is, akik ugyancsak járták a táncot a magyar lányokkal és asszonyokkal. Nem csoda aztán, hogy magyar részről a fényes portát kellett kérni, tiltaná el a török urakat a táncotól.

Abban a korban bizony még a halálra beteg is kész volt a táncra s aki maga nem járhatta már, legalább az ágyból nézte és biztatta a táncolókat. Jellemző e korra, hogy a táncosztói tisztességet többre becsülték bármily kitüntetésnél. Valamikor azt az ifjút ünnepelték, arról szerzetek éneket, aki a törökkel győzelmes bajt vívott, míg a XVII. században a táncosztóknak jutott ez a dicsőség. Hiába! Nagyot fordult

az idő kereke és véle együtt az emberek gondolkozása. Pedig sok magyar ember mondhatta el ekkor magáról: „megnyomta a csörsz ökre a lábamat; másképpen kezdik a táncot fujni s nekem is úgy kell járnom!” — A tánchoz természetesen muzsika is kellett. S mivelhogy mindenki és mindenütt táncolt, bizonyos, hogy sok muzsikásunk volt. Annál különösebb, hogy régi muzsikásainkról, eredeti táncnótáinkról úgyszólván semmi írott emlék nem maradt ránk. Szórva-hintve lappang csak egy-egy sóvány adatocska a bizalmas családi levelekben. Aki tehát muzsikásaink multjával foglalkozik, az bizony a meleg kásának csak a tarlóját fúhatja. Néhány értékes adattal mégis szolgálunk itt. Sok-sok ezer levél-átolvasása után akadunk rájuk; de megérdemlik a rájuk fordított munkát.

A táncnótát nálunk vonták és fújták. Tehát a vonó- és a fuvó-muzsikaszerszámok járták leginkább. A fúvószerszámok között a tárogatóval vagy a *török síppal* találkozunk először. A XVI. század derekán ez szorítja ki a dudát, mely eddig huszárságunk hadi muzsikája volt. A török síposok még a XVII. században is jobbára csak mint *hadi muzsikások* szerepelnek. Az egykori iratok külön említik az úgynevezett nyíri síposokat, akik a XVII. század derekán országszerte elhíresültek. Még Zrinyi Miklós számára is ilyeneket szereztek, mikor a török nagyvezér ellen indult. „Had fujassuk meg — írja 1663-ban Vitenyédi — a fővezér előtt, lássa, hogy a nyulakkal együtt feltünkben nem akarjuk magunkat a vízbe ölni.”

A XVII. században terjed el nálunk a

trombita, még pedig nem a katonaságnál, hanem a főúri kastélyokban. Jámbor eleink ezt a muzsikaszerszámot mód nélkül megkedvelték. Egy-egy jó trombitásnak többet fizettek, mint a skólamesternek. Aztán a trombitások az urak asztalánál ettek; lovon jártak; naponkint három meszely bort kaptak. Csupájuk, láböltözetük is rendesen kijárt nekik. Ha az úr mezőre szállt, a trombitások lovon kísérték. „Vigan lakáskor“, vagyis mikor a vendégek a bornak és a táncnak ereszkedtek, ők muzsikáltak. Úri menyegző trombitás nélkül ritkán esett meg. Azt tartották, hogy a trombitások muzsikája nélkül a farsangi fánk is íztelen.

Akinek nem volt jó trombitása, az a másét igyekezett elhitegetni és elszerződtetni. Ha ez nem sikerült, akkor legalább kölcsönképpen igyekezett trombitást szerezni, úri parolájára fogadván, hogy idejében visszaküldi. Aki menyegzőre indult, a trombitását is magával vitte (már tudniillik ha volt neki) s ilyenkor aztán ugyancsak nagy tisztességgel fogadták őt.

Idősb Bethlen István uram galibás vén ember volt már, de mikor trombitaszónál mulathatott, ifjú legénynek érezte magát. Az 1631. évben Batthyány Ádámtól kapott kölcsönben egy jó trombitást. Aztán ilyen mentséggel mentette magát: „Hogy pedig édes öcsémuram az kigyelmed trombitását eddig meg nem küldöttem, kigyelmed embertelenségemnek s idegenségemnek ne tulajdonítsa, hanem minthogy én is ifjú legénynek tartom magamat, mind mezőn, s mind annak fölötté palotában is az jó pohárboroknak emelgetése között kedvesen való sípolásában nem keveset gyönyörködtem

s kigyelmedben való erős bizodalmtól viseltetvén, hogy ennyi ideig itt mellettem mulattattam, hamit azzal vétettem, kigyelmedtől, mint szerelmes öcsémuramtól bocsánatot várok.“¹

Az 1644. évben Batthyány a sógorának, Erdődy György grófnak ígérte volt egyik jó trombitását. Erdődy azonban hiába leste a várva várt trombitást. Batthyány azzal mentegette magát, hogy csak borittában tette az ígéretet s eszébe sem jut trombitásától megválnia. Erdődy erre újra írt a trombitásért. „Lám — úgymond — kigyelmednek egész sereggel jobbnál jobb trombitási vannak, egyet könnyen nélkülözhet. Nem vélem édes sógoruram s el sem hitethetem magammal, hogy kigyelmed valójában írná azt, hogy boros korában ígérte volna nékem az egyik trombitásának öcsét s most már nem jutna eszébe. Hanem inkább azt gondolom, hogy vagy tréfálódik szokott confidentiája szerint, vagy penig próbálni akar talán, ha hamar kétségbeeshetem e jó ajánlása és atyafisága felől.“² Hát bizony Erdődy uram hiába várt az ígért trombitásra. Másfelé fordítá az a lova száját s gazdájával Zrinyi Péterhez tartott, ahol szép kompánia gyűlt egybe és muzsikaszóval ugyanesak mulattak.

Csáky László meghallván, hogy Batthyány Zrinyi Péterhez készül, sietős levélben arra kérte őt, hogy hozzá is beforduljon s farsang lévén, az muzsikásit is, egy vagy két trombitását is hozza magával.

Az anyák a fiaiknak azzal szereztek nagy örömet, ha jó trombitást fogadtak nekik. Pop-

¹ Körmendi levéltár. Missiles, Várad, 1631 aug. 23.

² U. o. Vép, 1644 április 29.

pel Éva asszony például 1627-ben fogadott egyet. A fia erre menten így írt volt neki: „Azt hallom, hogy nagyságod jó trombitást fogadott. Igen örömet hallanám fujása ha jobb lenne.“

Batthyány Ádám írja 1628-ban édesanyjának: „Venne nagyságod két trombitát az trombitások számára; mert nem leszén trombitások, ha az Dunán túl megyek. Egy olasz hegedűt is venne nagyságod; mert én igen jó hegedűst fogadtam az Hegedüs Jancsi helyében, *magyar hegedős, de nem tud az magyar hegedőn vonni, hanem az német hegedőn tudja csak vonni!*“¹

Íme e pár sor értenünk engedi, hogy a magyar hegedű teljesen különbözött a német és az olasz hegedűtől. Így vagyunk a többi muzsikaszerszámunkkal is.

Hol az egyikről, hol a másikról írják, hogy magyar mesternek a munkája s elüt az idegen szerszám formájától.

Mivel a XVII. század derekán még csak kevés trombitásunk volt, nem minden úri kastélyban találkozunk az efféle muzsikással. Csak a leggazdagabb főuraink ejthették módját, hogy drága pénzen jó trombitásokat szerezzenek s neveljenek. Mert hát nevelték is a muzsikásokat. Az állandó udvarnép között mindig ott találjuk a vár könyvében azokat, akiket lantosságra oktattak; akik mint hegedüs inasok vagy mint trombitás inasok ették az úr kenyérét. Nádasdy Ferenc udvarában 1648-ban az ilyeneken kívül tizenegy *magyar főtrombitás* szolgált.² Szalonok és Németújvár kastélyai-

¹ Körmendi levéltár. Missiles.

² Országos Levéltár: Nádasdy-számadások.

ban majdnem ugyanennyi trombitással találkozunk.

Akiknek nem telt trombitásra, azok jobbra hegedősöket tartottak. Ha jól vonták, ezeket is nagyra tartották. Bizony gyakran megesezt, hogy a hegedősöket is elesalogatták. Volt is emiatt sok csetepaté. 1629. évben például Megyeri Zsigmond uramnak (Zrinyi Miklósunk nagyműveltségű barátjának) a hegedőse Batthyány udvarába szökött. Megyeri a nádorispánhoz fordult panaszával s követelte a hegedősét, akit gyermekségtől fogva felnevelt. A nádorispán Török Jánost küldi Batthyányhoz a szökött hegedősért s megizente neki, hogy akárki is ott tapogatja, az hol sérelmének fájdalmát érzi. Nekünk is van hegedősünk muzsikásink közt — írja a nádorispán — inkább azt engedjük át Batthyány uramnak, hogy Megyeri uram szüntelen való molestatiójától menekedjünk! ¹

Ime Eszterházy Miklós Megyeri uram hegedüsét igyekezett visszaszerezni. Ő maga pedig megtette, hogy a más hegedősét hiteztette el „*alattomban szabásún*“. A dolgot jómagam ímígyen adja elő Batthyánynak: „Lakonpakra menvén, ott találám kegyelmed egyik hegedősét. Kérdém, miért nincs kegyelmednél? Felelé: elboesáták. Én meg marosztottam őt lakodalom szükségre. Kérem kegyelmedet hozza el magával Gábort is az hárfást és az cimbalmost is és maga kegyelmed se maradjon ki közülünk?“ ²

Az efféle mentegetődzésre abban az időben

¹ Körmendi levéltár. Missiles.

² U. o. Fraknó, 1633 január 22.

azt szokták mondani: „*esmerném szabású volna*“.

Akiknek nem volt módjukban más muzsikását elszöktetniök, azok bizony még lakodalom idején is fűhöz-fához kapkodtak, hogy muzsikást szerezzenek. S ilyen esetben rendszeren olyan urakat hívtak a lakodalomra, akik muzsikások nélkül nem szűkölködtek. Turcsányi Sándor például 1656-ban Batthyány Ádámot csalogatja lakodalomra, írván nékie: „Az muzsikásokból pedig fölötte igen megszőkölködtem. Kérem nagyságodat, méltóztassék azon megnevezett napra az nagyságod hegedősét és cimbalmosát ide Szentgrótra az szolgálatra elbocsátani.“ Csáky László farsangra várván magához Batthyányt, megírja neki, hogy a szállásosztóját bocsássa előre, a muzsikásit és trombitásit otthoñ ne felejtse. Mondanunk sem kell, hogy az urak, akik muzsikásokat tartottak, jobbára maguk is játszottak egyik-másik szerszámon. Tudjuk például, hogy a főúri családok gyermekeit sok szép trombitánótára oktatták. A virginás mesterek is azon fáradtak, hogy az ifjak a virginál (a régi zongora) verését jól megtanulják. Sokan akadtak nálunk, akik a hegedőt is jól vonták s hozzá még a táncot is járták.

XIV.

Ló, kocsi és hőkö.

A magyar lovasnép lévén, nem csoda, hogy mód nélkül szerette a lovat. A régi idők-ből egész sereg becéző szó, eredeti mondás, ked-ves dal maradt ránk, amik egytől-egyig őseink nagy lószeregetetét hirdetik. Bizony még ló-háton is édes volt nekik az álom. Tudtak is a lóhoz, mint senki más fia. S büszkéek voltak „széltől fogant“ paripáikra. *A magyar ember két dolgot nem tűrt: a lányát és a lovát nem engedte megszólni!* Nádasdy Kristóf, a jeles fővitész írja 1557-ben: „Az ló dolga szinte olyan, mint az leányé. Inkább akarnája az ember, hogy levágnák az inát, hogy nem mintha nem tetszenéjek és visszaküldenéjek reá. Azért én nem adom tanácsul, hogy minden decegért 300 forintot adjon tudatlan nagyságod.“¹

¹ Orsz. Levéltár. Nádasdy-levelezések, 1557 jan. 15. a nádorispánhoz. A hős Horváth Markó 1555-ben lovat küldvén Nádasdy Tamásnak, megüzenete, hogy ha a ló nem tetszenék, küldje vissza. Erre Nádasdy ezt felelte: „még ha rossz lenne, sem küldeném vissza; mert azzal q te kegyelmed lova meggyaláztatnék s én-hozzám nem illenék, hogy én visszaküldeném“.

Régi szokástörvényeink a leányrablást és a lólopást egyazon büntetéssel sújtották. Azaz hogy úgy az egyik, mint a másik halált hozott a bűnös fejére. Ha csak a XVI. és XVII. század írott emlékeit lapozgatjuk, egész kis szótár kitelik abból a sok elfeledett magyar szóból, mely a lóra és a lótenyésztésre vonatkozik. A délceg (ménés) minden lovának, minden tulajdonságának jelölésére seregével volt magyar szónk. Írott emlékeinkben előbb szerepel a *délcegtanító*, mint az oskolamester. Ez a délcegtanító oktatta a lovakat oly módon, hogy az egyikből jó lépő, a másikkól járó vagy ugró, a harmadikkól meg hatalmas iramló ló legyen. Ez utóbbit becsülték legtöbbre. Amilyen lovasága (iramlása) volt a lónak, olyan árt adtak érte. A hódoltság korában egy-egy fölőért ezer tallérnél is többet adtak.¹ Rettentő pénz volt ez abban az időben. S bizony ma sem fizetnek többet a versenyparipákért. Így állván a dolog, könnyű megértenünk, miért kereskedtek főuraink is lovakkal. Balassa Bálint a költő is azzal lendített sorsán, hogy lovakkal kereskedett. Egyik tréfás levelében írja: „Az én roh lovamat és fakó lovamat tizenkétszáz forinton adám el egy német úrnak. Én is vén cigányként cseréléssel élek ezután.”²

Eleink a lóvásárlásra mindig olyan em-

¹ Csáky László 1676 január 1-én írja, hogy van ezer talléros paripája is. „Mást nem találván, kész lettem volna odaadni nagyságodnak.” (Körmendi levéltár. Levele Batthyányhoz.)

² U. o. 1593. levele Batthyány Boldizsárhoz. A cigányok már a XVI. században is nagy lócsiszárok és lótolvajok voltak. János deák írja 1560-ban Nádasdy Tamásnak: „Három lovat loptak el az cigányok; mire elérték őket, már elcserélték a lovakat.”

bert küldötték, aki ugyanesak értett a lóhoz. S mindig előírták neki, minő legyen a ló lovas-sága és természete. Rákóczi György fejedelem például 1643-ban ilyen utasítást adott emberének: „Én alám esendes lovat vegyen, olyat mindazonáltal, kinek lovassága is meglegyen valóban. A ló erős szájú ne legyen; mert az erős szájú ló merő ellenség. Kehes ne legyen, agg marha se legyen, hanem gyermekded ló, hét vagy nyolcadfü, rossz erkölcsű, felrúgó vagy ki magát *megördöglené* s el nem menne ember alatt, olyat ne találjon venni, vagy *farkacsavarót*; mert úr alá illetlen és gyalázatos a farkacsavaró ló.“¹

A részeges Tahy Bernátról írva hagyták, hogy korának egyik legjobb lóismerője volt.

Egy ízben a nádorispán küldte őt lóvásárlásra. Bernát uram talált is alkalmas főlovat s meg is vette. „A ló — írja — gyermekded, szép, jó testű, jó lépő, jó természetű, egy nyereg-alja, nyakas, fara, lába s combja megvagyon.“ Ennyi jó tulajdonsága lévén a vásárolt paripának, Tahy Bernát a *lóáldomást* ott helyben mindjárt meg is itta.

Batthyány Boldizsár főlovat keresvén, Pálffy Tamáshoz, a palotai főkapitányhoz fordult. Ez kijelenté neki, hogy csak *középlovai* vannak! Egyet ajánl is, írván róla: „ez jó erős zömök ló, nem igen öreg, de bizony lovas-sága jó vagyon. A bégnek igen kedves lóva volt; semmi vétkei nem ismertem sem szájában, sem járásában.“

A hódoltság korában igen nagyra tartották az erdélyi lovat. De még ennél is többre be-

¹ U. o. Rákóczi-levéltár.

csülték a török lovat, mely „haragos és veszedő” volt ugyan az ember alatt, de száguldani pompásan száguldott. S mi kellett több a katonáembernek? Ím ezért tartották a török lovat a legjobb katonaparipának. Ha a végbeli vitézek valamelyik hazai törökúr istállójában ilyen lovat tudtak, addig nem nyugodtak, míg azt meg nem szerezték. Mert hát nem utolsó dolog volt ám az ilyen agárparipán pipiskedniök! Persze a török lóhoz török nyereg illett. Azaz, hogy a kápájának és sügyellőjének párducbőrből, farmatringjának és hermetiszíjának bagariabőrből, hevederének teveszörből kellett lennie. A kengyelvasának meg kéknek kellett lennie.

Ha a török lóra török nyereg illett, mondanunk sem kell, hogy a tatár lóra meg tatár nyereg és szerszám kellett. Ilyet adtak az úgynevezett *szajka-paripákra* is.

Jámbor eleink a török és a tatár lovat annyira szerették, hogy még akkor is nagy árt adtak érte, ha tetem volt a lábán, vagy ha megnyilazták. A hazai kovácsok ugyanis e két nyavalyából hamar kigyógyították.¹

Török lovat azonban nem volt könnyű szerezni. A török szultán ugyanis már a XVI. században nagy tilalmat vetett a ló kivitelre. Mikor Thury Márton veszprémi főkapitány a fehérvári béget kérte meg egy jó török ló szerzésére, ez a szultán tilalmával állott elő. Aztán a többi közt ezt írta: „Az féle kedves ló, kivel

¹ A hályogot is tudták gyógyítani. Vas Mihály írja 1570-ben, hogy a lóról a hályogot háromszor vettette el, de most fekete hályog esett rá. Talán a császár kovácsa meg tudja gyógyítani. (Körmendi levéltár. Missiles.) Gyakran szerepel a *kaptatetemes* ló is.

ember egy országbéli fejedelem előtt dicsekedhetik, nem minden istállóban találtatik és ahun vagyon, onnét nehezen adják ki.“¹

A hódoltság korában a paripát (herélt lovat) nem sokra becsülték. A fővitézek és urak alá nem paripa, hanem főló kellett. A paripákat csak a közvitézek használták.

A hódoltság korában a főlovakat nagy gonddal tartották. Gazdáik még a testamentumokban is megemlékeztek róluk. Ha valamelyik fővitézünk meghalt, főlovát és fegyverzetét a király a maga számára foglaltatta le. Ha a vajda vagy a soltész meghalt, paripáját a földesura örökölte.

Mondanunk sem kell, hogy nem mindenkinek kellett a sebesen iramló főló. A vénebb emberek és az asszonyok a lépő lovat szerették. Ezt poroszkának hívták. Olykor a *kacola* szón is ilyen jámbor erkölcsű, nem rettegő, járólovat értettek. Ifjú ember az efféle lovakra nem igen ült. Batthyány Ferenc írja 1537-ben unokaöccsének: „Ím az ángyod lépő lovát: poroszkáját küldöttem. Nem tudom, micsoda lovakat kezdel kívánni? Mikor én te korodban voltam, nem kívántam poroszkán jártomat, hanem ki feljebb ugrott, afélet kívántam. De talán végre az királyné kerlickájába fogsz kívánni jártodat!“

A csikót a XVI. században jobbára vehemnek hívták. Még az ötödfű csikót is vehemnek nevezik. János deák írja 1560-ban Nádasdynak: „Az hat him vemhet rég befogatam. Az kacola-vemheket anyjok közt hagy-

¹ Cs. és kir. állami levéltár. Turcica, 1572.

tan.”¹ A vehemlovak tanításáról a ménestartó gazdák gondoskodtak. Csak mikor már teljesen betanított volt a ló, a garabó csikós akkor választotta el a méneses lovaktól.

Amilyen nagyra becsülték az úrnak való főlovat („aminőn a vezérek szoktak járni“), épp keveset adtak az úgynevezett hitvány terhes paripákra, lovászlovakra, a görbe kablalovakra, a lúdtalpú lovakra, meg aztán az olyan lóra, amelyik mindkét lábával csöbörbe hág. Az efféle lovak bizony a hódoltság korában is potom áron keltek. Ellenben a hintós lovakért már szép pénzt adtak. Természetesen a hintóba fogott ló is csak akkor volt értékes, ha semmiféle hibája nem akadt s amellet „jó lábos és sebesen iramló“ volt.

A kocsiba vagy a szekérbe fogott lovat aszerint nevelték és nevezték, amilyen alkalmatosságot kellett vonnia. Így voltak nálunk kocsis, szekeres, fakószekeres, lektikás, kolyás stb. lovak. Az ígáslovakat esigás vagy béres lovaknak hívták.² A hódoltság korában a kocsis szót még nem a mai értelemmel használták.

A mai kocsisnak régente *szekérvezető* volt a neve. Akármilyen lett légyen is az alkalmatosság, a szekérvezető mindig nyeregben ült s úgy kormányozta lovait. Még az ígáslovat is így hajtották, de az ilyen lóra pajzán nyeret adtak.

Mondanunk sem kell, hogy a hódoltság korában az utazás csakis tengelyen történt. Min-

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések. Ugyanitt olvassuk 1549-ben: „vehemlovakat úrpán tartják“.

² A régi conscriptiók esigás kocsi, esigás kocsi és esigás lovakat emlegetnek. (115 f.)

den vidék e célra más és más fajtájú alkalmazhatóságot használt. Eszerint nálunk rendkívül sokféle koesi és szekér akadt. Az alföldi homokban, a tengelyig érő sáros utakon nehéz, vasas kocsikat nem használhattak. E célra tehát a nagyon könnyű és vasazatlan fakószekeret alkalmazták. Ez a fakószekér már a középkorban is járta az Alföldön s a hódoltság korában szélteben használták. Teljesen megfelelt a mai könnyű parasztkocsinak, csak-hogy vasazás nem volt rajta. Mondanunk sem kell, hogy a fakószekéren nehéz terhet nem szállíthattak. Amikor a haditanács Magyarországtól élésszekereket követelt, Nádasdy Tamás imígyen írt volt Batthyáynak: „Nem érti a hadakozó tanács, hogy az mi földünket különben rendelte az Ursten. Nincs itt a polgárnak (jobbágnak) közönséggel olyan vasas szekere, mint Németországban: sem olyan zabos lovai mint ott!” (1558.)

Megírja aztán Nádasdy, hogy nehéz terhet elbíró szekeret hiába keres az ember nálunk a falvakban. Másunnét kell az ilyet szerezní!

Nádasdy nem mondja meg, mi is az a zabos ló? Tehát nekünk kell megmagyaráznunk. A mieink a zabos lovon a nagy és a nehéz német kocsis-lovat értették. A magyar ló ennél jóval kisebb és könnyebb volt.

A könnyű fakószekérnek nagy fogyatékosága volt. A rossz utakon vasazatlan kerekei hamar eltörtek. Aki tehát hosszabb útra övezte fel magát, vagy jó csomó kereket fogadott bérbe, vagy útközben váltott kereket. Erdélyi János uram írja 1559-ben Nádasdynénak, hogy „*nagy sok kerekek törésével jöttek: huszon-négv kereket fogadtanak bérbe!*”

A fakószekértől lényegesen különbözött az úgynevezett *bakószekér*, melyen a magyar rezet szállították külföldre. Nehéz, vasazott szekér volt ez. Ilyenformájú lehetett a sóhordani való szekér s a *furmány*- és a *fukar-szekér* is. A XVI. században többször szerepel a „*thazi*” szekér;¹ de közelebbit erről nem tudunk. A leköltözött kalmár-szekér, aztán a *költöző-szekér* a hódoltság korában ezrével szerepel. A költözőszekér ernyővel volt ellátva. A török és más ellenség elől menekülő lakosság használta ezt a költöző-szekeret. Nagyobb háború alkalmával százával vonultak az ilyen szekerek az országutakon. Irott emlékeink gyakran ejtenek szót a törkölyhordó szekérről. A mustot és a szinbort ezen hordták kádakban a dézs-máló helyekre.² A vámszedők íásaiban szerepel a *gozdozó szekér*, melytől 40 dénárnyi vámot szedtek.³ A *deszkahasító* szekér, mint gépely szerepel a Felvidéken.⁴ A vámhivatalok írásai számtalanszor emlegetik a kanizsai vásáros szekeret, aztán a csetneki, a mármarosi, az erdélyi, a *betléri* szekereket.⁵ XVI. századi levelekben fordul elő a *rak-szekér*, a vasas szekér. Későbbben emlegetik a *hetelő szekeret*, az ökör után való szekeret, az erdőre való fél-szekeret, az éléses társzekeret, a nyári szekere-

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések, 1560-ban Mezőlaký írja: „mostan Vénekre vannak az *thazi zekerek*... az thazi zekereket azért nem küldém”.

² Orsz. Levéltár. Urb. et Conscriptioes 30. f. 43. nr. Hrabócz 1623: „currus mercenarum vulgo törkölyhordó szekér”.

³ U. o. 12. fasc. 1660. Urb. Kapu. Ugyanitt szerepel az ebédhal-szekere.

⁴ U. o. 26 f. 6. nr. XVII. század kelet nélkül.

⁵ Köz. pénz. ltr. Miscellanea. 15454. fasc. 1600.

ket, a pornói szekeret, a kétkasú ernyős szekereket, a *bival-taligát*, a csigás szekereket stb.

Bethlen fejedelem szekerei között említik ezeket: „leeresztő hintó, konyhakocsi, *pohárszék-kocsi*, *innyaudó kocsi*, jeges kocsi, éléses társzekér, ajtónálló-szekér, fűhordó szekér, tábori szekér“.¹

Bizonyos dolog, hogy eleinknek halottas szekereik is voltak. Fogaras 1656. évi összeírásában olvassuk: „*Ernyős szekér* deszkával bélelt, feketére festett, kin a szegény idvezült Rákóczi Zsigmond testét vitték volt Fehérvárra. Vasas kesefája és vasas hámfája is megvagyon. A benne lévő fakoporsó bontakozott.“

A hódoltság korában a posta is működven nálunk, *postálkodásra való szekerünk* is elég volt.

A XVI. és XVII. században a szekér, a kocsi és a hintó szót össze-vissza használták. Számtalanszor megesik, hogy még a díszhintókat is egyszerűen csak szekereknek írják. A régi koronázatokról ránk maradt hivatalos utasítások például még a nagy díszhintókat is egyszerűen csak szekereknek írják. Az 1655. évben Eleonóra koronázásán igen sok főúri dáma vett részt. Mindegyik nagy hintóban hat hölgy ült. A hivatalos jelentés a hintókat így sorolja fel: „Első szekér Palatinusné asszonyom szekere; harmadik szekér: Nádasdyné asszonyom szekere“ stb.

A régi összeírások olykor másképpen is nevezik az ilyen szekeret. Közhírhelyes például

¹ Országos Levéltár. Lymbus 153. Memoriale kelet nélkül.

a hintó-szekér és a börszekér elnevezés. Perényi György írja 1591-ben: „Kegyelmed esináltasson nekem egy börszekeret, olyat, hogy az közepiben, az kiket ablakinak hinak, két-két ember ülhessen egymás mellett. Az béllése belül sárga bőr legyen és jóállásu szekér legyen.”

Gyulay Adviga írja 1555-ben, hogy hintószekerének tengelye eltörött s most kocsin jár.

Úgy a XVI., mint a XVII. századi összeírásokban gyakran szerepel a *lceresztő hintó* (*currus pensilis*), valamint a *lógós kocsi*.¹ Ez utóbbi is bőrös és fedeles volt. Mindig külön említik a „*sétáló két embernek való hintót*”, a kétkerekű *lektikát* (*laftikát*) és a kis *kólyát*.²

A különféle kocsik között a hódoltság korában leggyakrabban emlegetik a *karrétát*,³ a kasos kocsit, a *pohárszék-kocsit*, a konyhakocsit, a jegeskocsit, az innyaadó kocsit és a csigás kocsit.

Nem érdektelen dolog tudnunk azt is, hogy a különféle kocsikba és szekerekbe hány lovat fogtak? Ez természetesen az utak minéműségétől és az urak módosságától függött. Mikor igen nagy volt a sár, harminc-harminckét lovat is fogtak a hintóba! Rendes körülmények között azonban a magyar úr hat lovat fogatott kocsijába is meg a szánjába is. A XVI. századi

¹ Közös pénzügyi levéltár. 15029. fasc. 1549. Várdai Pál érsek hagyatékában volt: „*currus sen kocsi, currus medioeris pensilis, currus onerarius, currus unus kólya*“.

² Nádasdy Tamás írja 1550 október 28-án: „Küldd elém az én kis szolgálmat, az egyik társzekeret és egy kocsit.” (Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések.)

³ Batthyány Boldizsár írja például 1588 augusztus 22-én: „Jegelőször is az mit irsz az karréta felől, avagy az kocsi felől“.

regestumok legalább állandóan ezt írják. A megyék főispánjainak és alispánjainak is hat ló járt, ha útra keltek. (A többi megyei tisztviselő csak négy lovat követelhetett.) A magyar főasszonyok is a hatos fogatot kedvelték s rendszeren azon utazgattak.

Lassan-lassan a hatos fogatot háttérbe szorította az úgynevezett hőkös. Így hítták régen az ötös fogatot. (Elöl három, hátul két lóval.) Ma már a hőkös szó teljesen feledésbe ment s csupán a hők, hőke-hóka, hőkken szók járják még az Alföldön. De egykoron a hőkös igen népszerű dolog volt. Azt tartották nálunk, hogy *csak a hőkös az igazi és az eredeti magyar fogat!* Ezért nemcsak a főuraink, de a tehetősebb kereskedők is hőkösön jártak. Csak az asszonyaink maradtak hívek² a hatos fogathoz.

Nálunk minden hintót és kocsit tagbaszakadt, erős *csatlósok* kísérték. Ha a kerék eltörött, vagy ha a kocsi a sárban megfeneklett, ezeknek kellett a bajon segíteniök. Ilyenkor természetesen a csatlós és a kocsis (szekérvezető) ugyancsak megeresztette a nyelvét s a szenteknek volt mit hallgatniok! Hiszen tudjuk, hogy a kereketörött kocsisnál senki jobban nem káromkodott! (Hogy akkori szóval éljünk, sok *rissza való misét* mondott.) Ha nagynehezen kiemelték a kocsit, siettek az első útbaeső kastélyba, hogy a torkukról a rozsdát lemossák s hogy új kereket szerezzenek.

A csatlósok helyébe idővel a fullajtárok vagy fellajtárok (vorläufer) léptek. Amint a csatlósok, úgy ezek is gyalog kísérték a kocsit. Szótáraink tehát helytelenül mondják a fullajtárt vorreiternek. Mondanunk sem kell, hogy a

fullajtárok intézményét a németektől vettük át.

Mivel a szekérvezető (kocsis) egymaga nem igen bírt a hat vagy az öt szilaj lóval, fellajtár nélkül útra nem igen kelhetett. Dániel György uram írja 1545-ben Batthyánynénak: „Továbbá az szekérvezetőknek nincsen fellajtár-jok; igen nehéz oly embereknek hat lóval banniok!”

A csatlósokon vagy a fellajtárokon kívül még huszárok is lovagoltak a kocsik előtt. Ha a kocsi bajba került, ezek is segítettek ugyan, de még sem ezért, hanem a pompa kedvéért alkalmazták őket.

Hosszabb útnál gyakran kellett lovat váltani. Némelyik főurunk egy-egy ilyen utazásnál több ezer lovat vett igénybe. A Harrucker-család például Bécsből Gyulára s onnét visszautazván, háromezernél több lovat használt ez útra. S e háromezeren kívül majdnem ugyanannyi ló kellett a bagázsia-kocsikba s a huszárok alá.

XV.

Mikor a huszár kereskedőt lop.

Az ember idővel a veszedelmet is megszokja s a halál félelme ismeretlen lesz előtte. A mi jó végbeli vitézeink tán éppen azért, mivel a halál mindétig dandárral járt körülöttük, nemcsak hogy meg nem ijedtek tőle, de keresték és pörbe szállottak ő kigyelmével. „*Immár — írják 1565-ben az éhező gyulai vitézek — mi az veszedelemtől nem félünk, mert közte vagyunk.*“ A körülvelt korotnai vitézek ugyanekkor vidám és nyugodt hangon jelentik, hogy hazájukért *vígan akarnak meghalni*. Az illetén mondások igazságát misem hirdeti jobban, mint hogy a tizenhatodik század második felében már főbenjáró vétséggel, sőt halálbüntetéssel fenyegették azokat a vitézeket, akik a portyázással, a bajviadallal és a lesvetéssel föl nem hagynak. De ha a végbelieket feleségeik kétségbeesett siránkozása, ártatlan gyermekeik jajgatása sem tudta a halálos viadaloktól visszatartani, akkor Rudolf császárnak széllel bélelt parancsai még kevésbbé! Hadakoztak, kopját törtek tehát tovább is, ha törököt láttak s ha ilyest nem láttak, gondjuk volt rá, hogy fortéllyal előcsalják. A császári tiltó rendelete-

ket meg fülök mögé bocsátották. Egyik végház népe szakasztott olyan volt, mint a másiké. Amit tehát Zrinyi Miklós hadi népéről írnak 1566 március 19-én, az igazában valamennyi végbeli vitézről szól. „Zrinyi uram szolgái — írják — olyanok, mint az szemfényvesztő papok, az kik néha árvizet támasztanak, néha inségben, mikoron akarják, elvesztik. Ezek is mikoron akarják, azontúl elszállítják.”¹

A török végbelieket a basák csakúgy tiltogatták a haretől, mint a bécsi haditanács a mieinket. De bizony, ha alkalom kínálkozott, azért ők is rajtaroppantak a kóborgó magyar csapatokon s meg-megriogatták a megaggott palánkok lakóit. Ha emiatt Bécsből panaszszal álltak elő, ők is ulákokat eresztettek a bécsi királyhoz. Egyik fél sem engedett a maga igazából, s mindegyik a másikat hibáztatta.

A tollhare és a szablyaviadal imígyen szakadatlanul folyt. Hiába volt minden törvény. A magyar és a török végbeliek egyformán kívánták a harcot és harcoltak, mit sem törődván azzal, tetszik-e ez Bécsben vagy nem? Úgy a tollhareban mint a viadalban mindegyik fél azon igyekezett, hogy a másiknak orrába horgot vessen. Ha a fehérvári török daliák azt írták a palotaiaknak, hogy tőlük éppen semmit sem félnek, ezek viszont azt felelék, *hogy kigyelmetek soha annyi kereset nem félhetnek, hogy mi még kevesebbet nem félhetnénk.* Amikor a Kanizsa ellenében vetett végházak vitézei szemükre vetették a kanizsai törököknek, hogy csak ködben mernek előjönni, ezek

¹ Országos Levéltár. Nádasdy levelezések. Ormányi Józsa levele.

meg azzal feleltek, hogy a magyar vitézek csak éjjel kóborolnak. „*Mi — írják a kanizsai lovas és gyalog agák — sem ködbe, sem verőfénybe, hanem Istenbe bízunk.* Mi azt hisszük. Kani-zsához még többet is ad (t. i. az Isten) és az anyának fiai és leányai megsaporodnak.”

A szóharcban meg a viadalban is mind a két fél azon mesterkedett, hogy a másikat nevetségessé tegye és rászedje. Egy-egy sikerült tréfát vagy meglepetést még a győzelemnél is többre tartottak. Innet van, hogy a végbeliek még álmukban is örökösen a cselvetésekkel és a fortélyokkal foglalkoztak. Mivel mind a két fél csodaafortéllyal élt, ugyancsak vigyázniok kellett, hogy baj ne érje őket. A hadnagyok száján hangzott is elégszer a böles mondás: Addig ne lépjeteK a vízbe, míg a kövit nem látjátok. De hát a ravaszság igen sokszor még a legnagyobb óvatosságon is túljár.

Sikerült fortélyairól és meglepetéseiről különösen elhíresedett Hamzsa bég (akinek nevét Pest alatt egy falu is sokáig viselte), aztán Naszuf bég, akiről azt írták, hogy éjjel-nappal hamis praktikát forgat bozontos fejében.¹ Az utóbbi például 1555-ben a hős Magyar Bálintnak előre megizente, hogy gabonáját akár lábán, akár szemül találja, de elviteti. És Magyar Bálint hiába őriztette, hiába kaszaltatta le gabonáját, október hónapban ő maga jelenti, hogy „*jöllehet uraim cáltig harcot tartottak.*” Naszuf bég mégis elvitette, ami kevés gabonája termett! A kölesönt persze a mieink

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések. Itt Magyar Bálintnak a nádorispánhoz intézett levelei sokszor emlegetik ezt a Naszuf béget.

is visszafizették. Amikor például a budai basa az éhező tolnai őrségnek hajókon élelmet eresztett volt alá, a leselkedő hajdúk éjjel elfogták a hajókat s mindent elvittek. De hogy a tolnai törököknek is jusson egy kis élelem, az üres hajókat fülledt szénával megrakták és lebocsátották. A komáromi vitézek hetekig leselkedtek a Vértesekben, hogy kilessék az alkalmat, mikor viszik a fehérvári bég menyasszonyát a várakozó völegényhez. És a lakodalmias menetet sikerül meglepniök. A szép menyasszonyt a hozománnyal együtt magukkal vitték, de a kísérő vénasszonyt a hintóval együtt elküldték a várakozó bégnek. Ezen az eseten persze hosszú ideig mulattak a végbeliek.¹

Gabelmann kiadatlan naplójában olvasuk, hogy a hajdúvitézek arannyal és ezüsstel sujtott drága török ruhákban feszelegnek. Viszont a török katonák magyar ruhában leselkednek a cserjések tövében. Ha török a hadba szállott, rendesen nagy lármával tette ezt, hogy a végbeli magyarok a palánkjaikba vonuljanak; így ugyanis megtisztultak az utak s a törökök kényük-kedvük szerint rabolhattak.²

Amikor a budai basa a tizenhatodik században imígyen hadba szállott, a várban lakó zsidókat és cigányokat is mindig magával vitte. A tizenhatodik században ugyanis Bu-

¹ Ezt a mulatságos esetet az egykorú német krónikák is elmondják.

² Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések. Trombitás Miklós írja például 1556-ban a törökökről: „Az is hire volt köztök, hogy (a basa) csak képmutatásért vonyatta volna ki az álgyúkat, mintha ő várszállani akarna menni és ennek színe alatt rablást akar tétetni“.

dán igen sok és jómódú zsidó kereskedő lakott. Ezeket a török nemcsak türte, de védte minden erejével. Ha kereskedésre indultak, katonaságot is adott melléjük; ha követeléseik voltak, a török segített azokat behajtani. Az 1574-ik évben például Földessy István uram írja, hogy „volna majd harmincezer forinttal ide alá adós az Budán lévő zsidóknak“. S mivel fizetni nem tudott, a budai basa elzáratta őt.¹ A török idők diplomáciai iratai szerint a szultánt a legnagyobb harag fogta el, ha egy-egy budai zsidót a végbeliek megkárosítottak vagy bántalmaztak. S faj volt ilyenkor a török fogságban sinlődő magyar vitézeknek!

A hadbaszálláskor a budai basa a zsidókat nemcsak azért vitte magával, hogy az adásban, vásártartásban és a kótyavetyezésben segítségére legyenek; más dolguk is volt öki-gyelmüknek. A csatákban ugyanis és a les-vetéseknel az alkalmas helyen fölállított zsidóságnak és cigányságnak torkaszakadtából lármáznia és kiabálnia kellett, hogy az ellenséget megtévessze. Akárhány tizenhatodik századi jelentésben olvassuk, hogy öki-gyelmük ennek a föladatuknak becsülettel megfelelték. A magyar végbeliek jól ismervén a töröknek ezt a szokását, minden áron a lármázó sereghajtók közelébe igyekeztek jutni. Egy-egy pénzes kereskedő nekik ugyanis többet ért a legkiválóbb bégnél is. Az elfogott kereskedőn ugyanis annyi sarcot vehettek, amennyit akartak. Aztán meg az ilyen kereskedők és kalmárok megfogása nem is járt oly veszedelemmel, mert hisz a fegyverforgatáshoz nem értettek. Mind-

¹ Cz. és k. áll. levéltár. Hung. 1574.

össze csak a körülöttük lévő török vitézeket kellett eltéríteniök, aztán szabad volt a vásár.

Tisztesség adassék Szöcs (Zöch) Gergely uramnak, ő mint jámbor vitéz nemcsak ezt a szokást ismerte, hanem azt is tudta, hogy a budai zsidók között Mojzes a leggazdagabb ember. Erre a Mojzesre, vagyis inkább a pénzére vágyakozott Szöcs uram örökkön-örökké. De hát Mojzes urat a török is megbecsülte s bárhova indult börgyűjteni vagy adósokat látni, a basa jó erős kíséretet adott melleje. Szöcs Gergely uram egri huszár volt ugyan, de sokat ólálkodott Buda körül s így Mojzesnek minden szokását, minden útját kitanulta. Miután ravasz fejében mindent bölcsen kigondolt, az 1567. év nyarán megjelent Forgách Simon borsodi főispán és egri főkapitány előtt és előadá neki, hogy a budai Mojzest akarja megfogni s a nyereségen kész megosztózni. Mivel nagy summa pénzről volt szó, Forgách Simon az ajánlatot elfogadta s július 11-én Szöcs Gergely urammal megszerződött. „Ha ő — írja Forgách Simon — az budai Mojzest elhozhatja, valamibe megsarcol, harmadába annak megelégszünk. Az két részét neki engedjük. Ez köztünk való végzést igazán megálljuk és neki megtartjuk.”¹

Mivel a szegény Mojzes megfogásához huszárság is kellett, a dolgot a hadakozó tanácsnak is tudására kellett hozniok. Ez a bölcs kormányshéz, amelyik csak úgy gyártotta a csatázások, lesvetések és a bajviadalok betiltására vonatkozó rendeleteket, most, hogy

¹ A szerződés a Nemzeti Múzeumban, a Forgách-levéltárban van.

pénzszerzésről volt szó, azonnal beleegyezett Szöcs uram kalandjába, mindössze csak a megfelelő részesedést kötötte ki a maga számára.

Szegény Mojzes persze nem is álmodott róla, mi készül ellene, nem is sejté, hogy az ő ügyében még Forgách Simon főkapitány is Bécsbe utazott s ott a haditanácsal tanakodott.¹

Szöcs Gergely uram Forgách népéből kiválasztván a játszi és tanácsos elméjű huszárokat, hozzáfogott a munkához. Észrevétlenül Buda vidékéhez jutván, Mojzes zsidót vagy maga csalta ki Ráckevére, vagy pedig megleste, mikor jön az oda. A mit sem sejtő Mojzes csakugyan kiindult Budáról, s Ráckeven halt meg. Aztán nem látta őt többé senki. Szöcs Gergely uram ugyanis a maga furfangos huszárjaival ellopta őt s Eger váráig meg sem állt a drága portékával.²

Musztafa budai basa mikor megtudta, hogy a leggazdagabb zsidóját ellopták, nagy haragra gyulladt. Ki is hallott valaha ilyest? Békesség idején, a békés kereskedőket éjjel lopják el, ez már csak világos frigytorés? És azonnal panaszos levelet küldött Bécsbe, s izibe kutatni kezdé, kik s hová vitték el a legpénzesebb zsidóját? Csakhamar megtudta, hogy Eger várában őrzik Mojzes zsidót. Erre aztán követelni kezdé szabadon boesátását. Musztafa sürgetésére Bécsből csakugyan kérdést intéztek az egri kapitányhoz az ellopott zsidó ügyében. Onnét azonban az a válasz jött,

¹ Maga Forgách Simon jelenti ezt. (U. ó.)

² Musztafa basa 1567. év őszén már panaszskodik a leveleiben az árus zsidó ellopása miatt.

hogy Mojzes nincs Egerben s ők nem is látták őt.

Az 1569. év február 9-én Musztafa újra megsürgette Mojzes elbocsátását. Biztosan tudom, — írja Bécsbe — hogy a Ráckevéről ellopott zsidót Eger várában rejtegetik. Nem fölséged, hanem az egri kapitány az oka, amiért idáig el nem bocsátották a szegényt. Kérem fölségedet, tegyen meg mindent, hogy a zsidót szabadon bocsássák! ¹

A király erre biztosokat küldött Egerbe, hogy Mojzes zsidót kiszabadítsák. De biz azok Mojzesnek hült helyét sem találták. Hogyan történhetett ez, maga Mojzes elmondja a királyhoz írt panaszos levelében.* Fölséged — írja Mojzes — kerestetett engemet, de Forgách Simonnak gondja volt rá, hogy engem elrejtessenek. S mikor ez megtörtént, megesküdött, hogy engem sohasem látott, rólam semmit sem hallott. Pedig az ő szolgáló vitézei loptak el engem Ráckevéről s ide Eger várába hurcoltak, ahol megkínoztak. Aztán egy Turucz (†) nevű váracskába vittek, ahol Tiputi István nevű nemes elrejtett engem. Mikor fölséged emberei kerestek, engem ismét másuvá vittek. Majd meg visszahoztak Egerbe s én azt hívn, hogy fölséged emberei még itt vannak, éjjel-nappal ordítottam. Ennek az lett az eredménye, hogy láncot vetettek a nyakamba s olyan helyre vittek, ahonnét kiabálásom nem hallott föl. Kará-

¹ Cs. és k. áll. ltr. Turcica: Musztafa basa levele: „porro judeum, quem ex Raczkevi surripuerunt elapso anno, Agriae nunc persuasum et certissimum hactenus servari“ etc.

² U. o. 1569 február 16.: „Ich armer gefangener jude Moyses Kaufmann“ etc.

csonykor végre Forgách elbocsátott. Embereivel egészen Fischament-ig kísértetett s onnét nem akartak Bécsbe bocsájtani, nehogy fölséged tudomást szerezzen Forgách hamis esküjéről.¹

Eszerint Forgách végre mégis elbocsátotta Mojzes zsidót! Természetesen előbb jól meg-sarcoltatta ökigyelmét. S amikor Mojzest a reá vetett sarcot megfizette, nem volt többé oka őt tovább is fogva tartani. Mindez napnál világosabban kitűnik a budai basa leveléből. Ez ugyanis igen rossz néven vette a királytól, hogy Forgách Simonnak, aki Mojzest elrejtette, büntetés helyett nagyobb tisztet adott.² Panaszos szóval írja tehát Bécsbe, hogy Mojzes zsidó már itt van Budán. A jászberényi bíró fizette ki érte a 9000 forintnyi sarcot.³

Hogy ez a fizetés nem mese, hanem megtörtént dolog volt, arról már Szőcs Gergely, a vén huszár is írást állított ki. Az 1569. év június 22-én ugyanis ezt írja ökegyelme: „Én Szőcs Gergely vallom ezt az én levelem rőndjibe, hogy az minemű zsidó Mojzes, az nagyságos Forgách Simon urammal kötött szerződés szerint, kinek nyolcezer forintban vagyon készpénzben sarcolása és két ezer forint áru marhába; az pénzből adok úneki ötezer forintot; négy ezerét az ű nagysága részére adom, azt egyik ezeret költségeiért. Az marhá-

¹ Forgách nem tett esküt, a biztosoknak csak annyit mondott, hogy Mojzes nincs Egerben, s akkor csakugyan nem volt ott.

² Az egri kapitányság helyett az ország hadnagyságát adta neki.

³ Cs. és k. áll. ltr. Turcica 1570 március 31. A budai basa Miksához.

ból adok másfél ezer forint árut. Ott fent keltén egyetemben igértünk az hadakozó tanácsnak ajándékon ezer forint árat. Az ötszáz forint árát ű nagysága részére adom. Mely dolog nagyobb bizonyosságára adtam az én levelemet tulajdon kezem írásával és pecsétével Egren...”

Mivel Mojzes ellopátása a békesség idején történt, Musztafa budai basa természetesen visszakövetelte a Mojzes 9—10 ezer forintját.¹ A követeléséhez azonban nem fűzött valami nagy reménységet; mert hiszen ökigyelme jól tudta, hogy ami egyszer a végbeli vitézek kezére került, azt ember többé ugyan nem látja. Aminthogy ez esetben is úgy történt...

Mikor az idő kinyilott s a vizek szépen alászálltak, a budai zsidók kereskedésre csak úgy kijártak, mint annakelőtte, de Mojzest soha többé nem látták köztük. Úgy látszik, azt tartotta, hogy elég volt a bőrét egyszer megváltania. Másodszor már nem kért belőle.

Mojzes váltságának a híre hamar elterjedt a végházakban. A szegény vitézek bizony gyakran álmodtak az olyan pénzes kereskedő felől. S ha módját ejthették, lestek is a Budáról kijáró zsidókra. Hiszen megérdemelték a fáradságot; mert a zsidó kereskedők zsírosabb sarcot fizettek, mint a szegény végbeli törökök! Azonban a budai basák is résen voltak s a maguk zsidait nem engedték oly könnyen más ember kezére. Nyáry uram rendkívüli követ jelenti például 1582-ben, hogy a palotai vitézek három budai zsidót elfogtak. Egy negyediket Ráckevi-ről loptak el s ez most Rueber kassai kapitány

¹ Cs. és k. áll. ltr. Turcica: Musztafa basa levele Miksához 1570 március 31. Buda.

kezén van. A budai basa omiatt haragra lobbanván, három keresztény embert karóba vonatott s azzal fenyegetőzik, hogy még hat keresztényt megölet a zsidókért! Én — írja Nyáry uram — kértem a basát, hogy ne műveljen ilyen kegyetlenséget. Rajta leszek, hogy az elfogott zsidókat elboesássák.

A Ruebernél lévő zsidó ügyében — jelenti Nyáry — a szultántól már parancs jött a budai basához! Baj lesz ebből! A zsidók különben hajlandók Rueber rabjáért kétszáz keresztény rabot adni, már t. i. olyan 40—50 talléros rabot!

Észerint Rueber zsidója is megért tízezer tallért! Tehát bizonyos, hogy annak is nagyon gazdagnak kellett lennie. Nem esoda hát, hogy a budai basa annyira kardoskodott érte.

¹ U. o. Nyáry jelentése Ernő kir. herceghez kelet nélkül.

XVI.

Petheő János uram esete.

Kemény idők kemény embereket szülnek. A tizenhatodik század örökös háborni, meg nem szünő veszedelmei az emberek szívét könnyű kövebbé tették. Még a halállal is játszottak s jámbor eleink szebben és könnyebben meghalni sohasem tudtak, mint a 16. században. Olyan időket éltek akkor, hogy senki sem tudta, mire kell másnap virradnia, s mivel-hogy Isten csak a más adta, a holnapot megígérte, jámbor eleink legalább ezt a más igyekeztek kedvükre eltölteni. És nagy vígan lakoztak és ittak sokat és sokszor; mert úgy hitték, hogy a harera a tüzet, a multra a feledést a borban találják; azt tartották, hogy a bor a szívüket megújítja, bánatjukat enyhíti, gondjaikat kisebbíti.

A nagy víganlakozás és az örökös ivás okait a külföldiek nem értették. Ők csak azt látták, hogy a mieink akkor is mulatnak, amikor az ország nem különben maradott, mint az igen megszedett szőlő. És ökigyelemük világgá bocsátották, hogy Magyarország víg mulatozás közt vész el. Hogy valaki bánatában, kétségbeesésében is mulathasson, azt persze a

külföldi utazók nem sejtették, vagy talán nem is értették. Pedig hát az ilyen mulatás a 16. században napirenden volt.

Egyébként meglehet, hogy eleink akkor is nagyokat isznak vala, ha a hazát veszedelem egyáltalán nem fenyegeti; mivelhogy a 16. században az ivás a legelterjedtebb nyavalya volt, ami nemcsak a mieinket, de más nemzetek fiait is igen-igen elfogta s még az udvaroknál is nagyon elterjedt volt. Elég bizonyosság erre, hogy a 16. század legderekasabb magyar ivói épp a bécsi udvarnál nevedtek s ott tanulták meg e mesterséget. Hogy többet ne említsünk, itt a bécsi udvar körében apródoskodott Kamariay Tamás és Petheő János is, akik a borszeretők és a borivók táborában valóságos kiskirályok voltak. Kamariay uramról írják például 1546-ban a nádorispánnak, hogy „igen kérkedik, s azt mondja, hogy *deákok között jó deák, vitézek között jó vitéz és király tanácsa és deliák között jó delia (dalia) és részegek között jó részeges!*“ Ezt hallják a Báthory vitézei és vendégre híjják és Kamariayt ott annyira elrészegítik, hogy nem állhat lábán és aztán Báthory meghagyta, hogy lefektessék. És lefektetik. Aztán az ebek nyalták a képit és azt mondta: *lassan beretválj, Lőrinc, mert hogy borbélyjának Lőrinc neve volt!*

Gersei Petheő János uramról azt tanítja a történet, hogy ökigyelme szentelt vitéz, főpohárnok, kamarás, tanácsos, kassai, komáromi, sopronyi főkapitány, főispán stb. volt. Hogy ő is az udvarnál nevedett, egyik levelében maga mondja el, írván imígyen jómagáról: „az ki születésétől fogva mind éltig feles nép között és fejedelmek udvarában nőtt föl és

megszokta az idestova járást". Petheő János, amint tudjuk, kiváló katona és bátor vitéz volt. Nevéhez sok jeles hadi tett és viadal fűződik. De azért kifogást mégis találtak ellene. Így például 1558-ban Bécsben rossz néven vették tőle, hogy a szerencsi viadalban a Szapolyai pártján lévő magyarokat nem verette mind agyon. Ökigyelme erre imígyen felelt: „én nem szent voltam, hogy egy szamar állá csontjával én magam mind megölhettem volna az ellenséget!" Ha odafönt a magyarok ellen zúgolódtak, ő meg itthon a német katonákat ostromozta, akik szerinte mihelyt ellenséget látnak, menten mennek, mivelhogy a futást már megszokták. Még az udvar ellen is talált kifogást. A főhercegek és a hercegek -- írja -- a birodalmi gyűlésen a török ellen indítandó hadak helyett menyegzők szerzésével töltik az időt!

De nem akarunk Petheő uram hadi és politikai pályafutásával foglalkozni, ámbár méltó volna ezen a téren is megismerkednünk vele. Ezúttal csak borközi dolgaira vetünk néhány szót. Petheő uram nemcsak a haremezőn, hanem az italharcban is páratlannak tartotta magát. És pedig nem ok nélkül. Az egykorú levelek szerint ugyanis inni ugyan sokszor ivott, de részegnek őt soha senki sem látta, mivelhogy erősebb volt a legerősebb óbournál is. Mint minden ember, úgy Petheő uram is más ember volt borittában és ismét más józan korában. Petheő uramról a családi levelezések emlékül azt hagyták, hogy borittában veszekedett, mint egy házas asszony és káromkodott, mint a németfogta huszár. Ezen tulajdonságai miatt mint ivó cimborát igen veszedelmesnek tartották. Hogy nem ok nélkül támadt veszett

híre, könnyen megbizonyíthatjuk. 1558-ban Petheő János házánál nagyobb társaság mulatott, azaz hogy ivott. Ott volt a többi között Császár Miklós is, akivel Petheő borittában összeveszett, s gyalázatos címekkel illette. Császár Miklós erre Petheő házát elhagyta, de az ajtóban feléje kiáltott: „*ha nem eb az anyád, utánam jössz!*” Petheő meggondolja a dolgot és másnap tizenkét lóval utána megy. Nyéken a mezőben eléri Császár Miklóst s így kiált rá: „bestye kurafi, tudod-e mit mondtál? Azért hát eljöttem, meghalsz, bestye!” Szegény Császár Miklós szabódott erősen, mint ki a haláltól megijedt. „Hagyj békét, jó János uram, — szóla Petheőnek — mert a te részeged voltam és nem tudom, mit szóltam!” A mentegetőzés mit sem használt. Petheő Császár Miklóst letérdeltette és megesküdttette, hogy Sopronba jön és ott az urak meg a szolgák előtt kijelenti: „valamit Petheő Jánosra szólt, ebül, bestyéül és kurafiául hazudott benne”. Sopronban a polgárok közbenjártak Császár uramért, hogy olyan szidalmasul és rútul meg ne szégyenítsék őt, de hiába volt minden, Császárnak Petheő Jánost mégis úgy kellett megkövetnie.

Az ilyen esetek Petheő János asztalánál gyakran megestek. Épp azért ökigyelmének józan korában gyakran fájt a feje; mert a vérig sértett vendégek ha a boszút rajta meg nem állhatták, legalább bajviadalra hítták ökigyelmét. Ilyetén ügyes-bajos dolgainak aztán se szeri, se száma nem volt. A legnevezetesebbet közülök im itt adjuk.

Robles Menyhárt (Melchior Robles de Percyra), spanyol eredetű lovag és a szent Jakab-rend vitéze a 16. század közepén hosszabb ideig

katonáskodott Magyarországon. Honnét szakadt ökigyelme hozzánk, nem tudjuk. Ez különben is mellékes. A fődolog az, hogy a magyar életet igen megszerette s félig-meddig magyarrá lett. Abban az időben ez nem is történhetett másképpen, ha valaki magyar huszárokat vezetett. És Robles Menyhárt rövid idei kassai kapitánysága után mindig száz huszárnak volt előljárója, vagyis hadnagya. Mint ilyen, a magyar nyelvvel és szokásokkal hamar elismerkedett. Az erdélyi fejedelem ellen indított hadban Petheő János főkapitány kardja alá került, akivel egy ideig jó barátságban élt és jókat iddogált. Tanuság erre Petheő János levelezése. Ökigyelme ugyanis Robles Menyhártról többször megemlékezik és szolgálatait dicsérettel emlegeti. Így 1558 január 22-én a többi közt így írt a nádorispánnak: „mindez dologért im Roblest küldtem fel öfelségéhez, azmit meg nem írtam, azt ő megmondhatja te kegyelmednek minden dolgot mint volt, mert ott volt mindenben (a harcmezőn) és mindent tud és bizony emberül is szolgált öfelségének, kit mástól jobban megérthet te kegyelmed“.¹

A jó viszony azonban köztük nem sokáig tartott s nem is tarthatott; mivel Petheő uram nyelve borittában olyan volt, mint a boszniai kasza, amiről eleink azt tartották, hogy mindenfelé vág. Hol és mi módon sértette meg Roblest, nem tudjuk. Csak annyi bizonyos, hogy egymástól halálos gyűlölettel váltak el.

Történt azonban, hogy az 1563. évi pozsonyi királyi koronázatra mind Petheőnek, mind

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések.

Robles Menyhártnak fel kellett mennie. Akkor Petheő János már igen nagy úr volt és egyebek között a megkoronázandó királynak barátságával is dicsekedett. Ilyen hatalmas úrral szemben Robles persze hasztalanul kereste az igazát. Talán nem is kereste; mert mint hevesvérű délvidéki ember, a bosszút az igazságnál többre becsülte, s így azon mesterkedett, hogy utat és módot leljen a Petheővel való számadásra. A sors kedvezett neki. Szeptember 18-án Petheő János Oláh Miklós érsek házába ment, ahol a rendek a királyi előterjesztések felett tanácskoztak. Petheő kissé korábban és egyedül távozott az érsek házából. Amint az utcán fegyvertelenül hazafelé lovagolt, Robles és kísérője hátulról reá támadtak. Robles furkósbottal fültövön sujtotta Petheőt, felbérelt társa pedig puskával lőtt reá. Petheő két súlyos sebet kapott s vére bőségesen ömlött.¹ Ezzel talán nem sokat törődött volna, de mód felett bántotta őt a rajta esett gyalázat. Maguk a rendek is felzúdultak a gaztett hallatára és elégtételt követeltek. Robles Menyhárttal azonban mit sem tehettek, mivel őkigyelme az orvtámadás után felbérelt társával együtt elvágtatott s Madridig meg sem állt.

A rendeknek és Petheőnek panaszára az ügyet maga a király vette kezébe. Az 1563. év november 2-án császári heroldok járták be a főbb városok utcáit és dob- meg trombitaszóval hirdették ki a császári idézőlevelet, ami a Robles támadását töviről-hegyire megmagya-

¹ Cs. és k. állami levélt. Hung. Ferdinand király nyomtatott patense (1564 április 10.) mondja el e gyalázatos támadás részleteit.

rázta. „Robles Menyhárt! — mondá benne a király — te Petheő Jánost gonoszul, istentelenül, orvul és gyilkos módon támadtad.¹ Ilyen gázságot mi sem tűrhetünk. Petheő az ő becsülete védelmére megteszi, amit tennie kell. Három hó alatt tehát jelenj meg előttünk, hogy az ügyet elintézhessük. Szabad menedéklevelet állíttatunk ki számodra“.²

Az idézésről Robles is tudomást vett, de eszébe sem jutott megjelenni. Maga helyett leveleket küldözgetett I. Ferdinándhoz s minden módon tisztázni akarta magát.³

A három hó elteltével a heroldok trombitái újra megszólaltak, de Robles sehol sem mutatkozott. A dolog harmadszor is megismétlődött, de megint csak Petheő János jelent meg, hogy Roblest vádolja.

Az 1564. év március 4-én Petheő János elkeseredésében Miksa cseh királyhoz fordult, s őt a mindenható Isten szerelmére kérte, hogy a gyalázat bilincseiből szabadítsa őt ki, mert emberre nézve ennél gyászosabb és súlyosabb dolog nem képzelhető. Három ízben elhalasztották már az ügyében való döntést. Ez az ő nagy sérelmére vagyon.⁴

¹ „Te, ea quae superius dicta sunt contra ipsum Joannem Petheő non bene, sed male, indebite, improbe et sicario modo patrasse.“

² Cs. és kir. állami levéltár. Hung.

³ U. o. Copia d'una lettera de M. de Robles alla Mta Ches. 1564 juni 27. Ezt Madridból írta. Az előző évben, 1563 november 12-én kelt levelét Da Pheleppi-villából írta.

⁴ Ob amorem dei omnipotentis — írja Petheő — obque memoriam foelicissimae et augustissimae coronationis suae dignetur mihi subvenire neque ex his compedibus, quibus nihil in humanis tristius et maius accidere potuit, eripere.“ (Miksa királyhoz.)

Miksa király hajlott Petheő kérésére. Március 10-én öfelsége már meghagyta az udvari tanácsosoknak, hogy alaposan megvizsgálván Petheő ügyét, szolgáltatassák ki az igazságot.¹

Ezenkívül — most már negyedízben — újra megidézttette Roblest. A császári heroldok újra bejárták a nagyobb városokat s trombitaszóval kihirdettek, hogy Robles három hó alatt köteles öfelsége előtt megjelenni.²

Robles még erre az idézőlevélre sem jelent meg. Így állván a dolog, öfelsége 1564. július 24-én döntött az ügyben. Petheő teljesen tisztázván magát, újra szabad bejárást nyert a királyi udvarba. Robles részére pedig még egy utolsó határidő tüzetett ki a megjelenésre.³

Mivel Robles ezúttal sem mutatta magát, november 13-án felségsértés és hűtlenség bűnében találták őt vétkesnek. Az ítéletet nyomtatott patensben is kiadták.⁴

Petheő ekkor arra kérte öfelségét, hogy ezt az ítéletet a császári heroldokkal hirdettesse ki Pozsonyban, Prágában, Komáromban, Győrött, Gyulán, Egerben, Kassán, Szigetvárott és Szlavóniában. A spanyol királynak és a többi uralkodónak pedig küldesse meg az ítéletet.⁵

Petheőnek e kérését teljesítették. Úgy látszik, akkor Roblesnek a fülébe is eljutott elítéltetésének híre, mert életjelt adott magáról:

¹ Decretum ad praesidem et consiliarios audicos in causa C. Melchioris Robles. (Állami levélt. Hung.)

² U. o. 1564 március 17.

³ U. o. Interloquuntoria in causa Robles.

⁴ U. o. november 23.

⁵ 1564 november 23. „Míg a lélek bennem tart írja Petheő — s míg a vérem lüktet, el nem feledem felséged kegyelmét.”

sőt tán meg is jelent Magyarországon. Petheő János ugyanis 1564-ben azt írta volt egyik levelében, hogy Boldegasszony napján fog bajt vívni az ő halálos ellenségével! És erre a nagy napra, az ő tisztességének napjára, barátait is mind meghívja. Arról azonban mit sem ír, megtörtént-e s miként a bajviadal, s vajjon Robles volt-e, akivel vívni készült?

Bár Petheő János az udvarnál nevedezett s bár szabad bejárása volt az udvarba, még sem bíztak benne. Magyar volt az istenadta, tehát kancsal szemmel nézték őt az udvarnál. Komáromi főkapitány lévén, e kényes és magas tisztségből is igyekeztek őt kitúrní. Mivel egyszerűen elbocsátani nem merték őt, tehát német főkapitányt helyeztek a várba és őt meghagyták városi kapitánynak. Erről a szomorú ügyről írja Bocskay György Nádasdy Tamásnének: „Őfelsége Komáromba Petheő János mellé egy németet vetett, kinek neve Kielman. Ezt a dolgot Petheő János nagy kisebbségnek tulajdonítja magának. Mely dologról panaszképpen nagy levelet írt az magyar tanácsuraknak, ki majd három árkuson vagyon. Könyörög, hogy ne hagyják, hanem őfelségénél törekedjenek, hogy őfelsége ilyen kisebbséget ne míveljen rajta; mert őfelségének tisztességiül szolgált volna. Mely dologban az urak az váradi pispeket választák és engemet őfelségéhez. Őfelsége ilyen választ tett: mivel-hogy Petheő Jánosnak régen tudtára volna az, hogy az várbéli kapitány más lenne, azaz Kielman; mert az Petheő transactiojában csak az vagyon, hogy ő csak városhéli kapitány, az mint megtetszik az instructioban”.

Ez a királyi válasz egyáltalán nem felelt

meg a valóságnak; mert Petheőt komáromi főkapitánynak nevezték ki s a várban lévő német katonaság is az ő kardja alá tartozott.

Petheő volt az utolsó magyar főkapitány Komáromban. E fontos várat magyar emberre többé nem bízták. Az országgyűléseken is hiába követelték a karok és a rendek, hogy magyar kapitányt nevezzen ki őfelsége Komáromba. Állandóan idegenekre — még pedig igen gyarló emberekre — bízta a várat őfelsége.

XVII.

A régi bánáti bálók.

Három királyok napja után dobszó és trombitaharsogás hangzott végig Temesvár utcáin. *A nyilvános bálók császári kiváltságos bérlője* járta meg embereivel az utcákat, tudtára adván mindenkinek, hogy őfelsége kegyes engedelméből megkezdődnek immár a *tartományi nyilvános bálók*. Aki tehát derék örömet akar magának szerezni, akassza a szögre gondjait s estére kelve siessen a város palotaházába; sereggel árulják s kínálják ott magukat a sokféle vígságok. Kiki lábán álltaig ehetik; a táncokat módjával rophatja; a hatlapú jószágot (kockát) kényére forgathatja.

Nem hiába verték hangos dobra e csábító szöveget. Szájról-szájra, fülről-fülre hordozta azokat a hír szele. Másról sem esett hamarjában szó, mint a bálokról. Hogyisne! hisz a hét-éves háború kitörése óta még zárt társaságokban is tilos volt a tánc; elnémult a zene mindenütt s ürességtől tátongtak a vendégházak. Tüzelője mellett otthon búsulhatott mindenki, gázolván a zavaros gondokban. Mert ha „a kemény státutumok ellenére, ő felsége boszuságára s a burgerság gyalázatára“, táncra, mula-

lásra vetemedett, minden irgalmasság nélkül a sötét tömlőbe vetették; sőt ismétlődés esetén 12 pálcával keményen megcsapták.¹

Az udvari kamara azonban végre valahára irgalomra lágyult, s öfelsege egyenes meghagyására kiadta a rendeletet a bécsi bálkomisszáriusoknak, hogy a betiltott tartományi bálakat léptessék ismét életbe. Mivel a temesi bánság is a birodalom tizenkét tartománya közé tartozott, tehát annak fővárosában, Temesváron is kihirdették a bálkomisszáriusok rendeletét.

A kegyes kamara — hogy saját szavaival éljünk — az egészségtelen éghajlat sujtotta bánati lakók felvidámítására, s a sanyarúság terhe alatt nyögő adózók gyönyörködtetésére engedélyezte a bálakat. A jó bánatiak egy száraz mondásra elhitték neki ezt! Pedig hát a tartományi báloknak nem egészen a felvidámítás volt a céljuk!

Mivel minden tartományban csak a főváros számára adtak engedelmet bálók tartására, természetes, hogy minden mulatni vágyó oda tódult. Ahol sok ember gyűl össze, ott némi jövedelemre is lehet szert tenni — gondolta a kamara. S nyilvános árverésen, esinos összegért bérbeadta a báltartás kizárólagos jogát. Temesváron *Drághi Döme* vette bérbe ezt a furesz jogot.²

Nehogy neve után valaki magyar embernek gondolja! Táncmesterségre akkor még

¹ Városaink statútumai sokszor ismétlik e rendeletet.

² Az eredeti szerződés a Közös pénzügyi levéltárban található.

nem vállalkozott magyar ember. Drághi uram beköltözött olasz katonai családból származott. Egyik előde, Drághi István az udvar részéről országos követségben foglalatoskodott Budán. Saját vallomása szerint ez útjában megtámadták őt az átkozott kurucok s ő oroszán módjára megharcolt velük. Valószínűbb, hogy nyúl módjára a hamarját futotta, mert hisz a kamarától kétezer forintot követelt annak fejében, hogy a kurucok elfogták s mindenéből kifosztották.

A jó Drághi István az örökkévalóság tengerébe pottyant, a nélkül, hogy a kamarától csak egy fillért is látott volna. Erdemeit azonban eléggé méltatták, mert utódai könnyen hivatalhoz jutottak. Drághi Döme is nagyapai követelése révén kapta meg a bánati tartományi bálók bérletét. Szép hivatalszámba ment az! Viselője tekintélyes személy volt a bánati világ szeme előtt s a hír szele hordozta szárnyain a Drághi nevet.

Drághi uram a bérlet fejében megkapta a temesvári városház gyűléstermét, azonkívül két szobát és konyhát. Itt volt az ő hadiszállása s itt folytak le a bánati bálók a bécsi bálkomisszáriusok előírta szabályok szerint. Három királyok napja után kezdődtek a bálók s hetenkint háromszor, hétfőn, kedden és szerdán tartattak. Este hétkor kezdődtek s reggel három óráig tartottak. Február hónaptól kezdve azonban reggel öt óráig szabad volt a tánc. Farsang utolsó napján, húshagyókedden csak éjjel tizenkét óráig engedték meg a mulatást. Aztán kezdődött a böjttel adózás és a hamvazás.

A bálók rendszeren vacsorával voltak összekötve. Ilyen esetben a belépésért 1 forint 8 krajcárt kellett fizetni. Ha nem tálaltak vacsorát,

34 vasával vesztegették a belépő билетákat. Hogy a bálbérló jó és elegendő italt adjon s hogy a megkívánt ételfogások meglegyenek, minden bál előtt *polizei commissio* vizsgálta meg Drághi uram konyháját. S jaj volt neki, ha minőség vagy mennyiség dolgában kifogásolnivalót találtak.

A bálokat és a báli rendet a bérlőnek ki kellett dobolnia. Megesvén a dobolás és a trombitálás, a bérló a városházára sietett, hogy a szükséges intézkedéseket tegye. Kiterítvén az est sátorát, megelevenedett a városháza tája. A kivilágított termekből harsogó zene, dobverés hangzott ki, s csalogatta a vendégeket.

Bent a termekben megszűnt minden társadalmi különbség; egy renden tartották az urat a paraszttal, a főisztet a legkisebb iparossal. Minden embernek joga volt a bálban megjelenni s mulatni, ahogy kedve tartotta. Azaz mégsem. A báli szabályok szerint az inasoknak livrében, s a szolgálóknak búbos főkötőben nem volt szabad belépniök; de ha fölcserélték e ruhadarabokat, ők is bemehettek. Pompára, pipeskedésre vagy kendőzködő mázolásra tehát nem volt szükség.

Bár a legkülönbféle rangú, állású emberek vegyültek össze, ez a körülmény éppen nem vált a bálók kárára. A bálbérlónek a bécsi bálkomisszáriusokhoz benyújtott hivatalos jelentése szerint a bánáti bálokban igen jól mulattak, nevettek, kacagtak s tréfákat forgattak. A fiatalság frissen forgolódott a divatos német táncokban, majd aprólépvé, majd szélvészfért keringve. Az öregebbek pipaszó mellett a korsó fenekére nézegettek, vagy a kártyát és kockát forgatták.

Hogy az illendőség határait senki át ne lépje, muskatéros katonák állottak a nagy teremben isterázsát, s mint a duhajoknak s az izgágáknak seprűi, rendre kihajigálták a borsokat és a szemteleneket. Aki nagyban merészelt kártyázni, azt minden szó nélkül a tömlőbe hurcolták.

Mikor érkezett a záróóra, sietve kellett mindenkinek távoznia, mert a tovább ott időzöt „módi szerint” kiigazították. Azonkívül a záróóra meg nem tartása miatt a tartományi bálók császári kiváltságos bérlőjét 100 arannyal sujtották. Ilyen esetek azonban nem igen fordultak elő. A jó bánáti svábok a tilalmasra nem indultak, s ha egyet-kettőt botlottak is az udvariasságban, azt elnézték nekik.

Ilyen módon folytak a bánáti bálók. A közönség meg lévén velük elégedve, sűrűn látogatta. A bálbérlő megértvén, miként kell a jó emberek zsebéből kifütytyenteni a pénzt, napról-napra gyarapodott. 1773-ban már keveselték a farsangi bálokat s azért folyamodtak az udvari kamarához, hogy föltámadás után *husvét*i bálakat is tarthassanak. A kegyes kamara ezt is megengedte; de ugyanez alkalommal olyan újításokat rendelt el, hogy úgy a bálbérlőt, mint a közönséget maga ellen zúditotta.

Az úgynevezett *aufschlagot* eddig csak a marhahús fontjára vetette ki az udvari kamara, 1773-tól kezdve azonban a bánáti bálakat is részesítette ebben a szerencsében. Ez évben ugyanis a bánáti népiskolai alap javára minden báli belépő-jegyre 10 krajcár *aufschlagot* vetett ki. Nagy volt az elégtelenség e szokatlan áremelkedésre; szidták a kamarát, mint a bokrot s követelték az *aufschlag* eltörlését. Az

elégületlenek élére Drághi uram, a bálók bér-
lője állott s ugyancsak alaposan lecsépülte a
kamarát. Vége van neki, írja folyamodványá-
ban, de vége van a báloknak is. Ilyen méreg-
drága bálók csak a kamara számára, nem pedig
a bánáti svábok számára valók! De nemcsak
ő, hanem a kinestár is keserves kárát fogja
ennek vallani! Azért ha a kamara nem óhajtja
a bálók romlását, szüntesse be az aufschlágot.¹

A kamara megfenyegette Drághi uramat,
hogy ezentúl jobban vigyázzon csuszamó nyel-
vére s meghagyta az aufschlágot. 1773-ban tíz
bál után 250 frt 10 kr. gyűlt be abból az iskola-
álap javára.

Az aufschlagnál nagyobb bajt okozott az
1773-iki új báli rend. Eszerint a bálókban ez-
után csak *álarcban* volt szabad megjelenni.
Mindenki *tiszteletreméltó maskarának* köteles
öltözni. Az emberi forma eltorzítása, a harle-
quin-nek, a denevérnek s a különféle állati ala-
koknak való öltözés, továbbá a papi ruhák vise-
lése és fegyverek hordozása szigorúan tilos. Az
álarcokat csak a bálteremben szabad föltenni.
Aki az utcán álarcban jár, azt tömlöcbe kísé-
rik, mivel csak az erdőket kóborló haramiák
és a latorságra vetemedő zsiványok járnak ál-
arcokban. A bálteremben az álarcokat bármi-
kor szabad letenni vagy fölvenni, de a távozás-
kor már a lépesőházban levegye mindenki, kü-
lönben a tömlöc fenekére jut. Aki tiltott ruhá-
ban vagy esűf álarcban jelenik meg, azt a mus-
katérosok minden szó nélkül kidobják. Ordí-
tozás az utcákon tilos!

E szigorú utasítások éppen nem rontották

¹ U. o. Hungarica 1773.

a bálók sikerét. A *general kommando* hivatalos jelentése szerint oly vígság, pajzánság és elevenség uralkodott a bálókban, hogy a *katonai dekorum* szinte pellengérre volt állítva!¹

Ami másnak örömet szerzett, a katonáéknak nem tetszett. Elhitették magukkal, hogy az újmódi bálók, a bálókban uralkodó víg állapot és öröm sértik az ő méltóságukat. A temesvári katonai parancsnokság tehát megindította a hajszát az álarcos bálók ellen. Először csak azt követelte, hogy álare nélkül, oldalfegyverrel is megjelenhessenek a bálokon. Mikor ez a kívánságuk nem teljesült, megbontották a bálók egységét. Kimondották ugyanis, hogy ők ezentúl külön *distingvált katonai bálokat* adnak 34 krajeárnyi belépődíjjal s ide csak a művelt, megfelelő állású személyeket bocsátják be.

A „tartományi adminisztráció“ tiltakozott a katonatisztek terve ellen. Itt — írja öfelsegének — eddig nem ismerték a társadalmi különbséget a bálókban, katona és polgár, úr és paraszt egyformán jól érezte magát a nyilvános bálókban. Most azonban a katonai merevség és hajthatatlanság tönkre teszi a multságokat s a mulatságokkal együtt a bálbérlet is. Az oldalfegyver viselését lehetetlen megengedni; minden művelt államban leteszik azt a mulatságokban. Azt azonban talán ki lehetne vinni, hogy a katonák álare nélkül is megjelenhessenek. Ha pedig ez lehetetlen, úgy minden hétfőn és szerdán legyen *distingvált*, 34 krajeáros katonai bál vacsora nélkül s minden kedden polgári bál 1 frt 8 kr. belépődíjjal és vacsorával. Így meg lesz mentve a katonai dekorum s a tisztek a

¹ U. o. a General Kommando jelentése, 1773.

maguk ruhájukban ugrálhatnak saját báljaikban.

Mondanunk sem kell, hogy a katonák kívánsága teljesült. Ezzel aztán vége volt a régi polgári bálnak s a közös vígságnak. A bálbérő termei kongtak az ürességtől. Folyton fogyott a közönség s Drághi uram szeméből öreg csöpek hullottak, mikor a régi szép napokra gondolt.

XVIII.

Szelepcsényi György a portán.

Szelepcsényi György érsek nem azon történeti alakok közül való, akikkel az ember szeretettel foglalkozhatik. Hiszen a nevét még ma is kelletlenül emlegetik, a működését ma is átkosnak mondják. De mi mégis azt tartjuk, hogy a vele való foglalkozás nagyon is tanulságos, mert ha működésével elidegenítette is magát mitőlünk, azért a századának és a nemzetének fia maradt, s így szereplése azon kor minden dolgára érdekes világot vet. Különben is a szenvedélyek harca, a drámai cselekmények összeütközése, a jónak és a rossznak, a szeretetnek és a gyűlöletnek küzdelme lélektani szempontból is mindig érdekes. Szelepcsényi élete pedig az ilyenekkel nagyon is bőves. Aztán ökigyelme nem is volt mindig olyan, aminőnek a történet őt ma ismeri. Az idők és a viszonyok változása ugyanis az ő jellemén és gondolkodásán is nagyot változtatott. Volt idő, mikor lelkes magyarnak, embertársait szerető türelmes embernek vallotta magát s szívesen dolgozott nemzete javára. Ő maga írja egyik korai levelében Rákóczi György fejedelemnek, hogy őt rákóozistának

tartják s emiatt sokan követ vetnek reá. De ő békével szenved az ilyesmit, mert *igaz magyar vérnek tartván magát, ennek a kevés maroknyi szép magyarságnak romlását kesergi a szíve*. Volt idő, mikor Szelepcsényi még a protestánsoknak is kedvébe erőlködött lenni. Örült, ha a protestáns urakkal barátságot köthetett. Hiszen még a buzgó Lórántffy Zsuzsannával is szeretetreméltó hangon levelezgetett, s akadt más is, akitől meg nem vonta magát, ha a szolgálatját kereste. Vidám és borkedvelő ember lévén, kereste a társaságot s borittában és józan korában egyaránt jeles tréfájú és bőven beszédes embernek mutatta magát. Udvari összeköttetésével, nyájas modorával és szolgálatkészségével sok jó embert is szerzett, s úgy élte derekán bizony még a népszerűségből is bőven jutott neki. Kitünő gazda volt. Nagy öröme telt a mezei gazdálkodás minden ágában. Majorjai, kertjei, halastavai messze földön elhíresedtek; ménesei és gulyái párjukat ritkították. Mindent megszerzett, aminek a gazdaság terén hasznát remélhette; még a hazai sertésfajok is mind feltalálhatók voltak majorjaiban. Ez utóbbiakról ő maga írja: „minden majoromban különféle szőrüeket adok; az szőkéket más majoromban, az bontákat másban és az tarkákat, avagy babosakat s feketéket is másban. Hadd legyen ilyen majorságom is különféle”.¹ Virágzó gazdasága nemcsak az örömét, de a jövedelmét is növelte. Volt mit másoknak is adnia, s ő szívesen segített a szenvedőkön és szívesen áldozott nemesebb célokra.

¹ Körmendi levéltár. Missiles, Batthyány Ádám-nak írja est.

Nem csoda hát, hogy sok szegénynek a szemé nézett reá! Úgy szegről-végre maga is a szegénység jóakarójának tartá magát.

Sok jó tulajdonsága mellett rossz is bőven akadt benne. Ez utóbbiak különösen agg korában vesznek rajta erőt. A jellemeszilárdság amúgy sem volt erős oldala, s élte alkonyán egyenest álnoknak és kétszínűnek mutatja magát. Az udvar előtt alázatos és meghunyászkodó, a saját nemzetével szemben felfuvalkodott. A régi nyíltság helyett az alattomoság ver fészket a szívében; — ez pedig, mint tudjuk — merő antagonistája az erőnek. A bécsi abszolutizmus bábjiává lesz és segít bilincseket forrasztani a lelkiismereti szabadság megnyögésére. Nem látja, nem érzi, hogy ő a nemzetének csúfjává lett, akit a bécsi politika csak arra használt, hogy „ebet ebbel marasson“! Gyűlölettel üldözi, akiket előbb magasztalt. Gyanakvó lesz mindenkivel szemben; titkolgatja igazi érzéseit, s csak részegségében árulja el, mi lakozik igazán a szívében. Mind e változás sok bajt s még több gyűlöletet szerzett neki. Bár mindenki tudta, hogy ökgigyelme — mint kovács kezében a fogó — csak vak eszköz a bécsi udvar kezén, azért mégis mindenkinek a nyelvére esett. Nemesak az üldözött protestánsok üvöltöttek reá, hanem a jobbérzésű katolikusok is lator-elméjű embernek, nemzete ellenségének kiáltották ki őt. Szóval Szelepcsényi, mire haja őszbe elegyedett, teljesen elvesztette nemzete becsülését. Azaz, hogy búval és gonddal gyalázatot vásárolt magának.

Férfikora delén, mikor még senki sem sejté, áldás, avagy átok kíséri-e működését, a királynak és az ország rendjeinek bizalma sok fontos

és életbevágó politikai ügy elintézésével tün-
tette őt ki. Mestere lévén az ékesszólásnak s a
nyelvekhez is tudván, diplomáciai küldetés is
gyakran érte őt. A követjárás akkor nálunk
mindennapi dolog volt, hiszen a hódoltság
ügyei, aztán az erdélyi viszonyok folytonos
tárgyalást kívántak. A követek tehát jöttek és
mentek. Szelepesényinek is bőven kijutott a
követjárásból. Mint rendkívüli követ a fényes
portán három ízben is megfordult; azonkívül
Budán is több ízben járt ilyen minőségben. Ha
valami fényes eredmény nem is járt küldetése
nyomában, azért tehetsége szerint igyekezett
a személyéhez fűzött várakozásnak megfelelni.
Gyors emelkedése mutatja, hogy enemű érde-
nét a legfelsőbb helyen is kellően méltá-
nyolták.

A portai követség abban a zavaros időben
nemcsak fontos politikai küldetés, de egyúttal
veszedelmes vállalkozás is volt. A hosszú út
ezernyi bajától megválva, Konstantinápolyban
nem egyszer tömlőre várt a követeinkre. Nem so-
kat használt nekik itt a peccsétes levél, mert a
török, — amint a régi magyar közmondás
tartja — amit a hidon fogadott, a szárazon meg
nem állta. A hamis praktikájú basák könnyen
találtak okot arra, hogy a követekkel ké-
nyükre-kedvükre bánjanak. A következmé-
nyektől meg nem igen tartottak.

Szelepesényi mindezt nagyon jól tudta s
így egyáltalán nem titkolta, hogy a portai kö-
vetség nem az ő nyére való dolog. A jelentésé-
ben maga megírja, hogy az életét is féltette, de
mint főhajtó jobbágy uralkodója intő szavára
mégis megindult. Az útjának a célja volt egy-
részt a békesség ügye, másrészt meg Schmidt

Rudolf portai residens (követ) kieserélése. Schmidtnak eltávolítását a magyar rendek követelték, mert sok volt a rovásán. Izdenczy András rendkívüli követünket például az ő intrikái juttatták Konstantinápolyban tömlöcbe. Szelepcsényi tehát méltán tartott e veszedelmes embertől s joggal hitte, hogy az ő élete ellen is fenekedni fog.

Szelepcsényi portai követsége minden egyéb körülménytől eltekintve közjogi és politikai szempontból is figyelemre méltó jelenség volt. Nem egyedül ment a portára, hanem magával vitte Greifenklau Sándort, az újonnan kinevezett állandó portai követet is. Amíg az utóbbi az utasítását Bécsből kapta, addig Szelepcsényinek a magyar rendek adtak külön írásbeli utasítást. Szelepcsényi tehát mint Magyarország külön követe indult Konstantinápolyba!

Miután az oltalomlevelet (a hattí serifet) kezébe kapta, 1643 március havában népes kísérettel együtt hajókon megindult. A bevett szokás szerint Esztergomban a bég ágyúlövésekkel s zenével fogadta a követséget. Majd a szokásos mulatozás után három naszáddal és útnyitó kísérekkel Budára vitette. Szelepcsényi Greifenklau Sándorral együtt március 16-án ért Budára.¹ Itt is zajos ünnepélyes fogadtatás várt rá. A budai basa (Musa) másnap fogadván a követséget, a királytól küldött ajándékokat igen jó néven vette. Greifenklau rezidens maga írja a jelentésében, hogy *Szelepcsényi kanonok igen ügyesen forgolódott a törökök*

¹ Jelentései a volt cs. és k. állami s udvari levéltár Turcica című gyűjteményében vannak.

között s a basa udvarnépével magyarul tárgyalt és beszélgetett!

A követség március 28-án ért Belgrádba, ahol szintén barátságos és ünnepélyes fogadtatásban volt része. Innét kezdve lóháton és szekereken folytatták az utat. Április 23-án értek Konstantinápolyba. A nagyvezér 29-én fogadta először Szelepesényit és Greifenklaut. A tárgyaláson jelen volt Szulfikár aga, ez a magyar renegát, akit Szelepesényi már régen ismert s kivel meglehetősen jó viszonyban volt. Szulfikár aga segítségével a tárgyalás simán folyt le s a nagyvezér jóakarata jeléül kilenc drága kaftánt ajándékozott a követségnek. S mikor Szelepesényi és társai szállásukra tértek, a nagyvezér huszonöt emberrel virágokat, mindenféle gyümölcsöt, bort és élelmet küldött nekik. Szulfikár aga a nagyvezér megbízásából naponként meglátogatta Szelepesényit s vele hosszasan tárgyalt.

Május 10-én (vasárnap reggel) a szultán fogadta a követséget. Szelepesényi és társai ez alkalommal a nagyvezértől kapott kaftánokat öltötték magukra.

A szultán előtt Greifenklau beszélt. Ezt a beszédet Szelepesényi halkán magyarul mondá el Szulfikár agának, aki viszont törökül tolmácsolta a szultánnak. Őfensége közömbösen s némán hallgatá a beszédet s csak hébe-korba billentett egyet a fejével. Ezzel aztán a fontos kihallgatás véget is ért. Most már csak a nagyvezérrel kellett Szelepesényinek tárgyalnia a rezidens kicserélése és a fennforgó politikai ügyek dolgában. Az utolsó kihallgatása alkalmával azonban majdnem bajba került. Ökigyelme ugyanis látván, hogy a nagyvezér ha-

mis praktikát forgat a fejében, körmönfont ravaszsággal igyekezett belőle a valóságot kicsalni. A nagyvezér azonban nem ment lépre, hanem tüztől gyulladt tekintettel fordult Szelepesényi felé s üvöltve kiáltá: hitvány eb, mit kívánsz még tudni? Nem szimatoltál ki eleget? Még egyszer mondom, ha a királyod követet küld ide, mi is küldünk Bécsbe!

A nagyvezér e kifakadása oly sértő volt, hogy a jelenlévő dragomán nem is merte Szelepesényinek szó szerint lefordítani. Ökigyelme csak később tudta meg, minő szó érte őt a fogadtatáson.

Szelepesényi elvégezvén dolgát a portán, június 8-án Schmidt rezidenssel együtt átnak indult. Budáról lóháton Tatába, innét pedig Komáromba utazott. Útjáról szóbeli jelentést tett öfelségének.

A hosszú és kellemetlen út fáradalmait még ki sem pihenhette, mikor értesére adták, hogy rendkívüli követi minőségben újra Konstantinápolyba kell indulnia. A király 1643 október 1-én 1600 frtnyi útiköltséget utalványozván számára, meghagyta, hogy késedelem nélkül induljon, mert küldetésének célja semmi halasztást nem tűr.

Miután a királyi diploma elkészült s a szokásos módon vontaranyba takarva aranyzsinórral átkötve Szelepesényi kezébe került, a követség megindult. December 9-én ért Szelepesényi és kísérete Konstantinápolyba. Ezúttal nagyon rosszkor jött. Magyarországból ugyanis az a hír érkezett a portára, hogy a mieink kilencszáz lovou való vitézzel megtámadták Esztergomot. Mivel a támadás békeség idején történt, Musztafa nagyvezér éktelen

haragra lobbant. Bosszúját aztán az épp akkor megérkező Szelepcsényin tölté. Ahelyett, hogy követet megillető módon fogadtatta volna, még azt sem engedte meg neki, hogy Greifenklau rezidens házában szálljon meg. Ehelyett Musa budai basa üres palotájába vitette s ott őriztette őt. Másnap aztán fogadta. A hivatalos jelentések szerint Musztafa nagyvezért soha ily dühösnek és őriöngőnek nem látták. Vérbenforgó szemmel, durván támadt Szelepcsényire az esztergomi megszállás miatt. Hát ez nálatok frigytartás? — kiáltá. — Mit keressz itt? Öfelsége levelét hoztam — felelé Szelepcsényi — többnemű megbízással egyetemben. Nem kell nekem az írástok, — kiáltá a nagyvezér — jó lesz, ha összeszeded a sátorfádat s holnap elmész a fenébe! Szelepcsényi erre távozott s Greifenklau rezidens lakására ment. A nagyvezér azonban rögtön érte küldött s miután jól lehordta őt, Musa budai basa palotájába vitette s ott egy nyomorult szobába elzáratta. Ez alkalommal a nagyvezér az állandó rezidensnek (követnek), Greifenklau uramnak is megmondta, hogy menjen a pokolba, nincs itt semmi szükség rezidensre.

Eközben az elzárt Szelepcsényit meglátogatta Szulfikár aga, a nagyvezér bizalmasa és magyar tolmácsa. Szelepcsényi csak most merte a királytól küldött ajándékokat előszedni. E szép ajándékok Musztafa nagyvezér haragját is elsimították. A dér-dúr gazdából egyszerre nyájas és mosolygó háziúr lett, aki szívesen fogadta Szelepcsényit. A békesség ügyében azonban Szelepcsényi még sem boldogult, mert holmi pusztai ígéreteknél egyebet nem kapott. De ő ezzel is meg volt elégedve s örült,

hogy ép bõrrel indulhatott hazafelé. Szegény Szelepcsényi, — írja Greifenklau rezidens — azt hiszi, mindent elvégzett, pedig a követségnek az eredménye az a két majmoni (tengeri macska) és két karamáni (széles farku) birka, a miket magával vitt.

Ez bizony nem valami fényes eredmény! De hát nem Szelepcsényi volt az egyetlen portai követ, aki ily dib-dáb semmiséggel tért vissza a portától! A sors különben neki is nem mindennapi elégtétellel szolgált. Musztafa nagyvezér ugyanis, aki miatt Szelepcsényinek annyi szégyent és bűt kellett látnia, életével lakolt. Szelepcsényi épp az útra övezte fel magát, mikor a szultán Musztafa nagyvezér megfojtását elhatározta. Ünnepeles divánt tartott a vezérbasáival s mikor javában tanácskozott volt, hirtelen elkiáltá magát: „hol a hóhér? Jöjjön be és végezze a dolgát“. Musztafa tudván, hogy az ő halálos ítélete hangzott el, feliasztván az előtte állókat, eszeveszetten rohant ki a tanácssteremből. Az udvaron lovára kapott s szélvészfért vágatott a palotájába, ahol eltorlaszolta magát. A szultán testőrei és a hóhérok azonban nyomon követték őt s bezúdván az ajtót, Musztafa kereséséhez fogtak. A nagyvezér üldözői elől a háztetőre menekült s onnét az utcára ugrott. A szegény esés közben a fejét bezúzta s véres fővel szaladt tovább. Musa budai basa palotája felé menekült, ahová ökigyelme kevéssel előbb Szelepcsényit záratta el. Épp a kapu előtt érték őt utól az üldözői. Körülfogták őt s felolvasták neki a szultán ítéletét. Musztafa darabokra tépte a szultán írását és öklével védte magát támadói ellen.

Az egyik katona erre csákányával a nagy-

vezér karjára sujtott, mire a hóhéroknak sikerült az istrángot a nyakába vetniök. Erre két oldalról vonni kezdték s ki hol érte, ott rúgta és ütötte a fuldokló nagyvezért... Mindez az utcán nyilvánosan történt. Soha idáig nagyvezér ilyen módon és helyen nem végezte még az életét. Musztafa holttestét aztán elcipelték s bemutatták a szultánnak. Sírját és sírfömliratát már előre elkészítette volt Musztafa, s a szultáni rendeletre oda temették őt. Miután udvari személyzete nagy részét megfojtották, vagyonát is zsákmányra vetették.

A megölt Musztafa Törökország egyik legnagyobb államférfia volt; éleseszű, komoly, ravasz, nagy tapasztalatú és szerencsés kezű férfiú, aki hadi és politikai ügyekben ritka szerencsével és nagy sikerrel kormányozta az országot. Albániai születésű, keresztény anyától származott férfiú lévén, a kereszténység sok jóindulatot tapasztalt részéről. Épp emiatt a halála nagy csapás volt a Törökországban élő keresztényekre. A portai követ jelentése szerint a halálát a szultán anyjának és a háremhölgyeknek köszönhetette. Ezek ugyanis rávették a szultánt, hogy az ő jelenlétükben kényszerítse a nagyvezért halálos ellenségének: Siliktár basának megkövetésére. És Musztafa nagyvezér kénytelen volt Siliktár basa előtt földre borulni és kezét megcsókolni. A furesza jeleneten kacagott az egész háremvilág. A porig alázott Musztafa azonban bosszút forralt. Sikerült a janicsárokat fellázítania, akik aztán Siliktár basa fejére halált kiáltottak. A szultán azonban ügyet sem vetvén a janicsároknak rezgélődésére, Musztafa nagyvezért fojtotta meg.

Szelepesényi már kitette a lábát a törökök

közül, mikor ez a dráma véget ért. Az 1644. év február 13-án már Budán tárgyalt Musa basával. Itt is igen hűvös választ kapott, úgy hogy az ég szerelmére kérte a basát, ne bocsássa el ilyen hideg szóval. Kárba vészett a könyörgése. A basa nem hajolt a kérő szóra. Emiatt Szelepcsényinek még ez év április havában újra Budára kellett mennie, hogy a békesség ügyében jobb választ csikarjon ki a basától. Ez félig-meddig sikerült is neki. A basa ugyanis a többi között ezt mondá Szelepcsényinek: „Boszniai vagy te is, én is; bosnyák őszinteséggel esküszöm neked, ha a portára követet küldetek, még mindent szépen rendbehozhattok!”

Szelepcsényi erről a budai útjáról hosszú jelentésben számolt el. Az udvar ezúttal nagyon meg volt vele elégedve: de maga Szelepcsényi már torkig volt a követjárással, s nem kért többé az efféle kitüntetésből.

XIX.

Régi újsághírek.

A török világban újságjaink ugyan nem voltak, de az emberek azért minden újság után kapva kaptak. Hajszolták, hintegették a híreket. A kíváncsiság ösztökélte valamennyiüket s ki hogyan tudott, úgy szerzett híreket. Aztán menten tovább adta azokat. Nem hiába mondogatták, hogy szárnyon jár a hír, bizony eljutott az oda is, ahová a düvad nem talál, a keselyű szeme nem lát. Jó iramú lovakon száguldva vitték a leveleket s a levelek kézről-kézre jártak; a bennök lévő hírek szájról-fültre szálltak. Aki e kor roppant levelezését lapozgatja, majd minden levélben olvashatja, hogy híreket kérnek s hírekkel szolgálnak. Mondanunk sem kell, hogy a leveleken kívül akadtak még hírhordozók is, akiknek mesteriségük volt a hírek hintegetése. Róluk szól e régi magyar mondás: *sok temondádót forgatnak az emberek*. Róluk mondogatták azt is, hogy a hazugok regimentjében magas tiszt illeti őket. Mert hát nagyon is értették, mint kell a szót imide-amoda esigázniok, hogy mindenkinek a fülét megviszkettesse.

Az utazás a hódoltság korában sem volt

ritka. Az emberek jártak és keltek. Még aki-nek dolga sem volt, fel-felrugaszzkodott a szomszédjához, hogy néhány pohár bor mellett megeressze fékét a beszédnek. A főbb közlekedési utak mentén fekvő kastélyaink ez időben népesebbek voltak a vendégfogadóknál is. S gazdáik bizony nem panaszkodhattak, hogy a küszöbjük megmohosodik. A hős Forgách Simon írja 1587 április 6-án Pálffy Miklósnak: „Az lengyel határnál lakom. Mindenki nálam száll meg. Erdélyi ur, magyar meg lengyel vagy ismer, vagy nem ismer, engem el nem kerül. Igen reá szoktanak s költségem nem kevés megyen reá, gonoszakaróim pedig másra magyarázzák. De az emberség nem mutatja, hogy házamból valakit, aféle jövevényt kiverjek... Báthory Boldizsár lement Erdélybe. Ő is ide házamhoz jött volt s itt vetkezett le az olasz ruhából és magyar ruhába öltözött. Zsiga a fia is vele volt.”¹

Sok-sok olyan kastélyunk volt, mint Forgách Simoné s mikor a hideg melegre tért s a földet serkentgette a nap ereje, egyik vendég a másikat érte. Igaz, hogy a legtöbbje csak úgy ugorhati módra jött és sokáig nem mulatott, de azért hírekkel jól megrakva távozott. S az ilyen találkozóhelyen összeszedett hírek csakhamar mindenfelé elterjedtek. S minél tovább szállt a hír, annál többet toldtak hozzá. A szűnyogból aztán hamarosan elefánt lett. Az 1571. évben például Prágán felül nagy jégeső volt. Mire ennek híre a Dunáig ért, már azt írták, hogy olyan jégdarabok estek, „*mint egy magyar süveg, egynéhány is még olyan, mint egy*

¹ Pálffy senioratus pozsonyi levéltára.

cipó, egynéhány pengig, mint egy lud hossza!" S a jámbor atyánkfia, aki ezt írta, szentül hitte, hogy a prágai kö-eső csakugyan ilyen volt. Hiszen jómaga jelenti, hogy egy szál kétsége sincs benne!

Különös jelenség, hogy minél badarabb, minél hihetetlenebb volt valamelyik hír, annál több hívője akadt. Az idők mivolta hozta magával, hogy az emberek a szertelenségeken kapkodtak. Az 1657. évben a pozsonyi katolikusok hirdették, hogy látták az ördögöt, amint barátkámzsában, övig kihajolt a luteránus templom ablakából. Ez a badar hír mindenfelé hitelre talált. Bécsben külön újságlapot nyomtattak a dologról s minden olvasó rajzban is láthatta az ördögöt. Pedig az ördög úr nem igen tekintgethetett ki a pozsonyi templom ablakából, mert erős vasrostély és külön reccforma vasrács fődte a templom ablakait.

Ebben a korban az efféle hihetetlen hírt *gyermekhírnek mondták*. Egy sorban állt véle az úgynevezett *tót hír*, melyre szintén keveset adtak.¹ Mindenki félt az úgynevezett török hírektől, melyek százszorosan túlozva terjesztették a fenyegető veszedelmet. A török hírnél is rosszabbnak tartották a tatár hírt. Erről írja 1647-ben Sándor prédikátor Batthyány generálisnak: „Ezután ha valaki *tatár hírt* viszen az Rábán által, ajándékozza meg nagyságod az farát száz pálcával. Akkor meggondolja, ki szava után hazudjon.”

¹ 1568 április 22-én írják: „Thúry György uram hire és Majthényi Lászlóé szinte olyan, mint az tóté, azki az bokorba száz farkast látott volt s végre egy sem volt.”

A szemmel látott, megbízható hírt *bizony hírnek* mondták. Ha az efféle hír telemelő, szívvidító vagy lelkesítő volt, *aranyhírnek* hívták. Az aranyhír olyan volt, mint a színméz, mely maga szokta magát nyalatni. Hogy *cigányhír* is bőségesen akadt nálunk, mondanunk sem kell.¹ Hiszen nemcsak a cigányok hányogatták nálunk a sok kalafintát; hazug és nyalka emberek is akadtak, akik a pajkosak módja szerint vakon vitték vesztére a könnyen-hívót. A cigányhírről mondogatták eleink, hogy a füstje nagyobb a pecsenyéjénél; s ösztövérv lévén a pecsenye, igen kevés zsírja csepeg!

Amint látjuk, a különféle hírekben nem volt hiány. S akármilyen lett legyen is a hír, az emberek kapva kaptak rajta, még ha annyit sem értettek belőle, mint az égi dörgésből. A XVI. és a XVII. század levelei természetesen oly hírekkel szolgálnak, amik azon kor fiait lekötötték. A vallási villongások idején például majd mind efféle hírekkel találkozunk a levelekben.

Hadas időkben leginkább a háborús hírek járták. A politikai üldözések korában a nemzeti sérelmek és a szenvedések leírásai töltik be a leveleket. De akármilyen természetűek is ezek a hírek, mindig érdekesek s műveltség-történeti nézőpontból pedig igen gyakran fontosak is. Mutatóul szolgálunk egynéhánnyal.

A vallási villongások korában írja Enyingi

¹ Révay Mihály 1576 március 7-én levelet írván Batthyány Boldizsárnak, jelenti, hogy hír szerint a lengyelek a törökkel féltökben megegyenesedtek. Ez — úgymond — *szidó hír*.

Török István Batthyánynak a következő nagyszombati hírt:

„Kegyelmednek azt irhatom, hogy az elmúlt vasárnap akart kardinális uram valami komédiát praesentáltatni, kinek nagy állásokat is csináltak vala deszkákból s az komédiának az vége az lett volna, hogy miképpen égették meg Luther Mártont az pokolban testestül-lelkestül. Valaki, az ispánja Luther Mártonnak, tudtára adta (a kardinálnak), hogy ha gondot nem visel magára, vasárnap megégetik. S még szombaton 12 órakort, mikor szinte ebédre sok vendégi jöttek volna kardinál uramnak, neki gyújtotta az kardinál konyháját s onnét az tűz az pap házában akadt és égett száz ház el. Gyermekek is égtek s asszonyemberek is... Az szegény régen meghalt Luther Mártonnak ugyan nem lehetett volna több és nagyobb öröme, a mennyi szomorúsága az kárvallottaknak volt. Könyes szemmel siratták az égést...”¹

Eszterházy Pálnak Pálffy Istvánhoz írt levelében olvassuk, hogy Wandár Máté Bujákban „az katolikusok szentegyházából az oltárt földig lerontotta, az benne való régi szentek relikviáit mind edényestől azt kert karójára föltette, mondván, hogy az pápisták Istenét karóra tette! Onnét levevén, az tűzben égette meg tulajdon maga akarattjából.”²

A Zrinyi-család véres tragédiája előtt a muraköziek nagy félelemben voltak. Veszedelemes felhők tornyosultak föléjük s ők szegé-

¹ Körmendi levélt. Missiles, 1610 szeptember 24. A dolog Nagyszombat városában történt.

² Pálffy senioratus pozsonyi levéltára.

nyek istenkedtek és esedeztek, hogy innét vagy amonnét segítséget kapjanak. Árvai Mihály uram levele szerint akkor a következő eset történt: „Szemmel látott dolog, hogy e napokban a csáktornyai várból feles kigyó, öreg és apró kijöven, a vár árkában levő jégen először viaskodván, mardosták egymást. Azután egyig mind eldermedtek ugyanott az jégen. Nagy szerencsétlenségnek magyarázzák sokan, holott hasonló csoda történt Érsekújvárott is esztendővel előbb, minekelőtte megvette volna az ellenség! Mindazonáltal az Isten fordítsa jóra!”¹

Amint tudjuk, ez a nagy szerencsétlenség csakugyan elkövetkezett.

Petheő Pál uram jelenti 1621-ben, hogy két árkuson bécsi híreket kapott. „Oly nagy hazugságok vannak benne, — írja Petheő — hogy még a hajam szála is borzadozott! Azt írják, — ugymond — hogy Bötlehem (Bethlen) ő felisége 4000 hajduját Széchy György Érsekújvárott mind levágta s a fizetésükre küldött 35.000 tallért elragadta. Hát bizony — írja Petheő — Széchy György magamagát sem meri mutatni, hada sincsen s a hajduktól ugy retteg, mint a tüztől!”

Petheő uramnak azt az újságot is megírták, hogy a dán király a német császár mellé állt s vele szövetekezett. „Ez is gyermekhír — írja Petheő — mert az király az császárt nem szolgálja.”

A hírhedt Ábele, a magyaroknak e dühös ellensége 1685-ben Trecsénbe jött. Onnét a

¹ Körmendi levéltár. Missiles. 1668 február 25. Árvay Mihály levele Dobráról Batthyány Borbálához.

szomszéd megyébe kellett volna mennie, de féltvén a bőrét, Trenesén megyétől katonai kíséretet követelt. Somogyi Ferenc uram levele szerint Trenesén megye Ábelének azt adta válaszul, hogy a megyére német adóban hétezer porciót vetettek. Ebből négyezret Ábele elvihet magával. Ezenkívül a megye más kíséretet nem adhat neki!

Azt szokták mondani, a hangyának is vagy haragja! Hát még a gögös és elbizakodott Ábelének? Fujta is a kígyókövet; átkozódott is eleget, de a megyét jobb észre nem hozhatta.

S mivel mindenfelől szilaj hírek szállдогáltak, Ábele úr végre is jónak látta lábanyomát otthagynia.

XX.

Udvari emberek.

Sok emberünket politikai szereplésük s hivatalos nyilatkozataik alapján szoktuk megítélni és jellemezni. Az ilyen megítélés azonban nem mentes minden tévedéstől. Sajátságos helyzetünk hozta volt magával, hogy nálunk a politikai szereplés s a meggyőződés két teljesen különböző dolog volt. Az első dolog a nyilvánosság előtt történvén, mindenki előtt ismert volt. Az igazi meggyőződés azonban csak bizalmas baráti és családi körben szólalt meg, s így erről igen kevés ember szerezhetett tudomást. Pedig igazában ezekből a bizalmas nyilatkozatokból és levelekből állapíthatjuk meg, mit hordozott a szívében az illető ellenünk vagy mellettünk. Akik tehát csupán a külső jeleiségek alapján ítélték s nem vették figyelembe a bizalmas nyilatkozatokat, az igazi meggyőződést: sok emberünket nemzeti szempontból gyanu alá vették s főleg a nemzetet rontó vad torzsalkodások idején egyenesen megbélyegezték. S mivelhogy a gyanunak, a rossz hírnek serény lába szapora lépteket szokott tenni, a jó hír ellenben rákháton jár; sok-sok emberünknek hazafisága s jóneve csak ak-

kor lön ismertté, mikor már régen elnyelte őket a komor temető! A szerencse síma sarkú, hol futja, hol kergeti az embert. Az erőszakoskhoz, a szájasokhoz hamarabb csatlakozik, mint az elmélyedő, esőndes lélekhez. Amazoknak híre és neve támad, az utóbbiak pedig igen gyakran ítéletet vesznek magokra az emberektől...

Forgách Zsigmond a hasonló nevű nádorispánnak a fia és a nálunk ma is nagyon népszerűtlen Forgách Ádám generálisnak az öccse volt. Tanult, művelt ember, s bátorszívű katoná hírében állott. A királyi háznak hív embere lévén, Rákóczi György ellen küzdött. Tehát udvari embernek csúfolták őt. Az erdélyi és a tiszamenti magyarság közt nem valami népszerű volt a neve. De a nyugati részekben szívesen látott és becsült ember volt mindig. Fiatalon halt meg, igazán tragikus körülmények közt. Ha tovább él, bizonyára a legmagasabb állásokra jutott volna. S nagy lévén benne az áldozatkészség, a hazájának hasznára lett volna.

Amint említők, Forgách Zsigmondot udvari embernek hívták. Azaz, hogy olyan magyarnak tartották, aki többet nyomja a bécsi pádimentumot, mint a hazai földet. S mivelhogy már a XVII. század derekán is azt tartották, hogy a bécsi lakás elfeledteti az emberrel a hazáját, gondolhatjuk, hogy Forgách Zsigmond magyarsága felől nem valami jó véleményekkel voltak. Pedig nem volt igazuk, akik ilyenformán vélekedtek Forgách felől. Testestül-lelkestül magyar volt ő s abban az időben kevesen akadtak, akik nála többet aggódtak s maradásunk felől többet fáradtak. A

bécsi udvar körül is csak igen ritkán forgolódott. Csak úgy „ugorhati módra“ rugaszkodott fel Bécsbe s akkor örült, mikor hátat fordíthattott e városnak. Egyik rokonának: Batthyány Ádám generálisnak, írja 1643 július 14-én Bécsből: „Bizonyos dolog, hogy inkább vigadnék kegyelmetekkel együtt otthon, hogy nem mind itt az pádimentumot nyomnám“.¹ Ugyanekkor a király Forgách Ádámot is Bécsbe hivatván, róla e megjegyzést teszi: „Forgách Ádám uram őkegyelme is megösmeri itt, hogy nem minden arany az, mely fénylik“.

Bár Forgách Zsigmond az udvarnak törhetetlen híve volt, azért a bécsi politika nem volt ínyére. Nem egyszer élesen kikelt ez ellen. Az 1643. évben írja például Batthyánynak: „Én igazsággal írom kegyelmednek, hogy Isten is szánja ez mi földünket, hogy csak így vagyunk elhagyatva és azt sem engedik, hogy magunk oltalmára csak egymással is beszélgesünk. Félő is, hogy az ilyen sovány gyökér bojtortjánt ne virágozzék... Elég szomorú dolog az is, hogy annyira tilalmazzák az török ellen való boszúállást. De én úgy hiszem, hogy avval csak az törököt akarják simogatni, hogy mostan veszteg legyen. Mindazonáltal kegyelmetek ha eljár is dolgában, nem remélem, hogy halálos vétket cselekedjék“.

Amint Zrinyi Miklós, úgy Forgách Zsigmond is a török ellen való harenak a hirdetője volt. Kárhoztatta az udvar politikáját, amely a harminc éves háborút fontosabbnak tartotta az ország védelménél. A nádorispánt is folyton

¹ Úgy ez, mint az alábbi levelek is a Bathhyány herceg körmendi levéltárában a missilisek közt vannak.

arra kérte, vetné közbe magát az ország védelmezése dolgában. „Ha aluszunk, — írja Forgách — félő, hogy a török álmunkból föl ne rázzon üstökünknel fogva. El is hiheti, nagyságod, hogyha most ennyi sok veszélyben hazánk népe is késedelmes és maga oltalmára is restes, annál inkább nem cselekszik semmit, ha nem kezd félni“. (1641.)

Ilyen hangon negatíva ő többi ismerőseit is a török ellen való harcra, bár tudta, hogy az udvar ezt rossz néven veszi. Kiáltó szava azonban nem volt foganatos. Az egyenetlenség és a gyűlölködés oly nagy volt az országban, hogy még az utolsó veszedelem sem tudta elnémítani a pártoskodókat. „Inkább gerjed, — írja Forgách nagy szomorúan — hogysem csillapodnék az egyenetlenség köztünk.“

Erről az átkozott egyenetlenségről írja 1643-ban: „Bizony méltó volna fölserkennünk. De ha Istennek ostroma, hogy magunk ékeivel faggattatunk: csak azt remélhetjük, hogy mind az fa s mind az ék elhasadoz és félő, az ki az ujját vagy kezét közel teszi az hasadáshoz, hogy oda ne szorítsa“.

Mikor 1641-ben a nádorispán fölkelést hirdetett a török ellen, alig jelentkezett egynéhány nemes. Ekkor írta volt Forgách Zsigmond a nádorispánnak ez érdekes sorokat: „Kellenék önagyságának (t. i. a nádornak) úgy cselekedni, mint itt minálunk az pór-hadkor cselekedtek az parasztgenerálisok s kapitányok, azkik renddel és által- meg általjárván az országot, valakit elől-utol találtak, csak mondták: esküdjél, koma, gyere; mert még köll lenni. Ha nem jött, mindenéből zsákmányt hánytak“. (Sebes, 1641 október 10.)

Úgy látszik, hogy Forgách igen jól ismerte a magyar természetét. Tudta, hogy irtózik az adótól. Az 1643. évi nagyszombati gyűlés is azért ment füstbe, mert az adózáson kezdték. Ekkor írta volt Forgách: „Az nagyszombati gyűlés füstbe ment! Nem esodálom; mert talán azt kívánták, hogy kontribuáljanak. Az mellett nem jó volna elkezdni Magyarorszában! De talán ha magok emberségekre bízták volna, többet cselekedtek volna“. (Garam, 1613 március 25.)

Forgách Zsigmond jó katolikus és a jezsuiták tanítványa volt. De éppenséggel nem mondhatjuk, hogy valami nagy barátja lett volna a jezsuitáknak. Bizalmas leveleiben többször éles megjegyzéseket tesz reájok s kikel az ellen, hogy további privilégiumokat kapjanak. Az 1643. évben írja például róluk Batthyány Ádámnak: „Az jezsuita páterek nagyszombati kollégiuma szabadságát az mi illeti, én bizony nem tudom, micsoda szabadságot kívánhatnak nagyobb, mint az mineműben vannak. És talán jobb volna az jó pátereknek hallgatásba lenni még egy ideig, de az nem a mi dolgunk“.

Forgách Zsigmond igaz magyarságát s magyar gondolkodását hirdetik azon levelei, mikben a nemzet egyenetlenségét kárhoztatja s a pártoskodást nemzeti veszedelemnek mondja. Lelkéből óhajtja, hogy értsük meg egymást. Ha már haragnak lenni kell, legyen az olyan, hogy hamar lobbanjon, s hamar meg-aludjék.

Úgy látszik, hogy Forgách uram nagyon kedvelte a szép magyar könyveket. Bizalmas leveleiben többször ejt ezekről szót. Az 1641. évben írja például Batthyánynak: „Az mi az

képirónak állapotját illeti, hogy az könyvet még el nem készítette s azért kegyelmed fel nem küldte, én könnyen elvárom“.

Ugyanezen levelében írja e vidám sorokat: „Minapába volt Debreczen tájon az kálvinista prédikátoroknak gyűlése. Ottan féltvén feleségöket az kan deákoktól, azt végezték, hogy valamely ifjú legény húsz esztendő koráig meg nem házasodik, azután ha megházasodik is, de senki közülök őket meg ne esküdtesse, össze ne adja, míg csuklyába az ekkleziát meg nem követi. Viszont az leány is, az mely 18 esztendő koráig férjhez nem megyen, addig mátkájával meg ne esküdjék, míg hasonlatosképpen ekkleziát nem követ. Harmadszor: ha az leány 27 esztendőt pártájában tölt, ifjabbhoz ne mehessen, hanem hatvan esztendő emberhez legyen szabad mennie. Ezt nem tréfába írom, hanem mint bizonyos dolgot. Úgy is higye kegyelmed, nincs is még három beti, hogy ez az gyűlés és végezet meglött. Én régen készülök az ekklezsia követésére!“ (Hertnek. 1641. december 10. Forgách ekkor még nőtlen volt.)

Forgách Zsigmond századának a gyermeke volt. Tudjuk jól, hogy ez a század a „vigan lakást“ és a táncot nagy szenvedéllyel üzte. Mars és Bachus akkor nálunk testvérek voltak s Noé apánkat tartották a legderekasabb vincellérnek. Minden szentnek a poharát megitták. A vigan lakásnak és a pohárköszöntésnek se hossza, se vége nem volt. Ágon ülve lesték a traktát, s bizony, aki tehetett, nem vonta ki belőle magát. S a köszvényesek kompániája ugyancsak népes lett. S áztatták is eleget „nem barátságos járású inaikat“ a hévvizekben.

Forgách Zsigmond is nagy barátja volt a táncnak és a vígan való lakásnak. Nem is csoda! Szenvedésteli, veszedelmes idők jártak akkor s a szenvedő ott lop örömet, a hol lophat. Az efféle életnek a következőképpen Forgách uram már fiatal korában a köszvényesek közé sorozhatta magát. Az 1642. évben (lakodalma idején) már nem tudott a maga kezével írni. Idegen írással hozza tehát Batthyány tudomására: „Az jó vig lakás és sok tánc után lábam annyira neki tüzesedett és orbáncosodott, hogy az borbélyok eléggé hintik és étetik az ő orvosságokkal. Mely miatt nem kevés fájdalmat köll szenvednem“.

Amint a fájdalom kissé tágitást tett rajta, megezt a régi életmódot folytatta. 1643-ban írja Batthyáynak: „Az mi az minapi kompániástól kegyelmedre köszöntt és írott pohárt illeti, ugyanazon kompániával ma ebéden együtt leszek Kevenhüller uramnál s el nem mulatom, hanem ott is renoválom az kegyelmedre való pohárköszöntést és iszunk az kegyelmed egészségére“.

Mikor 1644-ben I. Rákóczi György felkelése megindult, Forgách Zsigmond a szatmári főkapitányi tisztet viselte. A felkelő hadak megszállván a várat, Forgách Zsigmond vitézül tartá magát. Csak hosszú ostrom után sikerült a felkelőknek a várat elfoglalniok. Nemsokára Szaláncz várát, Forgách kedves otthonát is megszállották és elfoglalták. Forgách Zsigmond ekkor a felkelők kezére jutott s így bátyjának (a kassai generálisnak) sorsáról mitsem tudott. Ez jobban aggasztotta minden őt ért csapásnál. Ekkor írta volt Eszterházy Miklósnak: „Szegény bátyámuram felől semmit sem hall-

hatok, él-e vagy hová lett? Megítélheti nagyságod, minemű búsult szívvel legyek. Jóságom oda vagyon, azkivel keveset vagy semmit sem gondolnék, csak szegény bátyámuram felől jó hírt hallhatnék. Vigasztaljon meg nagyságod levelével“.

A jó ember és a jó testvér meleg szíve nyilatkozik meg ez aggódó sorokban is. A maga haját nem is érdemesíti panaszra, csak a bátyjáért aggódik.

A felkelők magukkal vivén Forgách Zsigmondot, Torstenson táborába jutott s ott Brünn ostromát akarta végignézni. De hirtelenül meghalt. A szóbeszéd azt tartotta, hogy mérget adtak be neki borban. Valószínűbb, hogy pestisben múlt ki. Fiatal korában halt meg s fiatal özvegyet (Batthyány Borbálát) hagyott maga után. Ez az özvegy nagy patrónusa lett a jezsuitáknak. Még a rend alapítóját is megfestette. Reánk maradtak Kiss Imre nevű jezsuita páternek levelei, miket egyházi ügyekben Forgách Zsigmond özvegyével váltott. Ezekből világosan látszik, hogy Forgách özvegye hit dolgában olyan Báthory Zsófia szabású asszony volt.

•

Politikai és vallási viszonyaink hozták magukkal, hogy a magyar nemzet a mohácsi vészedelem után ritkán egyesült meg. Az ország keleti része az erdélyi fejedelemség felé fordította szemét és szívét. Itt kerestek támaszt az új hit követői is. A nyugati részek a bécsi királyt ismerték uroknak, s ahhoz biztak, mint valami köfalhoz. A két politikai párt, s a régi

és az új hit követői örök hadban állottak egymással s gyűlöletet támasztottak egymás közt. Jámbor eleink nehéz természetű emberek voltak és sehogy sem tudták egymást megérteni. S akadtak seregével, akik az amúgy is lángoló tüzet olajjal gerjesztgették. És pusztították egymás jószágát, s ölte a magyar a magyart. Egy-egy nemzeti felkelés úgy ahogy, biztosította ugyan politikai jogainkat s néminemüképpen a vallási szabadságot is, de az efféle eredmény mindig óriási áldozatba került. A két fél ugyanis egymás jószágait oly módon égette, pusztította, hogy a tatároknak is becsületükre vált volna. S így minden felkelés az ország gazdasági romlását és elnéptelenedését vonta maga után. Szerencse, hogy nálunk volt a török! A krónikásaink aztán erre foghattak minden romlást, minden pusztulást.

Efféle politikai és vallási viszonyaink értenünk engedi, miért burjánzott föl nálunk olyanira a testvérgyűlölet, a gyanúsítgatás stb. Hiszen az embereket nem igaz szándékuk és érdemük szerint ítélték meg, hanem felekezeti s politikai pártszempontból. Innét van, hogy sehol a világon nem akadt annyi hazaáruló mint nálunk, és sehol nem ünnepeltek megváltóknak olyanokat, akik — bár akaratlanul, de mégis — romlást hoztak az országukra, csak nálunk. Aki a bécsi udvarral tartott, aki a maga és a hazája boldogulását a király oldala mellett kereste, s a megértés útjait egyengette, annak itthon bizony kevés becsületet adtak. Pedig mennyi érdemes és igaz magyar akadt ezek között! De hát nálunk elegendő volt, ha valakit austriacus-nak, aulicus-nak mondtak. Az ilyen már keresztet vehetett a multjára és

a jövőjére. Sajátságos helyzetünk hozta magával, hogy az egyik magyar hazaárulónak tartotta azt, akit a másik mint legjobb és leghasznosabb hazafit tisztelt. S bizony, ez az állapot örökségképpen ránk szállott és még ma is sárt kenetünk olyan fiainkra, akik tiszta magyarságukban jó emlékezetű eleink nyomdokait követvén, a pártgyűlölet helyett a kölesönös megértés útjait egyengetik, s azokat is barátainkká igyekeznek tenni, akikről egynémely atyafiaink hallani sem akarnak. Ezer szerencsénk, hogy az ilyen embereinket sem a múltban, sem a jelenben nem állította meg útjukban az ellenkező véleményen lévők gyanúsítgatása. Mentek a maguk útján; mert tudták, hogy a jó hajósok akkor is tusakodnak a habokkal, mikor legnagyobbak azok.

III. Ferdinánd király uralkodása idején nemzetünk legnagyobb fiai: Zrinyi Miklós, Eszterházy, Batthyány Ádám, Pálffy Pál, Wesselényi Ferenc stb. az udvarhoz szitottak és a királyhűségben például szolgálhattak. Az udvar magyarelles politikája s a nevezettek hazafisága azonban nem lévén összeegyeztethető, lassan-lassan éles ellentét támad köztük. Egyikük-másikuk visszavonul. Akad köztük olyan is, akit az elkeseredés és a bánat a sírba dönt.

A XVII. század derekán nagy embereink között gyakran találkozunk Forgách Ádám nevével is. Akkor még ő is egy követ fűjt Zrinyi Miklóssal és Batthyány Ádámmal; még őt is legjobbjaink közt találjuk. A többivel együtt ő is kesereg szegény hazánk romlásán és szíve mélyéig hat minden csapás, mely országunkat éri. A nemzeti ügy védelmezői között

forog ő is, s kortársai írják róla, hogy „nem a németek szájaíze szerint való ember“!

Időjártára azonban Forgách Ádám gyökeresen megváltozott. Amíg a nemzeti ügy védői mindjobban elidegenedtek az udvar politikájától: addig Forgách Ádám teljesen a bécsi udvar rabja lett. Mintha csak teljesen meghűlt volna benne a hazaszeretet, életének, gondolkodásának irányt a császári kegy szabott. Mi terelte őt erre az irányra, nem tudjuk. Talán határtalan nagyravágyása, talán mellőztetésének keserűsége. A nádorválasztáson ugyanis a jó barátjai is a megbuktatásán fáradoztak. S Forgách Ádám a Wesselényi-féle összeesküvés idején már együtt szerepel a magyarság legnagyobb ellenségeivel: a Lobkowitzokkal, a Hocherekkel, a Rottalokkal stb., s tagja a pozsonyi és bécsi vértörvényszéknek (iudicium delegatum), mely oly sok üldözött magyart ítelt börtönre, gályára és halálra. Isten titkában vagyon, tett-e Forgách valamit politikai üldözötteink érdekében? Annyi bizonyos, hogy nevét ez időtől fogva gyűlölettel emlegették s emlegetik ma is. S akik szót vetnek róla, még korábbi érdemeit is megtagadják. Pedig volt idő, mikor még Rákóczi is Zrinyi Miklóst, Batthyány Ádámot, Forgách Ádámot és Eszterházy Pált írja a magyar nemzeti ügy első védelmezőinek. Ha legjobbainknak ezen korban kelt leveleit lapozgatjuk, Forgách Ádámot azokban is az ország szabadságának védelmezői között találjuk. Magasztalják őt mint vitéz katonát is, és a hazafias gondolkodású Pálffy nádorispán Zrinyi Miklóst, Forgách Ádámot és Wesselényit írja legjobb vezéreinknek. Mindezt Forgáchnak reánk maradt bizalmas levelei is

bizonyítják. Nem érdektelen tehát e nem mindennapi embert megismernünk. Fiatalabb korából egész sereg levele maradt ránk, amelyek untig elegendők arra, hogy gondolkozását és érzését föltárják. E senkitől sem használt levelek alapján mondunk el egyet-mást Forgách Adámról.¹

Forgách külföldön tanult, igen művelt s hadban jártas férfiú volt. Pompásan forgatta a tollat s egyike legjobb humorú íróinknak. Víg kedve, jó humora még betegségében sem hagyta el. Még annak is örült, ha katonái valami csin-talanságot műveltek, azaz hogy a jó tréfának mindig örült. Buzgó katolikus és áldozatrakész hívó volt. Az 1645. évben maga írja Batthyány Adámnak: „Az egész Forgách-familia mind olyan istenfélő, ájtatos s jó, mint hugomasszony (az apáca). Engemet mintha tükörbe nézne kegyelmed, mikor hugomasszonyt látja, hasonló jó csöndes vagyok.”

Fájó szívvel nézte az ország romlását s ezen jobban kesergett, mint a saját javai pusztulásán. Nem egyszer írja ilyenkor barátainak: hogy szegény magyar hazánk romlása lankasztja a szívét. Mikor Rákóczi György seregei az ő birtokaival együtt az országot is végigpusztították, magának a fejedelemnek írta volt: „Nem hozta helyére nagyságod Magyarország szabadságát, hanem inkább kijövetelivel minékünk minden romlást hozott... Nem jó igyekezetek ezek nagyságos uram!”

Zúgolódás nélkül tűrte a nélkülözést és a nyomorúságot. „Mi itt — írja Batthyánynak —

¹ E levelek a Batthyány herceg körmendi levéltárában vannak.

az közönséges szegénység igáját mindnyájan vonjuk.“ Bizony csak az ország oltalmáért lakta a véghelyeket. Csak nélkülözés volt a része. Nem hiába írta legjobb barátjának e régi magyar mondást: „Szegény ember szándékát boldog anya bírja.“

Legjobbainknak ezen korban írt levelei mind dicsérettel és szeretettel írnak Forgách Ádámról. E kor egyik legnagyobb asszonya: Wesselényi Anna, a legmélyebb tisztelet és szeretet hangján emlegeti ismerőseinek Forgách Ádám uramat. A saját levelei is azt mutatják, hogy ez időben még egyértelmű és egyértelmű volt legjobbainkkal. Az udvarnak és a bécsi kormányzásoknak jóindulatát és gráciáját még nem kereste. Irtózott a bécsi úttól. Jobban esett neki, ha az övével lehetett, s ha nem kellett a bécsi pádimentumot nyomnia. Batthyány Ádámnak írta Bécsből 1643-ban: „Elúntam csak immár is idefel magamat, hogy semmi magyar társalkodásom ninesen.“ — *„Nem nekem való az bécsi lakás — írja egy másik levelében. — Mindazonáltal talán föltalálom az mentséget ő felsége előtt, hogy ne kellessék fölmennem.“*¹

Ismeretes dolog, hogy Forgách Ádám már fiatal korában magas katonai tisztségeket töltött be. Bármilyen szemmel ítéljük is meg őt, azt meg nem tagadhatjuk, hogy jeles katona volt. Sok szép győzelem fűződik a nevéhez. Vitézül küzdött a harmincéves háborúban s kitüntette magát itthon is a török ellen való harcokban. Ha a török csaták rablásra indultak, a Dunán innen való részekben ő zabolázta meg. A törököknek egyik-másik támadását

¹ Galgócz, 1643 január 30. (Körnendi levélt.)

ugyanesak keményen megtromfolta. Az 1645. év július 19-én kelt levelében maga írja le egyik pompásan sikerült lesvetését, melyből élve egyetlen török sem menekült. Ugyanezen évben Rákóczi György generálisától: Bakos Gábertől visszafoglalta Nagyszombatot. Ez alkalommal nyolc zászlót és egy nyargaló lobogót szedtetett el a legyőzöttektől. Bakos vitézeit pedig megesküdttette, hogy öfelsége ellen többé nem harcolnak. A vezekényi csatát is ő vezette. E véres ütközetben tömérdek török esett el.¹

Forgách Ádámnak voltak ugyan szerencsétlen harcai is, de ezek nem az ő hibájából estek meg. Tudjuk, hogy Kassát fel kellett adnia; mert a túlerővel szemben védenie nem lehetett s mert a segítségre hiába várt. Megtörve és szégyenkezve hagyta el a várost. Ekkor írta a nádorispánnak: „En rab vagyok... nekem oly vas vagyon a lábamon, akin nagyságod elcsudálkozik, ha meghallja.“

Érsekújvárnak 1663. évi elvesztését neki rótták fel bűnül s törvény elé állították. De teljes elégtételt kapott; mert kétségtelenül bebizonyult, hogy amíg lehetett, hősileg védte a várat.

Forgách jó hírnevének a fentebbi két ostrom nem igen ártott. Tudta nálunk mindenki, hogy nehéz kenyér a katonakenyér, s aki nem evett belőle, nem tudja, minő ízű az! Jóindulatát és szeretetét tehát senki sem vonta meg tőle. Kortársai ezentúl is meleg

¹ Háborús híreket küldvén Batthyány Ádámnak, a többi közt ezt írta: „Az minemű kertben vagyok, olyan virágot küldhetek.“ (1645.) Egy másik levelében írja neki: „Szegény ember szándékát boldog anya bírja.“

barátságot tartanak véle. S Forgách Ádám uram jó és balsorsban egyaránt humorosan fogja fel helyzetét s vidáman irogat barátainak. A XVII. század negyvenes és ötvenes éveiből egész sereg ismeretlen levele maradt ránk, melyek az ő kifogyhatatlan humorának csálhatatlan bizonyosságai. Ime néhány azokból. Batthyány Ádám családi öröm előtt állván, Forgách imígyen írt neki: „En bizony inkább akarnám, ha Ádám lenne, hogysem Éva; mert az Ádámoknak főképpen nagy szűki vagyon; de az Évákat talán ha nem vetnék is, teremne, annyi vagyon ez világon... Az kis Ádám számára küldenék egy kis rókaháját, nem mintha az apjával valami reá nem ragadt volna, de nem árt a természetet segíteni. Anyám sokszor beszélte, hogy mikor világra jöttem, bárányhájjal kentek volt meg. Ha abból a hájból kaphatnék s ha lányuk lenne kegyelmeiteknek, jó lenne azt is azzal megkenni, hadd lenne apáca belőle.“ (1641.)

Az 1642. évben Nyirő Gergely nevű kitűnő vitézét ajánlván Batthyánynak, megírja neki, hogy Nyirő a palatinus zászlója alatt is szolgált már száz lóval, s ott is becsületet vallott. „Vegye kegyelmed becsületes udvarába, — írja — fog tudni kegyelmednek szolgálni; mert bizony az bolondsághoz is főmódon tud, úgy hogy mestere is lehet. Nem is kell kényére hadni! Igen fő pénzcsináló! Eleget csináltak ketten Pardus Lukácsesal s nagy mesterségesen penig; mert azkit az bányákon nagy munkával visznek véghez, ezek az fogukkal vitték véghez az pénzcsinálást. Kegyelmed ugyanazon pénzt, amelyet csinál, fizetésben tudhatja Nyirő uramnak. A fölöstökömhöz is hozzászokott.“

Valamelyik másik vitézről azt írja Batthyánnak, hogy most házasodik. Vénasszonyt vesz el; mert attól fél, hogy ha fiatalot vesz el, elszeretik tőle a török vitézek.

Az 1647. év telén Forgáchot a láz gyötörte. Orvosa a láz ellen eret vágott rajta. „Én, — írja ez alkalommal — mint az Lázár, az ágy fenekit nyomom. Vagyon egész három heti, hogy nem tudom, mit teszen az étel. Csak az csont és bőr rajtam, úgy elgyötrött már az hideg. Az éjjel sem hittem, hogy a virradtát érjem.”

Néhány nap mulva ugyancsak a betegségéről írta: „Az átkozott negyednapi hideglelés igája alatt vagyok s igazán forgácscsá tett; mert jártomnyi erőm sínesen, annyira elesigázott már.” (1647 december 21. Ujvár.)

Forgách Ádám jóízű humorával, magyarságával és vitézségével sok jó embert szerzett magának. Népszerűségét misem hirdeti jobban, mint az a körülmény, hogy háromszor is jelölték őt a nádorispáni tisztre. Egy ízben biztos volt a megválasztatása, de akkor ő maga visszalépett a derék Pálffy Pál javára. Ez alkalommal a király és a rendek elhalmozták őt az elismerés minden jelével. Az 1655. évben ismét nádorjelölt volt; azonban a Lippay érsek vezette párt megbuktatta őt. Ezúttal tapasztalta először, hogy a nagy emberek kedve nyúlháton jár. Innét kezdődik Forgách Ádámnak pálfordulása. Elmétől alig megfogható nagyravágyás vett rajt erőt. A nádorválasztáson való mellőztetése pedig elfordítá őt a mieinktől. Boldogulását aztán az udvar körében és ellenségeink között kereste. Azaz hogy megtagadta a multját s tönkretette egy élet küzdelmeiben szerzett jó hírnevét.

XXI.

Lélekjárás.

Ha valamikor, úgy a törökvilágban csakugyan joggal járta a mondás: „pókháló a törvény, csak az aprók akadnak és vesznek benne; az öregje keresztüljár rajta és erővel kiveri magát!” A török korszak örökös háborúi, veszett politikai viszonyai az amúgy is elfenült kor erkölceit lassan-lassan annyira megronták, hogy jó magukról nem sokan mondhatták: „nemzetemet megbeesülvén, igazán éltem!” Az urak és a parasztok, a vitézi renden lévők és a tisztviselők egy nyomon jártak a korrallal; s ki hol és hogyan tehetette, a törvények terheit vállairól rázogatta. Ha mélyebben hatolunk e kor titkaiba, meglepődve látjuk, hogy a kor hatásától és bűneitől a papság sem volt ment. Ami más emberfiát megejtette, az bizony az ő szívükben is fészket vert. Voltak ugyan, akik felülemelkedtek a kor általános hibáin, de igen sokan — felekezeti különbség nélkül — a közönséges bűnös emberek nyomdokain futkostak. A ránk maradt írott emlékek: hivatalos följegyzések, pörös írások és kánoni vizsgálatok jegyzőkönyvei a papság életéről nem a legszentebb képet adják. A vallás-

változtatás fölötte gyakori volt. Törökké lett papok esete sem ment ritkaságszámba, sőt török hitre tért szerzetesek üldözéséről is vannak emlékeink. Tudott dolog, hogy a budai basák megbotoztatták azt a katolikus papot, aki feleségével és gyermekeivel járt. Még azok is, akik a reformáció korában — mindkét részről — vezérszerepet játszottak, olykor igen is nagyot botlottak. Csak az a szerencsénk, hogy az utókor a hibáikat kutatni nem szokta. Ki tudja például, hogy Telegdy Miklóst 1574-ben Garay Márton esztergomi kanonokkal együtt hamis oklevelek gyártása miatt elítélték?¹ Delfini kardinálisról és győri püspökről Forgách Ferenc püspök ír megbélyegző dolgokat. Ugyanesak Delfiniről írja Szentgyörgyi, hogy Istent is eladná pénzért! Ott van Verancsics érsek esete is. Vajjon ki emlegeti az ő egyházellenes életét?

Bizonyos dolog, hogy mindaz az emberi gyöngeség, amit e korban az egyesekben találunk, a kornak a bűne, a kor hatásának a következménye. De azért a világért sem szabad általánosítanunk. Hiszen ahol árnyék van, ott fénynek is kell lennie. S volt is.

Sok panasszal találkozunk ez időben a jobbagyság dolgában. Egyes írók e panaszokat általánosítják s a jobbagyság sorsát rettenetesnek mondják. Pedig ha mélyreható szemmel vizsgáljuk az állapotokat, egészen mást látunk. A hódoltság korában nem a jobbagyság zsarolása és üldözése, hanem védelmezése és támo-

¹ Közös pénzügyi levéltár. Hung. 1574.: „ob productionem falsarum literarum nota perpetuae infidelitatis et amissione omnium bonorum sunt condemnati“.

gatása szerezhette a földesúrnak megélhetést és hasznot! Ha e kor levelezéseit lapozgatjuk, a földesurak részéről tömérdek humánus intézkedéssel találkozunk. Adó alól való felmentés, vetőmag-adás, alamizsna-osztogatás közönséges jelenség volt. Csak például említjük, hogy a szerdahelyi jobbágyság 1586-ban azt írják uroknak, ha mindnyájukat örök tömlőre veti is, az adójukat meg nem adhatják. „Cselekedjék ti nagyságtok is — írják — oly Isten szerint, mint az szomszédságbeli földesuraktól látjuk cselekedni, ki aféle adónak megengedésével, ki pedig egynéhány száz mérő buzának kiosztogatásával táplálja az szegény jobbágyságot!”¹

Batthyány gróf Körmend összes jobbágyságot felszabadította, azon kikötéssel, hogy a török támadásakor katonáskodniok kell. És néhány év múlva a körmendiek azért folyamodtak a grófhoz, hogy helyezze őket vissza a jobbágysági állapotba. Kérték volna-e ezt, ha a jobbágyság sorsa olyan rettenetes lett volna?

Persze akadtak földesurak, akiknek szemében a jobbágyság nem ment emberszámba. De az ilyenek nem nagy számmal voltak. Aztán nem mindig a földesúr volt a hibás. Fejérváry Gáspár uram írta volt 1586-ban: „az parasztember álnokságát csak az tudja, kinek közi és dolgai vagyon velek”. S ebben a mondásban sok igazság van.

A jobbágyságot sanyargató földesurak, valamint a magafeledő papok nógatásával és részben ostromozásával már a XVI. században számos dorgáló írás foglalkozott. Ez írások célja természetesen a javítás volt. Ez a cél vezette

¹ Országos Levéltár. A kamarához intézett levelek.

az alább ismertetendő följegyzés íróját is. Ezt az érdekes és tanulságos följegyzést a magyar nyelvű emlékekben rendkívül gazdag zayugróci levéltárban találtuk. A kortörténeti szempontból is érdekes írás a következő címet viseli: „Az élő Istennek nagy és halhatatlan próbáiról és intéséről való írás, melyet közlött az sátán által Füzesben, Erdélynek falujában Bonezhiday Bálint prédikátoron házanépével egyetemben husz hétig éjjel-nappal, mely sátán által való próbálása kezdetett 1587 junius 28-án, végeztetett november 14-én.”

Nem tudjuk, Bonezhiday Bálint uramnak a szénája rendben volt-e, de annyi bizonyos, hogy a sátán úr nem restelte fáradságát veszteteni a jó prédikátor megrémítésére. Hiába állott elő ökigyelme a zsidó próféták hosszú sorával, hasztalan állította, hogy az az igaz világosság, akit ő vallana, a sátán láthatatlan idegéből egymásután hocsátá rá pokoli nyilait. Bonezhiday uram végre is, hogy az egek országából ki ne szoruljon s hogy a dologból nagyobb búsulása ne essék, a szomszéd prédikátorok segítségéhez fordult. A többi között Doboky Mihály prédikátor uramat is megkereste s kérte őt, jönné Füzesre, hogy vele együtt könyörögne az Istennek: „elégednék meg immár az sátánnak ennyi dühösségin!” Doboky hajlott a kérésre s elment Füzesre. Amint a házba jövének, azonnal hallák, hogy a sátán Bonezhiday uram házanépével civakodik s különösen Sajka Jánost illetve éktelen kifakadásokkal. A szobában a sátán „megszünnék” ugyan, de amint a prédikátorok veszteg ülének, Doboky Mihály uramat egy almával derekasan meghajítja. Doboky az almát

fölvevé és az asztalra tette, de a sátán mindjárt elkapta. Keresni kezdék az almát, de sehol sem találták. Egyszerre csak a tűzhely mellől Bálint uram leányát dobá meg vele a sátán. Erre bejött a bátor Sajka János, Simon Péterrel és a sátánra mordult, mondván: mégis itt vagy, te bojtos? A sátán úr visszaadhatatlan szókkal torkolá le Sajka Jánost s elkapván egy marék szilvát Bálint elől, mindnyájuk szemeláttára a ház héjjáról hajigatá le, közben-közben Sajka Jánost hol bestyének, hol meg még gonoszabb perszonának nevezgette. Ezenközben a gyertya megaluvék és a sátán a sötétben Doboky uramat kezdé pökdösni, majd Bonczhiday ellen fordult és a szítóvasat meg a vasmacskát hajítá hozzá.

A megrémült prédikátorok erre gyertyát gyújtottak s buzgó könyörgéshez fogtanak. Majd elénekelék az „Az ki veti segedelmét az Istennek hatalmába“ című egyházi dalt s lefekvének. A prédikátorok még szemüket is alig csukták be, mikor a sátán „nagyot süvöltve, mint egy juhászeb az hajnalt elfuvó üvöltéssel“, aztán az ajtón kocogni, erősen suttozni kezdett s az ágy felé közelgett. A megrémült házigazdát Doboky bátorítgatta: ne félj, — úgymond — ez undok lélek nem árthat minékünk! A prédikátorok félelmén — úgy látszik — a sátánnak kedve jobbra fordult, mert egyszerre táncnótát kezdé fúni, mintha azt mondaná: drullio, drullio, drullio! Erre a két prédikátor szemben állván a sátánnal, a következő ördögűző szavakat intézték hozzá: „Te sátán, ki az Isten színének látásától megfosztattál és veszedelmek rabja vagy, kényszerítünk tégedet az Ábrahámnak, Izsáknak, Jákob-

nak, mennynek és földnek hatalmas Istenének nevére és az ő áldott szent fiának, Jézus Krisztusnak szent nevére, hogy megmondjad, kicsoda az, ki tégedet ide bocsátott és mi végett?" A sátán a prédikátorok szent ígéit semmibe sem vette s mintha azok a fülébe sem akadtak volna, táncnótához fogott s olyanformát dudolt, mintha taridon-t, taridon-t mondana. Majd a német prédikátort hivatgatta, mondván: „Jer Mihály uram a táncunkba, vagyon nékünk gyertyánk is!" A sátán úrnak ez a nyakassága végre a jó prédikátorokat is kihozta sodrúkból s dühösen ordították a sátánra: „Te hüdös, undok lélek, felelj arra, a mire kérdünk!" Alig hogy e merész szók elhangzottak, onnét, ahol Bálint uram fia, nagyobbik leánya és a szolgáló aludtak, keserves kiabálás hangzott. Hamar az Istenért, — kiálták — imhol vonsza el rólunk a sátán a lasnakot! A két prédikátor óvatosságból nem ment a veszedelemben lévők segítségére, hanem csak távolról biztatták a bentlevőket, hogy Istent kiáltsanak. Erre a névre a sátán csakugyan elereszté a lasnakot. Ismét — úgymond Doboky — megbátorítók mind magunkat, mind a ház népét s a próféták szent nevére kérdők a sátánt, ki és mi célból küldé őt? A sátán felelet helyett a prédikátorokat undokul, hideg nyállal pökdösni kezdé, annyira, hogy képiük-ről csakúgy folyt alá, aztán táncnótához fogott és a taridon-t, taridon-t fúvta. Majd a szolgálón kezde bibékelni. A szolgáló megkapá a sátán kezét s olyat szorított rajta, hogy a roppanást mindnyájan hallották. A jó prédikátorok azt híván, hogy a sátánt most megesisíphetik, odarohantak s a lasnakot összetakarták, aztán

két fahusángot ragadván föl s a lasnakot addig verték, amíg teljesen ki nem merültek. Aztán nagy óvatossággal szétnyiták a lasnakot, de a sátán helyett bizony csak ágyforgácsot találtak benne.

E jelenet után a háznép ismét lefeküdt. A szolgáló vasfogót tett maga mellé, de a sátán néhány perc múlva azt a fogót Doboky uramhoz vágta; szerencsére csak a padszéknek a lábát találta. Mivel pihenésről szó sem lehetett, a prédikátorok a zsidó próféták előrebocsátásával újra kérdést intéztek a sátánhoz. Csodák csodája! a sátán ezúttal minden kérdésre becsülettel megfelelt. A prédikátorok legelőször azt igyekeztek megtudni, hogy a sátánt ki küldé nyakukra. Amikor aztán a láthatatlan lélek, akit ők eddig csak sátánnak tartottak, megmondá, hogy ő az Isten küldöttje, a prédikátorok önmagukkal megelégedve nem igen lehettek, mert nem egészen úgy bántak vele, ahogy az Isten küldöttével szokás. A további kérdésekre a lélek elárulá, hogy őt Bertalan-nak hívják s hogy küldetésének célja az emberek megjavítása. Jól tudja kigyelmetek, — mondá a sátánnak vélt szellem — hogy az Isten minémű nagy éhséggel és döghalállal nézé meg az embereket, *de lám, senki meg nem jobbula; ez széles világon gonosz emberek vannak!* Engemet azért küldött az Isten, hogy ez széles világon prédikálószékből is hirdessem a penitenciatartást. Térjete az Űristenhez! Szitkot, minden gonoszságot hagyjanak el az emberek, még bestyét se mondjanak, mert közel vagyon az ítélet napja és hogyha meg nem térnek, mindeneket az kínra vet és kőbálvánnyá változtatja őket. Ah! — sóhajtá a szellem — ki

nagy kínom vagyon nekem! Prédikáljatok, bírácoknak meghagyjátok, hogy szerdán és pénteken 12 forint bírsággal tiltsák meg a szitkot, mert vajki nagy bűn az szitok!

A prédikátorok ezután elmondatták a szellemmel a Miatyánkot. A szellem csak ezt a pár szót hagyta el: „és bocsásd meg bűneinket!” Elhagyta benne — kiáltának rá a prédikátorok, mire az elhagyott részt is elmondá. Majd azt kérdék tőle, ismeri-e a názáretbeli Jézust s hol vagyon? Az nagyságos mennyben vagyon — felelé a szellem. — Miért kísértgeted a keresztyéneket — folytaták a prédikátorok — s miért hajigálsz? — Vajki hatalmas az Isten! — felelé a szellem — ott kell járnom, ahol az Isten hordoz; ide is ő hozott. Ha szent hívők vagytok, jól tudjátok, hogy Isten az ő házában kezdi el az ítéletet!... Mondjátok meg a fejedelmeknek, oltsák meg a bűnt, a szitkot, az átkot... Az urak és ispánok kegyetlenkednek az szegénységen, az szegénységnek erejéből élnek, abból esznek, isznak, abból ruházzák magukat, abból gyűjtnek kincset maguknak. Én is gazdag ember valék s a szegényeket elűztem tőlem, azért az Isten ily nagy rettenetes kínra vetett. Ah, nagy kínom vagyon nekem! És a sátán — írják a prédikátorok — ezen zokogva sírni kezde.

Prédikátor uraimék a kérdezősködést még mindig nem únták meg; híveiszerető emberek lévén, a teendőiket is tudni akarták. Az Űristenre kényszerítünk, — szólának a sátánhoz — mondd meg, kell-e nekünk könyörögnünk? Bizony — felelé a bolygó lélek — könyörögjétek, szerelmes atyámfiái! Ládd-e, — felelék a prédikátorok — mily gonosz az világ; Isten-

nek igéje senkinek sem kell! Csak prédikáljatok, — szóla viszont a lélek — immár húsz héttől fogva idebocsátott engemet, hogy próbáljalak titeket! Mondának néki, micsoda a te köröd? Felelé a lélek: „vajki nagy éles borotva közé vetett engem az Uristen! Nagy rettenetes lángban éjjel és nappal gyötrődöm!”

Bár a bolygó lélek ígéről-ígére mindent elmondott s noha az áment már kétszer is kimondá, a prédikátorok őt még sem bocsátották el. Aggasztotta őket a sátánnak az a mondása, hogy a világ vége nemsokára békövetkezik. Mivel pedig ökigyelmék az örökkévalóság tengerébe amúgy hirtelenében pottyanni nem kívántak, újra a vándorló lélekhez fordultak. Azt mondod, te sátán, — szólának — hogy az ítélet napja közel vagy, tudod-e te azt, mikor leszen! Bizony én nem tudom, — felele a kérdezett — mert nem tudok én mindeneket, hanem csak azt, melyet az Isten mond énnekem, hogy nektek megmondjam.

A további kérdezősködésekre a sátán még elmondá, hogy alóri születésű, apját István-nak hitták s csak az Isten a megmondhatója, hogy teste hol nyugszik. Ezekre a nyilatkozatokra a prédikátorok utolsó félelme is eltűnt s nagy bátorsággal mondák a sátánnak: „*mutasd meg magadat a testi ábrázatodban, mi nem bántunk!*” Nem engedi nékem azt a nagy Isten — felelé a lélek! — Nyugodjék el kigyelmetek, immár én elmegyek! — Hova megyen? — kérdék sietve a prédikátorok. A hova Isten viszen — felelé a sátán! — „Akkoron a mint arányzók a sátánt — írják a prédikátorok — még ott vala, holott az ő hidegsége oly nagy vala, hogy az, kik az föl-

dön, az lasnakban feküdtenek, ugyan heburkóztanak, de mégis általhatotta őket az hideg.“

Amikor a sátán már különben is távozóban volt, a prédikátorok keményen rászóltak, hogy elmenjen innét s az jámbor prédikátort házanépével egyetembe többé ne kergesse. Bizony Isten megsegéljen, — felelé a bolygó lélek — elmegyek és soha többé nem jövök, de úgy mondom, ha az Úristen nem parancsolja; mert ő hordoz engemet.

Ezek pedig löttének — mondja a kézírás — vaesorakortól fogva éjjeli koriglan az jámbor prédikátor házánál, melyhez hasonló próbatételtől az Úristen minden híveit oltalmazza.

XXII.

Ríbíllító Komáromban.

Badeni Lajos örgrófnak, a jeles hadvezérnek egyik ismeretlen levelét olvasgatom. A táborból írta Lipót császárnak, s a gyalázatos élelmezésről tudósítja őt. Végre ma — írja — a várva várt horvát ökrök megjöttek, de a szegény párák olyan soványok, oly nyomorultak, hogy a lábukon állni is alig bírnak. *Hitemre mondhatom, hogy ez ökröknél csak a felséged élelmezési tisztjei rosszabbak!*

Nem tudjuk, vajjon a nemes örgróf ismerte-e a császári élelmezési hivatalok múltját, de akár ismerte, akár nem, annyi bizonyos, hogy a szeget fején találta. Annyi visszaélés és csalás, amennyit háromszáz év alatt a császári élelmezési hivatal emberei elkövettek, a világ egyetlen hadseregében sem történt. S ha még csak az lett volna az egyedüli bűnük, hogy a jó urak folyton az önnön fazékuk mellé szítottak! Nagyobb baj volt ennél, hogy a katonáknak olyan kenyeret szállítottak, melytől a szegények úgy hullottak, mint a legyek.

Hála a császár atyai gondoskodásának, Komáromban mindig elég német katona volt! A jó városi polgárság azt sem tudta, kit kelles-

sék urának tartania, s kihez kelljen hallgatnia! Alsó, felső és legfelsőbb élelmezési tisztek is voltak ott bőven, de háromszáz év alatt alig akadt három, aki a latrok kenyerét nem ette.

Ez utóbbiak közé tartozott Friedtberg Özséb Károly főhadikomisszárius és élelmezési főtiszt is. Ő is megérett ugyan a börtönre, mert a farkas nevével a bárányt gyakrabbaeskán szokta volt elvinni, de az áristom sötétségétől a császár fényes kegyelme mégis megmentette.

Friedtberg Özséb Károly uram valóságos kiskirály volt Komáromban. A várban azt tehetett, amit akart, a városban meg úgy féltek tőle, mint a tüztől. A szegény polgárok, hogy méltatlan dolgot ne cselekedjék rajtuk, szívesen szolgáltak neki, s nalmi ajándékoktól sem rettentek vissza. Mivel ilyen módon Friedtberg uram kétfelől is kaszálgatott, vagyona nőtön nőtt. Gazdagságának híre Bécsig is eljutott s az udvari kamara húszezer forintnyi összeget kölesönzött tőle. Ez összeg fejében Friedtberg a városi italmérési jogot is bérbe kapta, s így hivatala mellett még üzérkedhetett is.

Friedtberg 1705-ben meghalván, mint a császár hű és érdemes tisztviselőjét nagy pompával eltemették. Ekkor még csak a felesége tudta, hogy a boldogult főhadikomisszárius ezreket sikkasztott. Az özvegy (Maria Magdalena de Finances) attól tartván, hogy férje helyett neki kell fizetnie, s hogy a sikkasztás miatt reá vetnek szót, fogta magát, s a temetés után Bécsbe utazott. De Finances asszony az udvarnál nem volt ismeretlen; lánykorában ugyanis hét esztendőn át Eleonóra császárné komornája

volt s mint ilyen, kiváló érdemeket szerzett. E kiváló érdemek közül írásaiban csak egyet említ meg. Mikor I. József koronázására készültek s az ifjú főherceg fejére próbálta a koronát, biz az a füléig leszaladt. A korona megreparálását, diszítését és kibélelését I. József Finances kisasszonyra bízta, s ő a megbízásnak derekasan megfelelt.¹ I. József a kisasszony érdemeiről nem feledkezett meg. Mikor később férje sikkasztása ügyében a császárhoz fordult, öfelsége Friedtberg számadásaira generál abszolutóriumot állíttatott ki, s azt Müller páterrel leküldte Komáromba. A császári kézírás szerint Friedtberg uram az el-sikkasztott ezrek felől nyugodtan pihenhetett sírjában, mert — írja a császár — „auch in casu, dass es wäre, ich ihme alles und jedes pardoniere, und weder er, noch seine Kinder es zu vergelten haben werden, sondern ihnen alles nachgelassen werden solle“. Eszerint az élelmezési hivatal az udvari kamarával együtt hiába számíttatott, az eltűnt harmincezer forintnak nyomát bottal üthették.

Az özvegy tovább is Komáromban maradt, mert az italmérési jogok bérlete ezentúl is kezén maradt. De az özvegyi fátyolt hamarosan sutba vágta. Valami Lubrecht János Mátyás nevű német gróf vette őt nőül. Mivel a büszke grófra ősei uradalmakat nem hagytak, kénytelen-kelletlen azzal foglalkozott, hogy ember megúnta borát a szegény komáromiakkal itatta — persze drága pénzen. Ez ugyan nem valami

¹ A Közös pénzügyi levéltár Hungarica című gyűjteményben van De Finances asszony folyamodása, melyben e dolgot leírja.

főuri foglalkozás, de Lubrecht gróf azzal emelte a bormérés jelentőségét, hogy a városi tanácsot, meg a lakosokat lenézte, mód nélkül bosszantotta, s nekik ezer kellemetlenséget okozott. Bizony-bizony nem rajta mult, hogy valamennyit ki nem iktatta a városból. Mindezt Lubrecht gróf úr azért tehette oly könnyen, mert felesége érdemei révén az udvari kamara mindig az ő részére állott. Így mikor a sokat szenvedett város 1707-ben az italmérési jogért többet ígért, mint Lubrecht, bár Mansfeld herceg (komáromi főkapitány) is melegen ajánlta a szegény város kérésének teljesítését, az udvari kamara a bérletet mégis Lubrecht kezén hagyta. Ettől kezdve Lubrecht gróf még jobban basáskodott a városon. Végre azonban Komárom is megemberelte magát, s Lubrechtnek kamatostul visszafizette a sok rosszat.

A királyi bormérés joga a végházakban s így Komáromban is július és augusztus hónapokban tartott. Régente magának a városnak kellett a király borát kimérnie, s a befolyó jövedelmet beszolgáltatnia. Ősrégi magyar szóval ezt a jövedelmet *borpotjának* hívták.¹ Lubrecht idején azonban a dolog már másként esett meg. Vagy maga a bérlő hozatott borokat, s mások teljes kizárásával kimérte, vagy bizonyos taksa fejében a kimérést a polgárságnak is megengedte. Lubrecht mindig a komáromiaktól szokta venni a borokat, s a pincéket is tőlük bérelte. Az 1723. évben is ilyenformán akarta folytatni. A vérig bosszantott tanács azonban ezúttal nagy meglepetést készített Lubrecht gróf részére. Közvetetlenül jú-

¹ Azaz helyesebben borpótjának.

lius elseje előtt, tehát akkor, amidőn a király bormérési joga kezdődött, a városi három status házról-házra kihirdettette, hogy aki Lubrecht gróftól a bormérésre engedélyt kér vagy vált, 100 forint büntetés éri, ugyanennyi büntetést fizet az is, aki bort, sört ad el Lubrechtnek, vagy pincét kölesönöz neki.¹

Elérkezvén a borkimérés ideje, Lubrecht régi szokása szerint elindult a városba, hogy borokat vásároljon s pincéket béreljen. Elrémlülve tapasztalta, hogy senki egy csepp bort sem akar neki eladni, s hogy egyetlen pincét sem kaphat bérbe semmi árért. A városban levő negyven sörház és hatvan koreshát meg tulajdonosaik július 1-én egytől-egyig bezárták. Lubrecht tehát sem bort, sem pincét, sem koreshát nem kapott. Bezzeg rohant most a bírák uraimékhoz! Ezúttal már a könyörgéstől sem riadt vissza. De hiábavaló volt minden fáradtsága; a városi bírák csak vállaikat vonogatták. Jól tudták ökigyelemék, hogy még a császár sem kényszerítheti a polgárokat arra, hogy Lubrechtnek borokat adjanak.

Lubrecht jól tudván, hogy a helybeli német tisztekre mindenkor számíthat, gyors futárt menesztett Bécsbe, s hírül adá a komáromi ribillió kitörését. A városiak — jelenti az udvari kamarának — összeesküvést (*formale Conspiration*) szóttek ellene, mint a császár embere ellen; őt gyalázatosan megsértették, s nyílt megvetéssel tisztességében jártak. Amikor július 1-én a császár cégérét a városban

¹ Komárom város levéltárában van e rendelet. Lubrecht grófnak ez ügyben felterjesztett panasza pedig a Közös pénzügyi levéltár Hungarica 1723. című gyűjteményében található.

kitűzte, s a koresmárosok a magukét bevonták. senki bort vagy sört kimérni vagy eladni nem akart. Nyole sörfőzőház van Komáromban, s ő két hónapon át majdnem vizet volt kénytelen kimérni. A hajósok, nem kapván a koresmákban bort, már ki sem kötnek Komáromban, de egész Magyarországra szétviszik a Lubrecht néven esett gyalázat hírét! Ha a családommal — írja — a templomba megyünk, ujjal mutatnak ránk s rajtunk nevetnek. Az elöljárók a törvénysértésben a szó szoros értelmében előljárnak. Szluha alispán három megyei hajduval a sörházba jött, s négy hordó sört Gyalára vitetett. Fittyet hányott arra, hogy az italmérés joga most engem illet.¹

Miután Lubrecht gróf részletesen leírta a komáromi ribillió veszedelmeit, az udvari kamarát először is arra kérte, hogy katonai haderőt rendeljen a rebellis város megkegyelmezésére. A saját tiszteletreméltó személyén esett sérelem és gyalázat megtorlására, megkövetelte, hogy Csukás városbíró, Ujlakyt, a nemesek bíróját és Tiszó seregbíró vasraverjék és kemény pénzbírság mellett két hónapig a börtönben tartsák. Szluha alispánt és három hajduját szintén börtönbüntetéssel kívánta sújtani. Azonkívül sürgette, hogy a három bíró mindegyike huszonnégy óra alatt kártérítés fejében neki 100 aranyat fizessen. S ha fizetni vonakodnának, a vár tömlőcében maradjanak. Végül Lubrecht gróf úr tudatta az udvari kamarával, hogy szállását az *Arany Oroszlán*-hoz címzett dunaparti vendégfogadóban tartja, s a további utasításokat oda kéri.

Az udvari kamara a veszedelmes ribillió hírére azonnal a hadi tanáchoz fordult, s a tiszteletreméltó hadakozó tanácsot fölszólította, hogy a makacs és rebellis Komárom ellen azonnal katonai csapatokat rendeljen. A hadi tanács a fölszólításnak szívesen megfelelt volna, de a törvények értelmében magánosok ellen csak akkor rendelhetett ki haderőt, ha azt a magyar kancellária is kívánja. Ezért az udvari kamara 1723 augusztus 10-én a magyar kancelláriához fordult, s miután félelmes színekkel lefesté a komáromi ribilliót meg a városi bírák hallatlan vakmerőségét, a kancelláriát arra kérte, hogy a katonai csapatok kirendelését a hadi tanácsnál ő is sürgesse.¹

A magyar kancellária erre a sürgős fölszólításra csak szeptember 18-án válaszolt, vagyis akkor, mikor Lubrecht gróf italmérési joga már rég letelt. De azért a kancellária is amellett volt, hogy a veszedelmes zavargókat keményen meg kell büntetni. A katonai erő kirendelése előtt azonban meg kéne tudni, miként és minő alapon tört ki a ribillió?

Erre a kívánságra a város szívesen megfelelt. Néhány tiszteletreméltó városi embert, akik némileg a német szóhoz is konyítottak, Bécsbe menesztett. Ezek aztán odafönt előadták, hogy Lubrecht grófot az italmérésben senki sem akadályozta; a császári cégért július elsején hivatalosan kitűzték, s a magánosok cégereit mind bevonták. Arról ők nem tehetnek, hogy Lubrecht gróf úr borról nem gondoskodott, s hogy a koreszmárosok az ő kedvéért nem voltak hajlandók az italmérés folytatá-

sára. Az egész ribillióból csak annyi igaz, hogy a város a sok évi keserű bosszúságokért Lubrecht uramnak ezúton derekasan megfizetett.

Mivel e fölvilágosításokkal a jó bécsiek meg nem elégedének, s mivel a városra mindenáron rá akarták sütni a ribillió bűnét, még azon ősszel vizsgáló-biztosokat küldöttek Komáromba. A feleket Nedeczky Ferenc uram, a nádori jegyző hallgatta ki. A bírákon és Lubrecht emberein kívül Valter György, Zámbold Pál és Burján György szenátorokat is kihallgatták. Valamennyi tanu azt vallotta, hogy Lubrecht kihágásainak se hossza, se vége; aztán oly vad, savanyú borokat méretett méregdrágán, hogy senki sem vette. Még a romlott kapásborokat is tíz dénárjával mérte, holott két pintje sem ért egy dénárt. S amíg feneette borán túl nem adott, sört még drága pénzen sem mért.

Mivel a vallomások egytől-egyig Lubrecht gróf ellen szóltak, s mivel a város az ügyet a törvény útjára kívánta terelni, Lubrecht merész álmai hamar szétfoszlódtak. Ahelyett hogy katonaság jött volna az állítólagos ribillió elnyomására, Lubrecht uramnak kellett sátorfáját fölszednie s ősei hazájába visszatérnie.

XXIII.

Udvari költők.

A Habsburgok bécsi udvartartásában ugyan a spanyol etikett járta, de mióta comtesse d'Aunoy világhírű munkájában (*Mémoires d'Espagne*) nevetségessé tette a sok szövevényes és bolondos szertartást, lassan-lassan a bécsi udvar körében is sok mindent más formára ütöttek. A régi spanyol udvartartás regulamentumai az udvari költők és udvari történetírók tartását is előírják. Szükség volt ezekre; mert akik a maguk szárnyán nem tudtak repülni, azokat idegen tollal kellett a magasba emelni. Az udvari költők és történetírók tartását tehát a bécsi udvar sem mellőzhette. A hiuság szele itt is átjárta a fejeket, tehát az illatos tömjénfüst itt is igen kelendő volt. Amilyen nemzetiség vitte a főszerepet az udvarnál, rendszeren abból kerültek ki az udvari költők is. Volt idő, mikor a spanyolok hajlítgatták a legjobban a derekukat a bécsi udvarban. Rákerült a sor a csehekre is, sőt olykor a franciákra is. Azonban I. Lipót korában már az olaszok foglaltak el minden főbb helyet az udvarnál. A talián nyelv és módi járta mindenben, s a talián maradt az úr még III. Károly idejében is. Mint a mézre a legyek,

úgy jöttek az olasz költők, muzsikuskok, színészek, politikusok, énekesek és katonák Bécsbe. S az udvarnál tárt karokkal s jó fizetéssel fogadták őket. Amint tudjuk, a taliánoknak jó vénájuk volt a beszélgetésre. Nagyszerűen értették a hízelgést. (Kevésbé finoman ezt hazugságnak is hívhatjuk.) Mesteri módon tudták, mint kell kitapogatni más zsebéből az aranyat, s végül a művészethez is értettek. Mindig azt találták föl, ami tetszett. Édes méznek kellett ennek lennie; mert a taliánok jól tudták, hogy a méz maga szokta magát nyalatni. És imígyen vagy félszázadon át az olaszok voltak a bécsi udvarban az urak, az udvari költők és az udvari történetírók. A jámbor olvasó azonban ne higgye, hogy ezek az udvari költők valami nagyhírű írók voltak. Bizony egyiknek sem találjuk se nevét, se munkáját az irodalomtörténetekben. Nem is azért fizették őket, hogy az emberiség számára maradandó értékűt írjanak, hanem hogy a kenyéradóikat dicsőítsék. Ezek az ömelygős himnuszok pedig igen rövid életűek voltak; mert hát ha a szép címert cseh köre metszik is, nem lesz az sohasem gyémánttá.

Ha a pénz mai vásárlóerejét tekintjük, akkor bátran elmondhatjuk, hogy az udvari költők ugyancsak nagy fizetést húztak. Tehát gondtalanul élhettek volna, ha bor és kártya nem lett volna. Ezt a két dolgot azonban még az udvari költők sem vetették meg. A poetica licentia regulái szerint tehát sokszor és sokat ittak s vígan forgatták az akkor még negyvenlapos bibliának csúfolt kártyát. Keresményük jó része tehát a divatos *basette*, *jeux de hazard*, *toron* és *quindici* játékokon úszott el. Ami még megmaradt, azt a *beau monde de Vienne*

emésztette föl. Csoda-e aztán, ha az udvarnak a költőit az adósok börtönéből kellett kiváltania, még pedig államköltségen? S ki veheti a szegény eladósodott költőknek rossz néven, ha örökkön-örökké pénzért könyörögnek?

A költőknél valamivel komolyabbak voltak az udvari történetírók. Ezek legalább írtak is néha, de munkáik kéziratban maradtak ránk. Többször megesett, hogy ugyanazon ember volt az udvari történetíró és az udvari költő is. Ezeknek tehát valószínűleg költeniök kellett az igazságot.

I. Lipót korában *Comazzi* gróf, aztán később *Giuseppe di Brata Charta* voltak az udvar írói. Mindkettő olasz volt. Comazzinak nagy történeti munkája kéziratban maradt reánk. Comazzinak évi 1200 forint, *Giuseppe di Brata Charta*-nak pedig 1500 forint évi fizetése volt.

I. Józsefnek *Ancioni János* volt az udvari költője. Kinevezésekor I. József évi 2400 forint fizetést és 300 arany évi pótlékot biztosított neki. A poétai munkásságáért azonban külön tiszteletdíjat is kapott, még pedig néha 300 aranyat is egyszerre. *Stahrenberg* gróf azt írja róla, hogy még mielőtt udvari költő lett volna, akkor is kapott 300 aranyat őfelségétől, illetőleg a kamarától. „El kell ismernünk, — írja 1715 január 16-án az udvari kamara — hogy *Ancioni* olykor igazi költői műveket is alkotott.” Hová lettek e költői művek, nem tudjuk.

Mikor I. József meghalt, *Ancioni*-ról mindenki megfeledkezett. Éveken át könyörgött hol fizetésért, hol segélyért. Még 1715-ben is másfél évi *poétai zsoldját* (3600 forintot) és újabb munkássága fejében 1200 forintot követelt

a kamarán. Mivel kinevezését nem tudta előmutatni, két tanut állított: Marchese Santa Crocét és Garelli dr.-t. Erre az udvari kamara azt ajánlotta öfelségének, hogy inkább kegyelemből, mint tartozásból utalványoztasson Ancioninak 1200—1500 forintot.

III. Károly király nem vette át elődeinek udvari íróit, bár ő maga is jobbára olaszokat alkalmazott erre a tisztségre. Neki megvoltak a maga emberei erre a célra. Tudjuk, hogy a Habsburgok udvartartása III. Károly idején emelkedett igazában az európai udvarok színvonalára. III. Károly udvarnépe mintegy kétezer emberből állott. Mind a két ezernek ránk maradt a neve. *A kétezer ember közt egyetlenegy magyar sem volt!* Azaz mégis! Volt egy magyar herold; de ennek is csak az ünnepi ruhája volt magyar. Olasz azonban annál több akadt. A császári zenekar például, mely évenként 200.000 forintba került, majdnem teljesen olasz volt. Az udvari énekesek és énekesnők (cantantrice, cantantore, évi öt-hatezer forint fizetéssel) mind olaszok voltak. Az udvari könyvtár igazgatója (Garelli) és őre (Fortosia), az udvari orvosok, az udvari főtáncmester (Pietro Lavastori), az udvari kompozítorok (Badia, Conti, Porfile), a császári képtár igazgatója (Cerini) stb. mind olasz bevándorlottak voltak. Az udvari opera olasz volt. Egy-egy előadás átlag 60.000 forintba került. Rengeteg összeg ez a pénz mai vásárlóerejéhez mérten. Nem csoda hát, hogy évenként csak három operai előadást tartottak. A bécsi városi színház igazgatója az olasz Borosini volt, aki olasz előadásokat is tartott az úgynevezett Klopffechten és Baeren-Hatzenek mellett. A színházi

mérnök, Francesco Bibiena, évi 4500 forint fizetést húzott.

Amint látjuk, az olaszokra a bécsi udvarban igen jó világ járt. Pedig nem is említettük idáig az olasz festőket, udvari matematikusokat, udvari építőket, szobrászokat stb., akik javarészt szintén olaszok voltak. Ha ehhez hozzávesszük, hogy az udvari méltóságok jórészét is olasz hercegek és grófok tartották a kezükben, akkor azt kell hinnünk, hogy inkább olasz, mint német volt a bécsi udvartartás.

Az udvartartás rengeteg kiadását az udvar jövedelme korántsem fedezte. Szerencsére az udvarnak és a kinestárnak a jövedelme akkor még nem volt úgy elválasztva, mint ma. III. Károly a számláinak jórészét a kinestárral fizettette. *A kis főhercegnőknek például „mikulás”-ra a kamara évenként 4000 körmőczy aranyat utalványozott.* Mikor 1719-ben Mária Jozefa Barbara főhercegnő kelengyéjét készítették, az udvari kamara csupán németalföldi csipkéért 41.000 forintot fizetett. Az 1717. év március 27-én Károly király elrendelte, hogy ezentúl 300.000 forintot szolgáltatasson be a kinestár az udvar titkos kamarájába ékszerek és ajándéktárgyak vásárlására. Az udvari kamara erre azt felelte, hogy ez lehetetlen dolog, mert idáig már 600.000 forintnyi ékszershámla vár kifizetésre!

Ahol ilyen gazdálkodás folyt, ott természetesen bőven jutott az olasz alkalmazottaknak is. III. Károly király állandóan tartott maga mellett udvari költőket és udvari történetírókat is. Az udvari költők között elsőnek *Sylvio Stampiglia* szerepel. Évi 4000 forint fizetést húzott s még külön hofquartiersgeld-et is köve-

telt. Az udvari kamarának 1718. évi jelentése szerint Stampiglia úrnak a fizetésén kívül még rengeteg mellékjövedelme is volt. S mi lett mindennek az eredménye? Stampiglia úr nemcsak mindenét elverte, de még sok-sok adósságot is csinált. S tízévi költői szolgálata után 1718-ban az adósok börtönébe került. Mivel családjának betevő falatja sem volt, az udvari kamara 1718-ban azt ajánlotta öfelségének, hogy a decorum kedvéért udvari költőjét: Stampiglia urat küldje haza Rómába s adjon neki 600 forintot utiköltségül. Ez meg is történt.

Stampiglia helyét *Newen Károly József* nevű költővel töltötték be. Ez is nyakig ült az adósságban. Az udvari kamara 1719-ben 200 forintot utalványozott neki, hogy az adósok börtönét elkerülhesse. De már ekkor kijelentette a kamara, hogy ezentúl egy fillért sem fizet érte.

A német költészetet ez időben valami *Triller József* nevű ember képviselte az udvarnál. Úgy látszik, hogy a német költészet jóval olcsóbb volt, mint az olasz, mert míg az olasz udvari költő évi 4000 forintot húzott, addig a német udvari költő csak évi 600 forintot kapott. *Triller* meghalván, 1722 április havában *Prokoff Antal* lett a német udvari költő évi 600 forint fizetéssel.

Mivel az udvar nem nélkülözhetette az olasz költőt, 1718 március 1-én *Apostolo Zenó*-t nevezte ki udvari költőnek, s neki (als resolvirten, kaiserlichen Hofpoeten) évi 4000 forint fizetést rendelt. Ez a jeles férfiú a nevét így irogatta: *Apostolo Zeno Nobile Cretense et Cittadino l'encenziano Originario*. Mint a többi olasz köl-

tőt, úgy Apostolo Zenót is a szegény kamarának kellett fizetnie. Mivel a király Apostolo Zeno urat udvari hisztorikusának is kinevezte, még egy segédköltőt hozatott az udvarhoz. Ezt az új udvari költőt *Pietro Pariati*-nak hívták. Éppoly ismeretlen a neve és a munkássága, mint a többié.

III. Károly királynak kedves udvari történetírója volt Dumont János is. Maga a király írja róla, hogy „kitünő kvalitású, sok tapasztalatú férfiú” s emellett nagy hűséggel ragaszkodik az ő fenséges személyéhez. Az 1715. évben foglalta el állását, mikor is a király meghagyta az udvari kamarának, hogy Dumont Jánosnak évi 2000 forintot fizessen, azonkívül könyvek vásárlására évenként 500 forintot adjon neki.

Az itt említett udvari költők és udvari történetírók neveit a volt udvari kamara írásai között találtuk. Nem nehéz munka volt ezt fölfednünk. De annál nehezebb dolga leend annak, aki e busásan fizetett költők és írók irodalmi munkásságát akarná földeríteni. A legnagyobb 60—100 kötetes külföldi munkákban, ahol még a legjelentéktelenebb írókat is megtaláljuk, a Habsburgok udvari költőinek még a nevét is hiába keressük! Ami kétségtelenül azt bizonyítja, hogy nagyon is jelentéktelen emberkéek voltak. Csak az állásuk és a fizetésük volt jelentékeny. De hogy régi magyar mondással éljünk, a sasnak való fészekben verebek csiripeltek.

XXIV.

A régi diákéletből.

A XVII. század iskoláiról, azoknak reguláiról és tanításmódjáról sok mindent tudunk. Az iskolai életről is maradt ránk egy és más. Azonban a diákjaink társadalmi életéről, küzködéséről, vakációzásáról, ide-oda vándorlásairól vajmi keveset tudunk. Pedig a diákélet mindig érdekes volt. Így tehát minden adatska, ami e téren ismereteinket többíti, egyúttal érdeklődésünkre is számot tarthat.

Más formájú ma már a tanítás; más formára ütötték az iskolákat is, de azért sok minden megvan, ami századokkal előbb is eleven-séget és vidámságot kölesőnzött az iskolai világnak. Bizony a mi diákjainknak a fejében harmadfél-száz év előtt is forgószél járogatott. Szerették a tréfát, a csintalanságot: öröme-st indultak a tilalmasra, s ha egymás közt voltak, ugyanesak ütögették a tüzet a tiltott pipákba! Aztán ki volt boldogabb, mint a diák, mikor egy-két napi vakációhoz jutott? Farsangoltak is ilyenkor eleget, mert hát a vakáció akkor is flastrom volt a szegény diákok szívére. Nem csoda tehát, hogy ágon ülve lesték az ilyen napokat! Azt sem kell hinnünk,

hogy a tanuláson nagyon törték volna magukat! A latin és görög grammatika forgatása akkor sem volt a legédesebb foglalkozás! Isten a megmondhatója, hány diák mondta ez átkozott tudományra, hogy fogas ebnek való a esontrágás s nem úri diáknak! A baj csak az volt, hogy a skólamesterek ugyancsak kegyetlen emberek voltak! A fegyelem ellen vétkező és hanyag diákokat nemcsak szóval, hanem fenytékekkel is zabolázták. Bizony nem egynek a farát ajándékozták meg holmi kemény pálcákkal, hogy jobb észre hozzák. Aztán akinek a fenyték sem használt, azon hamarosan kiadtak, mint a patai szűrőn.

Mindez az iskolában forgott emberek szemében nem egészen ismeretlen dolog. Az alábbi levéltári adatok azonban új oldalról világítják meg a XVII. századi diákéletet.

Nemes ifjaink a XVII. században vagy a főurak udvaraiban nevedtek, vagy pedig az akadémiás és főiskolás városokban tanultak. Mondanunk sem kell, hogy a főurak udvaraiban is skólamesterek oktatták az ifjakat. Az iskolai regulák azonban itt nem igen nyomták őket. A katonák közt forgolódhattak. A nemes lányokkal is társaloghattak és táncolhattak. Kijárt nekik a ruházatjuk. Az asztalukra naponként bort is kaptak, még pedig elegendőt. A legtöbb magyar udvarban a diákok naponként három messzely bort és két fehér cipót kaptak asztalukra. A Németújvárotti nevedő udvari diákok például 1644-ben 1916 pint bort és 5110 cipót fogyasztottak el. Rohoncon ugyanennyi bor járt a diákoknak. A nemes lányok és leányasszonyok valamivel kevesebb bort kaptak. De hát azért ők is eleget fogyasztottak.

Hiszen, hogy többet ne mondjunk, Rohoncon 1644-ben huszonhét kisasszony és leányasszony evett naponként az uraság asztalán.

Ha az ifjakat a hazai vagy a külföldi városok iskoláiba küldték, a főuraink gyermekei nem konviktusokban, hanem künt a városban laktak. A szülők ugyanis a bevett szokás szerint házat béreltek az ifjak számára s hazulról adtak melléjük cselédséget; sőt az élelmicikkek jó részét is hazulról küldték nekik. Mikor például a Batthyány-fiúk Sopronban tanultak, sok minden mellett még hatvan tyúkot is vittek magukkal.¹ Az illetén diákháztartásnak feje a prefektus volt, aki rendszeren az egyházi rendhez tartozott. Ennek dolga volt az erkölcsi vezetés. Aztán következett a preceptor vagy a pedagógus. A sáfár, a gazdasszony, a lovász, a fullajtár, a csatlós s más efféle szolganép sem hiányzott. A főúri diákok ugyanis paripáikat is magukkal vitték. Hiszen tudott dolog, hogy például Grácban és Bécsben ifjainknak sok játékban kellett résztvenniök s az udvar körül is többször kellett forgolódniok. Zrinyi Miklós (a költő) és Zrinyi Péter a XVII. század elején Grácban (akkor Grécnek mondták) tanulván, rendes udvartartással dicsekedhettek. Mikor később Bécsben tanultak, oda is a szükséges személyzettel és paripáikkal mentek. Aztán az udvar körül is forgolódtak.

A dunántúli főurak úgy a XVI., mint a

¹ A velük levő Borsiczky írja 1653 május 4-én Batthyány Ádámnak: „Talán jó volna az urflak számára ideküldött tikokat sopronyi piacon eladni s pénzre fordítani; mert ingyen kél el azoknak tartásokra eok zab.“ (Körmendi levéltár. Missiles.)

XVII. században jobbra Grácba küldék fiaikat. Akkor ugyanis e város lakói és a magyarság között szorosabb kapcsolatot teremtett a török ellen való védekezés. Dunántúli főuraink majd mind leveleztek a gráci urakkal. Gyakran megfordultak Grácban. Hiszen nem egy magyar úr szolgált akkor Stájerország zsoldján a magyar végházakban s így gyakran kellett Grácba menniök.¹

Tudott dolog, hogy Grácnak nagy hírű iskolája volt, melyet még a külföldiek is örömmel kerestek föl. Több főherceg is lakván e városban, a diákok között az uralkodóház is képviselve volt. Akkor még az uralkodóház tagjai nem éltek oly elzárkózott életet. Az ifjú főhercegek Grácban a magyar úrfiakkal játszottak, lovagoltak s gyakran együtt is étkeztek velük.

Ezek és hasonló körülmények teszik érthetővé, miért kereste fel Grácot annyi magyar diák. Mondanunk sem kell, hogy e diákok leg többje előbb már a hazai iskolákon is töltött egy-két évet.

A vitéz főgenerális: Batthyány Ádám, akinek az udvarnépe az ezeret meghaladta, a XVII. század derekán fiait a soproni jezsuiták jó hírű iskolájába küldé. A bevett szokás szerint házat bérelt számukra s főtisztelendő Mag-

¹ A stájerországi tartományi levéltárban (Landesarchiv) tömördek dunántúli magyar úr levele található. Már a XVI. században küldözgetik tehetősebb uraink Grácba gyermekeiket. Az 1562. év január 29-én például Pethő Benedek írja Saftenberg Jánosnak, Stíria főkapitányának, hogy fiát Grácban szeretné taníttatni. Többi gyermekeit s rokonait is ott akarja iskoláztatni. (563. fasc.)

novith János uram vezetése alatt a szükséges személyzetet és cselédséget útnak indította.

A házuk és a gazdaságuk vezetője Pongrácz uram és az ő derék hitestársa volt. Jó magyarok, de kálvinisták voltak az istenadták. Ez sehogy sem volt a prefektusnak, főtisztelendő Magnovith János uramnak az inyére. A leveleiben panaszkodik is Batthyány grófnak Pongrácz uramra s pápistát követel a helyére. Egyszer amiatt emel kifogást, hogy Pongrácz uram a prédikátorral babonáztatja magát betegágyában. Máskor meg azt is neki rója fel bűnül, hogy szolgálója a diákok házában „majdnem meggyermekezek”.

Az ilyes dolgoktól megválva, Magnovith uram minden erejével rajta volt, hogy a kis grófok házat jó rendben tartsa s hogy velük a tudományt megkedveltesse. Ez utóbbi dolog azonban nem igen sikerült neki. Hiába hangoztatta, hogy milyen tanult és tudós emberek voltak a grófi ifjak szülei és ősei; hiába dicsérte a latin nyelv szépségét! A kis grófok azt tartották, hogy mit használ a vaknak, ha elei láthattak, vagy a némának, hogy atyja ékes beszédű volt? És csak úgy immel-ámmal tanulgattak. Magnovith uram levelei szerint gyakran fogta el őket a fejfájás, amit már abban az időben is iskolai betegségnek hívtanak. Aztán mód nélkül kedvelték a vakációt és a különféle szórakozást. „Felfordult most az világ, — írja ilyenkor Magnovith uram — sokkal jobban irtóznak az jótól, hogy sem mint az gonosztól.”¹

¹ Magnovith levelei a Körmen di levéltárban találhatók.

Batthyány gróf természetesen nem valami nagy örömmel hallotta, hogy a fiai nem lelkesülnek a tudományokért. Nemesak nekik, hanem Magnovith uramnak is dorgáló levelet írt s az ifjak részére megszorította a kihányó pénz küldését. Ez már aztán a főtisztelendő prefektusnak sem tetszett. Tehát fordított egyet a szekéren s megírta a grófnak, hogy a gavallérok „*már nem fölöttébb idegenek az tanulástól*“. Majd meg imígyen engesztelgette az apa haragját. „Annyi foganatja lett az velek való munkálkodásomnak, hogy az tanulás-hoz jobb izzel és kedvvel nyulnak, hogy sem mint annak előtte!... Az farsang farkán két napi mulatságot méltó engedni nekik.“ (1651.)

Eléggé kedvre hangolván imígyen az öreg gróft, Magnovith uram érkezettnek látta az időt, hogy néminemű kéréssel is előálljon. Magnovith főtisztelendő úr nagyon szerette a borocskát s megírta a grófnak: „az oskolai gondoknál is nagyobb fogyatkozásunk az, hogy nagyságod oly szűken küldi ide az borokat. Rossz korecsmái borokra szorulunk, mely után tiz napig koplal az ember! Ha szinte olykor valamely emberséges embernek egy böcsületes itallal gazdálkodnék is az ember, az is nagyságod böcsületire volna. Tehát több bort küldjön nagyságod“. (1651.)

Néhány nap mulva (január 17-én) a főtisztelendő prefektus már jelentette a grófnak, hogy a borok megérkeztek. „Az magunk részét — írja — alkalmas helyben, pincénkben telepítettük. A jezsuita atyáknak szánt borokat a klastromba küldöttük. Igen kedvesen vették s nem tudván másképpen meghálálni legottan az urfiak böcsületjéért holnapra az egész oskolák-

nak napestig való recreatiót engedtek és az urfiakat böcsületes ebédjökre hívták.“

Batthyány gróf ugyanezen alkalommal abrakot is küldött a fiai lovainak.

Magnovith uram jámbor erkölcsű lováról azonban megfélekedezett. A főtisztelendő úr tehát a maga paripája számára is kért abrakot; mert — úgymond — kengyelfutó inasokra nem lehet bízni az urfiakat; jómagának kell őket kísérnie!

Úgy látszik, hogy a prefektus úr nem szívesen böjtölt. Jómaga és az urfiak számára ugyanis felmentést kért és kapott püspökétől. Az újévi ajándék már ez időben is divatban lévén, Magnovith uram előre megírta a grófnak, hogy főembernek való posztóból öltözetet kér újévre.

A kis grófok udvartartásában borbély nem lévén, betegség alkalmával a főtisztelendő prefektus úr kúrálta a gyermekeket. A kurálás persze a kor szokása szerint történt. Mikor például Palkó grófnak a feje fájt, a főtisztelendő úr (mint maga írja) a szokott purgációt adta neki. Kristóf grófnak állkapcáján fluxus indulván meg, Magnovith uram bizonyos füsttel illette a kis gróf állát. Ez — írja — holnapig elmulasztja a daganatot.

Magnovith uram nem lévén megelégedve a fluk preceptorával, mást keresett. A nagyszombati jezsuiták ajánltak is neki egyet. „Emberséges magyar legény — írja az ajánlottról — Petheő nevű. Kilencedik oskoláját végezte és sok időtől fogva Révay urfiak mellett preceptorkodott. Csakhogy tovább is akarna tanulni, úgy kívánná az urfiakhoz jönni, hogyha az urfiak esztendőre Grézbe, vagy Bécsbe vagy

más akadémiás helyre mennének, a hol ő maga is többet tanulhatna. Mostani helyén nincs elég tekintete az ifjak előtt s nem segítheti őket a komponálásban.“

Hogy a kis Batthyány grófok nagyobb kedvvel tanuljanak, a prefektus úr jó diákok is keresett melléjük. Talált is több ilyet s megírta az öreg grófnak, hogy az ittvaló diákok között hármat talált az úrfiak szolgálatjára alkalmazotat. Az első: Sellyey Palkó, syntaxista. Ez jó friss inas; deákul, magyarul, horvátul és németül tud, pápista, jó tanuló és szép kezeírása vagyon. A második: Balogh János, ez is jó nemes ember fiaeskája. Mostan Káldy Péter fia mellett vagyon; az úrfiakkal egy iskolába jár, jól tanít, jól ír s tud is emberhöz böcsülettel szólni. A harmadik is pápista, de ennek már köteles szolgálatja vagyon.

Bár Magnovith uram nem egyszer emlegette, hogy koporsójáig viszi a Batthyány grófokhoz való kötelességét, az első kínálkozó alkalommal végleg búcsút adott nekik. Zsírosabb egyházi álláshoz jutván, otthagya a prefektusi hivatalát s azontúl egy vakarítást sem írt. Az érsek a helyébe Borsiczky György nevű papját küldte a Batthyány-fiúkhoz. Magnovith uram az új prefektusról ezt írta volt gazdájának: „Tudós ember, vele tanultam a hatodik iskolát; akkor is böcsületesen tanult.“

Borsiczky csak igen rövid ideig viselte az új tisztelet. A helyét Vasdinnyey Balázs foglalta el. Az új preceptor pedig Szerényi András uram lett. Ezekkel és a megfelelő eselédséggel indultak a Batthyány-fiúk 1651 tavaszán Grácba. Aztán több éven át ott forgolódtak az iskolákon. Mivel itt igen sok magyar úrfival talál-

koztak, s mivel az udvar körében is gyakran mutatkoztak, a tanulással nem sokat bibelődtek. Kristóf úrfinak különben sem volt inyére a tanulás, Vasdinnyey Balázs uram 1651 november 27-én meg is írta Batthyány generálisnak, hogy Kristóf urfi szívesen mulat a Grécországbeli urakkal, de a könyvekkel nem sokat verekedik. „Az perceptornak azt mondja, hogy nem tanulni jött ide, csak recreálni magát“!

Gondolhatjuk, hogy az efféle híradás nem igen jól esett Batthyány generálisnak, aki — bár egész életén át hadakozott — szerette a könyveket s támogatta a tudósokat. Hiszen tudjuk, hogy némelyik évben két-három könyvet is nyomtattatott.¹

Az 1653. évben Thököly István arra kérte Batthyány generálist, venné a fia mellé Abaffy Andrást, „az ki szolgálván ökegyelmének, háta megett tanulván, jövőendőben is vehesse öcsém-uram szolgálatjának használt.“ Abaffynak — írja Thököly — „máris alkalmas deáksága vagyon; mivel Nagyszombatban pátereknél jártatta iskolában az apja“.²

Nem tudjuk, Batthyány elfogadta-e ez ajánlást. Abaffy ugyanis nem szerepel a Batthyány-fiúk leveleiben.

Az 1654-ben Czobor Eugénia Gréeben akarván a fiát iskoláztatni, Batthyánynét kérte meg, adna alkalmatosságot az útra. „Az gyer-

¹ 1654-ben Malomfalvaynak s Talián páter könyvét nyomatta ki. S ugyanez évben írja neki bécsi megbízottja: „Küldtön küldje nagyságod az magyar imád-ságos könyvecskét; mert megkenvén a könyvnyomtatónak száját, jobbizüen munkálkodtat. Az legényeknek is bibálét (horraivalót) ígértem.“

² Körmendi levéltár. Missiles. 1653 január 23.

nek — írja — csak harmadmagával leszen; portékája nem sok... Amint mondják, az *ki hol bizik, ott késik.*“

Ez időben Vasdinnyey Balázs lévén a flúk mellett, gyakran tudósítja Batthyány generálist az előforduló dolgok felől. Egyik levelében például nadrágot kér az úrfiak és az inasok számára; „mert nincs több, mint amit hordanak s az már kopott. Egy pár papucs és pacs-mag is kell nekik“.

Az 1654 április 21-én az egyik Batthyány-fiú (Kristóf) a küldött csizmákat köszöni meg apjának. Amint írja, a pompás sarkantyúk nagyon tetszenek néki. „Lovam — írja — jól viseli magát. A herceg urfiak kihittanak minket magukkal Ekenpergre vacsorára. Jól megnyargaltam az lovat. A herceg urfiaknak is tetszett. Igaz, hogy nem igen megyek rajta iskolába, hanem ha recreationom vagyon, akkor kimegyek mindenkor rajta.“

Ugyanez évben Kelez György uram jelenti Grácból, hogy az úrfiak és a cselédek fehér ruháinak mosása ügyében Batthyány generális parancsa szerint jár el. „Nem lesz lopás a ruhában, — írja — mert attól veszünk kenyeret is, akinél mosatunk. Addig nem merek mosatni, míg nagyságod jóvá nem hagyja... Szénánk kevés s fánkkal sem érjük be.“¹

A magyar ruhában, sarkantyús csizmában járó ifjak — amint a jelentésekből kitűnik — néha parázs verekedést csaptak a német diákokkal. Az efféle ellenségeskedés gyakran járhatta, mert sokszor kellett az úrfiak számára ruhát küldeni. Az 1656-ban Sellyey Pál írja

¹ A mosás — írja Kelez — 4 frt 50 kr.-ba kerül.

Batthyány generálisnak, hogy az úrfi számára bélelt süveget küldessen. „Eléggé vonogatják — írja — a német úrfiak!”

Az 1655. év február 5-én maga Pál úrfi írja Batthyány generálisnak, hogy más lovat küldjön, mert az itt lévő igen bokrossá lett. „Engemet — írja — előbb, hogysem innend elmennék, valami gyalázatban ejtenének, s mikor néha vagy csak mellettem elmennek is, csak imigyamúgy nagy büzzel szólnak. De én sem magokkal, sem grátiájokkal, sem pedig az ő haragjokkal semmit sem gondolok, viselvén előttem is nagyságod hozzám való atyai kegyelmes grátiáját.”¹

Ugyanezen év tavaszán Vasdinnyey Balázs az úrfiak és az inasok számára csizmát kér. „Az Pál urfinak megparancsolná nagyságod és az preceptornak, hogy mig alámennénk, tanulna valamit. Kristóf urfi nem tanul; csak az muzsikát tanulja.”²

A következő (1656.) év őszén Batthyány Ádám generális az ifjú Barkóczy Zsigmondot is Grácsba küldé iskolába. A derék Sellyey Pál vitte őt oda. Amint a kísérettel együtt szerencsésen megérkezett, azonnal írt Batthyánynak. „Az útnak rosszasa miatt — írja — noha későn, de jó egészségbe érkezünk fel s a városon kívül két egész nap *megszellőztetének bennünket* s azután két izben való esküvésem után úgy eresztének be.”³

¹ Levele végén a praeceptor pénzét sürgeti s a csatlósa és a lovásza számára dolmányt kér. (Körmendi levéltár. Missiles.)

² 1655 május 24.

³ A megfüstelés és a veszteglés a magyarországi járvány miatt történt.

Bár alig hogy Grácha érkeztek, Séllyey uram máris pénzt kért s a gazda számára kő-sót. Hogy Batthyányt kedvre derítse, még egy kis háborús hírrel is kedveskedik neki, írván: „Itt nagy hire vagyon, hogy az magyarországi király személye szerint akarna táborba szállani, de mely felé legyen szándékjok, nem tudják.“

Mivel a kis Barkóczy-fiút is Batthyány gondozta, tehát minden ügyes-bajos dologban hozzá fordult a kis diák. Az 1656. évben például több ízben kért pénzt. Egyik ilyen alkalommal írta volt: „Valami kevés költséget küldjön kegyelmed; mert néha oskolában, néha congregatióban kérnek; pedig egy pénzem sincsen.“

A következő év tavaszán ismét pénzt és egyebet sürgetett. Ravaszul megfogalmazott levelében e kérését ily formában adta elő: „Atyám uram önagysága örömetst akarná idevaló tanulásonnak böcsületes, híres, neves végbe való vitelét... Az minemű ruházatot adott nagyságod velem ide feljövetelemkor, az alkalmasan megváltozott rajtam, annyira, hogy amaz magas respectust félretevén, szégyenlek benne járni nagyságodra nézve. Igazán írom nagyságodnak, hogy mások előtt majd merő esuff (így!) és nevetség vagyok, melyet mind örömetst elszenvednék, ha az nagyságod böcsületiben nem járna... Nékem bizony a nyárra dolmány, mente, süveg s költség kívántatik... Hérics Gyurkó inasomról is gondoskodjék nagyságod.“¹

És Batthyány generális küldözgette hazul-

¹ Gréc, 1657 március 23. (Körmendi levéltár. Missiles.)

ról a ruhaneműeket, pénzt, élelét s Isten tudja mi mindent. Mi minden kellett Grácban az ifjaknak, nehéz volna felsorolnunk. Hiszen még a borbélyt is hazulról küldték Grácba, hogy az ifjak haját lenyírja. Legalább Vasdinnyey Balázs 1654-ben ezt írta Batthyány generálisnak: „Kérem nagyságodat, hogy az borbélyt nagyságod küldje föl; mivel az urfiaknak igen nagyok a hajai.“¹

Azok a főúri gyermekek, akik nem Grácban, hanem Bécsben járták az iskolákat, épp oly udvartartással indultak útnak, mint a Batthyány-fiúk. Koháry István fia a XVII. század derekán Nagyszombatban kezdték iskolai pályájukat. Innét aztán Bécsbe mentek. Ők is vittek magukkal paripákat, inasokat, lovászt, gazdasszonyt, sáfárt, no meg akit először kellett volna említenünk, preceptort is. Bécsben a szállásért 660 frtot fizettek évenként. Hatalmas összeg volt ez abban az időben! Tehát bizonyos, hogy a Koháry-fiúknak Bécsben ugyancsak nagy lakásuk lehetett! A számadások szerint a fiúk vöröskarmazsin, sarkantyús esizmában, narancsszínű mentében, meggyszínű dolmányban jártak. A lovak számára az abrakot és a szénát Bécsben vették. A gazdasszony kántorpénzül (negyedévre) 225 frt.-ot kapott. A mester hol 5, hol négy forintot kapott fizetésében. A számadások között ilyen tételek is szerepelnek: „mivel Istók kinőtt az köpönyegiből, vettem egy vég *leányabát* 6 frt. 75 kr.“² „Istók magának és mesterének vett két pár szép kőst, gyöngyházast“ stb.

¹ U. o.

² Leányaba finomabb minőségű abakosztó volt.

A fiúk még Bécsben tanultak, mikor édesatyjuk a harcon elesett. Ekkor fekete ruhát csináltattak¹ és hazajöttek. Bécestől Pozsonyig a preceptor és a fiúk útiköltsége egy forint és öt pénzre rúgott.²

•

Családi levéltáraink sok-sok ily adatot tartalmaznak, melyek olykor élénk világot vetnek a főúri fiúk külföldi iskoláztatására. Eddig íróink azt hitték, hogy a kor szokása szerint a magyar főurak fiai is a convictusokban tartattak. A föntebb közölt adatok azonban egészen mást mondanak. Főuraink gyermekei a XVII. században fejedelmi módra egész udvartartással indultak külföldre s nem az intézetekben, hanem bérelt házban laktak.

¹ „Ekkor vészett el atyjuk az harcon, tehát azon posztómetőtől vettem egy vég fekete sheptuch-ot“ stb. Ugyanekkor két pár fekete kordován csizma patkolással együtt 4 frt 65 kr.-ba került.

² Közös pénzügyi levéltár. Hung. Memoriale boldogemlékezetű Koháry István uram fiaiira való költségről 1665 szeptember.

XXV.

Császári bálók és színelőadások Pozsonyban.

Kevesen tudják, hogy egykoron az udvari kamara kebelében külön *bálkomisszáriusok* is működtek. E polcos tisztviselők igazgatták a Habsburgok minden országában a nyilvános bálók dolgát. Mert hát nem szabad hinnünk, hogy a régi boldog időkben bárki rendezhetett bált. Ez csak kiváltságos emberek szabadsága volt. S magát ezt a szabadságot nem vesztegették ám ingyen! Aki többet ígért a kamarának, az kapta meg a bálók rendezésének kizárólagos jogát. Azaz, hogy csakis a *császári kiváltságos bálbérlok* adhattak nyilvános bálokat. még pedig a bálkomisszárius uraiméktól előírt rendtartás szerint. E böles regulamentum valamennyi nagyobb városunkban egyforma volt. Három királyok napján dob- és trombitaszóval kihirdették, hogy immáron megkezdődnek a nyilvános bálók. Hetenként háromszor, esti hét órától reggeli három óráig szabad a tánc. Február hótól kezdve azonban már reggeli öt óráig lehetett a bálokat nyújtani. *A bálokon minden tisztességesen öltözött ember megjelenhetett.*

Történtek pedig ezek a császári bálók Mária Terézia korában, mikor is a magyar nyelv,

a magyar szellem és a magyar viselet halófélben volt. Városainkban teljesen az idegen divat járta s mindenütt németül folyt a beszélgetés. Csak néhány búsmagyar író körmölgett magyarul a pislogó méceses mellett. Csak ezek a szegény magyar írók lelkében élt még a nemzeti szellem; csak ezek hirdették még a magyar nyelv szépségét; ezek bíztak egy szebb jövőben. De vajjon hányan akadtak, akik az ő lelkesítő szavukra hallgattak? Bizony-bizony nagyon kevesen voltak ezek.

A városokban rendezett császári bálokon minden, de minden idegen volt. Nem hallott az ember ott magyar szót, nem látott ott magyar ruhát. „Sok nemeseket — írják — nem ismerhettünk meg a mesterlegényektől; sok magyar dámákat az ő szobaleányoktól, a lányokat anyjaiktól. Sokszor csak irultunk-pirultunk, mikor a grófné helyett a szobalányt köszöntöttük. Isten bocsáss! Ki is tudta volna őket megösmerni vagy megkülömböztetni! Mindegyiknek egy-egy tintukos szita lebegett a fején, ha pedig sétálni mentek, olyan nagy kalap, mint egy vámkerék. Hajdan a mi együgyű eleink a pártát a szüzesség címerének tartották, de ezt a mi leányaink egynéhány évektől fogva elhánták. Miért?”

Ez állapotok azonban a szent korona hazahozatalakor az egész országban megváltoztak. A nemzeti lelkesedés egyszerre hihetetlen mértékben fellendült. A magyar viselet s a magyar szó újra divatba jött. Még a német Budán és Pesten is megváltoztak a viszonyok. „Valamennyi budai és pesti dáma vagyon — írják — mind magyarba öltözött s úgy várja a koronát”. — Így cselekedtek a pozsonyi asz-

szonyok is, akik gróf Teleky Sámuelnét kérték meg, „hogy az maga jeles magyar öltözetiből engedne egyet mustrául, melynek formájára készíttethetnének ők is magoknak a jó íz regulái s tetszések szerint való magyar kötösöket“.

Az egykorú újságok nagy számmal adták az efféle híreket. Szaboles vármegyéből írják például, hogy ott „az uri asszonyságok a bóbítát mind elhányták s magyar főkötőket viselnek“. Nógrádról meg ezt jelentik: „valamint a férfiak, úgy a nagyobb rangú és hölcsességu asszonyságok már a maguk régi bőrükbe viszszabúttak“.

„Komáromban — írja a Mindenest Gyűjtemény — a nemes bálokban mind a férfiak, mind az uri asszonyságok csupa magyar ruhákban jelennek meg s ha a vitéz Hunyady és Mátyás föltámadnának, még ők is tapsolnának ily sok szép magyarságnak.“

Mivel az idegen módi és nyelv főbb terjesztői mindig az asszonyok voltak, a bálók és egyéb mulatságok elnémetesedését is jórészt nekik rótták fel bűnül. Aztán mikor II. József halála után a korona hazahozatalával beállott a nemzeti ébredés kora, megint asszonyaink voltak, akik siettek a módiba jött magyar öltözetet felvenni. „Ha — írják ez alkalommal — a mi magyar asszonyságaink e dicséretes példát mindenütt követni fogják s kivált pedig a bálokban és egyéb mulatságokban magyarul beszélni nem szégyenlenek: úgy be fogják gyógyítani a sebeket, melyeket hazánknak s nemzetünknek okoztak, s még inkább elhítetik velünk, hogyha asszony által jött be a világra a bűn, a szabadító is asszonytól született.“

A báloknak magyar színezete főleg Pozsonyban tűnt fel, ahol ugyancsak német világ járta. Amint tudjuk, itt Pozsonyban az udvar is adott bálokat koronázat vagy országgyűlések idején. A pozsonyi királyi palotában külön táncterem volt, ahol az udvari zenekar (landtagsmusikanten) húzta a talp alá valót. De ide természetesen csak a kiváltságos emberek juthattak be. Ellenben a pozsonyi császári bálbérlo adta mulatságokon bárki megjelenhetett, ha a taksát lefizette.

Pozsony lévén az ország fővárosa, a császári nyilvános bálók itt virágoztak legjobban. Az országgyűlésnek sok követét többször lehetett a bálokon látni, mint a tanácskozási teremben. S ugyancsak szórták ott az ebanyázta pénzt! Hogy ez a pénz idegenek zsebébe vándorolt, azzal senki sem törődött. A bálbérlok majd mindenütt olaszok voltak, s így őket gazdagították az uraink.

A dolog mivolta szerint mindeennap nem lehetett bált adni, az eszes bálbérlok tehát bizonyos napokon tánc helyett népies komédiákat, vidám játékokat rendeztek. Azaz, hogy megkezdték a színielőadásokat, természetesen idegen nyelven. Pozsonyban időző főuraink, akik a lenézett magyar irodalommal mit sem törődtek, kapva kaptak az idegen játékosokon. Nemcsak látogatásukkal, hanem nagy összegekkel is támogatták a bálbérloket és azoknak szerződött társulatait.

Mária Terézia 1749-ben bizonyos *Turbillio* Károly nevű pozsonyi cukrásznak adott kizárólagos jogot bálók és színielőadások rendezésére. A privilégium tíz évre szólott. *Turbillio* uramnak minden száz forintnyi bevétel után

hat forintot kellett a kincstár részére fizetnie. Az üzlet igen jól jövedelmezett néki, mert már a bérletidő letelte előtt 2334 forintot fizetett a kincstárnak, illetve a szegényháznak.¹ Amint az engedély lejárában volt, Turbillio rögtön kérte szerződésének megújítását. Turbillio a nyilvános bálakat és a színielőadásokat a városi vendégfogadóban adta, ugyanott, ahol különben a tárnoki üléseket szokták volt tartani. Mind Pozsony városa, mind a közönség nagyra becsülte Turbillio uramat. Pozsony tanácsa még bizonytságot is állított ki részére, megírván, hogy az előadott darabok ellen tisztesség, rend és fegyelem dolgában semmi kifogást sem lehetett tenni.² Turbillio — írja a városi tanács — igen derék, hasznos polgár, aki sok szegény emberen segít.

Turbillio cukrász előadásaival egyidőben még egy másik társulat is játszott Pozsonyban. A városi lövészkompánia ugyanis a lövészárokban faszínházat (Komödienhütten) építtetett, s azt bérbe adta bizonyos *Gierolamo Bon*-nak, aki ott olasz operákat adott elő a főúri világnak, vagyis, amint ő maga írja: a nobless-nek.³ *Ezek a Bon-féle előadások voltak az első operák Magyarországon. Bon felében komoly, felében pedig víg operákat adott elő. A szezón rendszeren három hónapig tartott, de*

¹ Közös pénzügyi levéltár. Hungarica 1749: „Die Ball- und Faschingslustbarkeiten, wie auch die öffentliche Schauspiel zu Pressburg“ etc.

² U. o. All erforderlichlich gute Ordnung, Zucht und Ehrbarkeit — írja Pozsony városa — található Turbillio mulatságain. (1760 március 20.)

³ U. o. „Gierolamo Bon direttore dell opera *Metastasio* representare in musica cinque opere ciccó, tre seriose e due buffe.“

a nagyúri közönség óhajára Bon ezt az időt még három hóval megtoldotta.

A színielőadások népszerűsége Pozsonyban azt eredményezte, hogy a város állandó színház építésére adta magát. Könnyű volt ezt elhatároznia, mivel a magyar főurak nagy öszszeggel váltották meg a páholyokat. Az új állandó színház az úgynevezett *zöld ház* telkén épült. Mária Terézia nemcsak jóváhagyta az építést, hanem a bérbeadást is megengedte.

Az új színházért kemény versengés folyt Bon és Turbillio között. A városi tanács ez utóbbihoz vonzódott, a főurak meg Bont támogatták. Pozsony városa 1760 május 21-én azt jelenti az udvari kamarának, hogy a főurak megszerezvén örök váltságon a páholyokat, a színház építése biztosítva van. A város olyan embernek adja majd a színházat, aki jó társulatot tart¹ s aki a szokásos hat százalékon kívül még évi bért is fizet a városnak.

Bon igazgató (*impressario von der wellischen Opera*), nem látván biztosítva jövőjét, 1760 augusztus 28-án újra kibérelte a lövészárokban levő színházat (Komödienhütten) és a jövő év április 8-án akará ott megkezdeni az operaelőadásokat. Emellett azonban minden követ megmozdított, hogy az új városi színházat is ő kapja meg. Az öfelségéhez benyújtott folyamodásában a többi közt azt írja, hogy kitűnő zenés játékokat adott elő, s annyira megnyerte az urak tetszését, hogy azok telket ígértek neki. Prágából tehát jeles énekeseket szerződtetett. Időközben azonban a városi szin-

¹ U. o. „In ordine producendorum spectaculorum per stabiliendam bonam comicorum societatem habeat.”

ház is elkészül. Két társulat azonban egy városkában nem élhet meg. S ha a városi színházat Turbillio olasz komédiás bandája kapja meg, akkor ő tönkremegy.

Mária Terézia 1760 október 20-án a magyar kamarához intézett végzése szerint döntött az új színház dolgában. A kamara és a helytartótanács jelentéseiből megértettük, — írja a királynő — hogy nyilvános bálók és játékok céljára a zöld ház helyén alkalmas színház épül. Megengedjük, hogy ezt az *Eudimius a Castillione* örgróffal kötött szerződés értelmében bérbe adják. A színház bérlője (arendator spectaculorum), Gierolamo Bon a farsang végéig vígjátékokat adhat elő. Az egész játékos banda a városi hatóság alatt leszen. A bérlő minden száz forintnyi bevétel után hat forintot fizet a városnak. A színház építésére a város kölcsönt nem vehet.

A királyi végzés Bon kezében volt ugyan, de azért az előadásokat nem kezdhette meg. Ő maga írja, hogy a város a helytartótanács-hoz, ez meg a város nyakára küldözgeti őt; innét meg a kamarára kell szaladgálnia. És egyik se akarja a királyi végzést nyélbeütni. „A fiatal Illésházy gróf a minap végtelen fájdalomra tudatta velem, hogy én nem azzal szerződtem, akivel kellett volna. De különben is más oldalról az én előadásaim ellen felségedhez fognak folyamodni. Eddig soha senki-nek sem kellett a város és a helytartótanács megerősítését kérnie. A játszó társaságok (Komedianten Banden) szabadon adhatták elő játékaikat. Engem Erdődy Antal, Erdődy János, Erdődy György, Pálffy Károly, Csáky János, Csáky György és Stahremberg grófok támo-

gatnak, s biztosították megélhetésemet. Én előbb kezdtem itt az előadásokat, mint Turbillionak olasz komédiásai.”

Mária Terézia királynő a magyar főurak közvetítésére 1760 november 5-én újra megengedte, hogy Gierolamo Bon a farsang végéig operákat adhasson elő. S mivel ugyanekkor Turbillio bandája is játszott, Pozsony városának egyszerre ismét két színháza is volt. Mindkettőben idegenek játszottak. De a magyar főurak — kiknek javarésze akkor egy árva szót sem tudott magyarul — éppen ezért támogatták, mert idegen volt. A magyarságnak még közel száz esztendeig kellett várnia, hogy állandó színháza legyen. S mikor ez a szegényes ház épülőben volt, a mágnásaink ugyancsak nem mutatták mecénásságukat! Nem is csoda, hiszen majdnem mindnyájan külföldön és a külföldnek éltek. Ott verték el a magyar jobbágy munkájának gyümölcsét, a magyar föld zsírját.

Hogy a pozsonyi idegennyelvű színházak leginkább az országgyűlések idején virágoztak, mondanunk sem kell. Hiszen igazi élet csak ilyenkor járta Pozsonyban. Megjelent a bécsi udvar is az udvari énekesekkel és a muzsikásokkal (Landtagsmusikanten). Egyik mulatságot a másik követte. Még a cigánybandák is ilyenkor tettek szert holmi pénzmagra. Az egykorú jelentésekben olvashatjuk, hogy mikor a királyi család sétára indult a városban, a cigányok muzsikáltak előtte s nagy tömeg kísérte mindenfelé. A pozsonyi királyi palota tánctermében azonban már nem ők, hanem az úgynevezett *landtagsmusikanten* húzták a talp alá valót.

XXVI.

A furfangos mészáros.

Ahogy Pest és Buda városának tornyaitól eltűnt a szarvára fogott hold, az ide telepített németiség állandóan hadakozott a magyarsággal. A városi tanács nem jó szemmel nézte, hogy a derék német lakók közé más felekezet is merészkedik befurakodni. Meg is nyomta a pennát, valahányszor a szegény magyar települőkről írt! Csak *gsindl* néven nevezi őket s féltő szemmel óvja tőlük a jó német iparosokat, az igazi polgárokat! Nevezett tanács 1695-ben is fölírt az udvari kamarához az idegen települők ellen. A városban — írja a bölcs tanács (vagyis inkább a nótárius, mert a tanácsurak még nem konyitottak az íráshoz) — mondhatatlan nagy a fölfordulás és a zűrzavar. *Veszélyre fordult e derekas német község állapota; mert kálvinisták (értsd: magyarok!), törökök, rácok csempészik be magukat* s mindenféle elegybelegy csavargó ide tolaszik. Féltő, hogy e derék német városból rác község leszen. Nem jó tréfára venni az efféle dolgot, mert a császár vallja kárát. Jó Isten! Könyörülj e szegény városou!

¹ Közös pénzügyi levéltár. Hung. 1695. Gott erbarm mit dieser Stadt — kiáltja elkeseredésében a bölcs tanács,

A városi tanács csak a magyar, a török és a rác polgárokat csepeülvén, hinnünk kell, hogy a betelepült németek a polgárság díszai voltak. Pedig dehogy is voltak azok! Szó, ami szó, de bizony nem az ágas-bogas, törzsökös familiák költöztek hozzánk. Hanem igenis jöttek olyanok, akiknek otthon nagyon is meggyült a bajuk. Egyik az adósságát hagyta otthon, a másik meg idegen jószággal jött ide. Ez a feleségét hagyta otthon, amaz meg a másét hozta magával. S mindannyija itt kezdett új életet.

Gall János György uram is azok közé tartozott, akik megaggott feleségük helyett fiatal asszonnyal költöztenek Buda városába. Őki-gyelme azelőtt Mannheim városában mészároskodott. Jól menvén sora, 1669-ben nőül vette Möchin Éva kisasszonyt. A pfalzi grófnak, valamint Mannheim városának biznysága szerint Éva asszony hű feleség, dolgos gazdasszony s hívó, ájtatos lélek volt.¹ Csak egy hibája volt. Időjártára ő is megöregedett. És Gall uram ekkor idegen emberek buzájába vágta a sarlóját. Azaz, hogy udvarolt itt is, amott is. S hogy feleségétől megszabaduljon, úton-útfélen hirdette róla, hogy az ördög mesterségéhez tud, bújöl-bájol s varázsló képiben őt magát is megveszté, mert hát az asszonynak tudós hatalma vagyon másnak megrontására.

Akinek ez nem volt elég, annak Gall mester többet is mondott. Az 1681. évben például a neuburgi hercegnek írta volt, hogy a felesége az ő 50 talléros lovát mágusi erejével el-

¹ E hivatalos iratok a Gall-féle pör mellékletei s a Közös pénzügyi levéltár. Hung. található.

pusztította. Nyilvánvaló boszorkány ez az asszony, — írja — mert minden szombaton égő gyertya előtt egy óráig imádkozik! Aztán a méregkeveréstől sem volna idegen. A tartományi törvények értelmében tehát halált kér a felesége fejére.

A neuburgi fejedelem és a mannheimi tanács úgy találták, hogy Gall János felesége jámbor asszony s az ördögösségben nincsen része. Gall uram ellenben rossz fát tett a tűzre. s hogy a büntetéstől szabaduljon, ravasz praktikát forgat a fejében s prókatori fogásokkal él. Bírák uraimék tehát meghagyták Gall mesternek, hogy purgálja és mentse magát, ezt hozván magával a közönséges igazság.

Erre Gall mester imígyen menté magát: mikoron Neuburghból házamhoz tértem, feleségem e szókkal fogadott: vén lator! Az ördög fojtana téged a pokol fenekére, hol kóboroltál? Megijedtem, mert nem jó ám a boszorkánnyal hadakozni! Az ember lelkét könnyen veszedelemre ejti. Tehát hallgattam s az asszonyt csigattam. Aztán amíg véle voltam, állandóan nagy fájdalmat éreztem. Mintha csontjaimat ízzé-porrá törték volna; meg voltam verve, mint a zsupp. Asszony, — mondék neki — maradhatatlan vagyok miattad; a nyo-szolyát, párnát és egyéb házi igazságot is mind elvarázsoltad, engem is megrontottál. Az asszony erre imígyen szólott: János! te álmodol. Imádd az Istent, hogy észretérhess. Ha testedben beteg vagy, meggyógyítlak, mikor a füvek kijönnek. Most — mondá Gall mester — a gyermekemet helyezém az asszony mellé. Ezen is mindjárt erőt vett az esztelenség. Elvittem hát mellőle és szentelt olajjal megkentem. Erre

mindjárt jobbra fordult állapota. Másnap az asszony gyónni ment; mire én még rosszabbul lettem; sem állnom, sem járnom nem lehetett. Mit volt mit tennem? A Mária-Einsidl-i szűznek ajánlottam fel magamat s alázatosan könyörögtem nékie, hogy nyissa meg a bírák szemét.

És a bírák uraimék szeme csakugyan megnyílt. Világosan látták, hogy Gall János hazudik, mint a bomlott óra. És kimondták rá a szentenciát. Azaz, hogy bűnösnek találták őt a házasságtörésben s arra ítélték, hogy három vasárnapon át égő gyertyával kezében a templom előtt álljon s a községet megkövesse.

Ez a törvénybéli orvosság nem gyógyította meg Gall mestert. Megint csak latorkodott a leányasszonyokkal s így másodszor is a törvényhez intették őt, ugyancsak házasságtörés miatt. És ezúttal is elítélték. Most már a pelengérre állították őt s ott kellett megkiáltania a bűnét. Ez sem használt. Megint latorságra vetemedett. A bíróság ezúttal is bizonyosságra bocsátotta az ügyet s Gall János mestert a házasságtörésben megest bűnösnek találta. A fortélyos mészárosmester ugyan váltig hangoztatta, hogy a felesége a bűjösök és a bájosok felekezetével tart társaságot és azért zajdult véle össze, de a bíróság e mende-mondának helyt nem adott. Gall János erre még fogósabb dolgokkal állt elő. De hiába! ez sem használt. Gall mestert harmadszor is elítélték. Ezúttal a számkivetést juttatták neki osztályrészül; azaz, hogy Mannheim városából a szokásos ceremóniák közt kiséprűzték őt. Bizonyos dolog, hogy Gall mesternek nem volt kedve ellenére ez az ítélet. Hiszen imígyen

megszabadult a feleségétől, otthagyván a szegény boszorkányt emlékül a szülővárosának. Jómagá titokban még egyszer visszajött Mannheim városába, hogy szívének választottját magával vigye. A szemfüles bírák azonban észrevették s megfogatván, ugyancsak kínálgatták a somfabottal. E botozás emlékével és egy Plank Margit nevű 24 éves mannheimi leánnyal aztán megindult a számkivetésbe. Egyenest Magyarországra jött s Maroson nőül vette Plank Margitot. Aztán az újonnan alapított császári városban: Budán telepedett meg. Itt mint mészárosmester hat évig éldegélt s derekasan megszédte magát. Második feleségétől három gyermeke is született. Szóval jól ment volna a sora, ha az ördög ide nem hozza egyik mannheimi polgártársát. Ez a polgár (Kirchbauer) első házassága alkalmával násznagya volt, így hát jól tudta, hogy Gall mesternek az első felesége is él. Menten be is vádolta őt a városnál.

A város tanácsa Gall János mestert és második feleségét erre tömlőcre vetette. Az 1695 február 18-án kellett aztán Gall uramnak a törvény előtt felelnie a kétnejűség dolgában. Meg is felelt ökegyelme olyan furfangosan, hogy a pesti tanácsurak azt sem tudták, mihez fogjanak.¹

A bíróság egynémely kérdését s Gall János feleletét itt adjuk:

— Tudja-e, miért került a tömlőbe? — Nem én.

— Nem házasodott-e kétszer? — Dehogy

¹ Vallomása a Közös pénzügyi levéltár Hung. 1695. található.

házasodtam. Csak egy feleségem van, a másik boszorkány.

— Honnét tudja, hogy az első felesége boszorkány? — Jól ismertem őt. Az ördögökkel cimborált s velük táncolgatott. Maga az asszony sem tagadta, hogy ő boszorkány. Ha itt volna, szívesen bemutatnám a becsületes tanácsuraknak.

— Mit tud első feleségéről? — Semmi mást, mint azt, hogy boszorkány volt és nem feleség.

— Miért házasodott másodszor, mikor még az első felesége is élt? — Az első feleségem boszorkány volt s nem asszony. Ha nem lett volna boszorkány, nem kellett volna újra házasodnom.

— Volt-e első feleségétől gyermeke? — Volt vagy négy, de elhaltak; a nevüket sem tudom. Az asszony már születésük alkalmával megbűvölte a gyermekeket. Mikor a világra jöttek, teljesen kékek voltak.

— Jól élt-e első feleségével? — Amíg meg nem tapasztaltam, hogy boszorkány, megfértünk egymással. De aztán bizony öszveajdulunk. Hogy a dolog világosabban megteessék, elmondám a papoknak. Azok meghagyták, hogy az asszonnyal semmit se csináljak.

— Miért hagyta el első feleségét? — Mert megátalkodott boszorkány volt.

— Házasságtörés miatt volt-e büntetve? — Igen! Száz tallér bírságra ítélték, de még máig sem fizettem meg. A házasságtörésnek is az előljárók az okai, ha belátják, hogy a feleségem csakugyan boszorkány, akkor büntelen volnék.

— Mit mondott Maroson a plébánosnak?

— Azt mondtam neki, hogy nőtelen vagyok; mert a felségem nem volt nő, hanem boszorkány.

— Mikor a mannheimi kiutasítást megszegte, megvesszőzték-e? — Erre bizony már nem emlékszem.

Gall János uram szentül hitte, hogy ilyen böles feleletei teljesen elegendők feje mentésére. De keservesen csalódnia kellett. A városi tanács fölterjesztésére ugyanis az udvari kamara megszerezte a pfalzi gróftól és Mannheim városától Gall uram háromezoros elítéltetésének hivatalos iratait. Ekkor aztán a budai bírák is világosan látták az igazságot. El is ítélték Gall mestert.

Mondanunk sem kell, hogy ez időtájban Pesten és Budán nem a magyar törvény járta, hanem az úgynevezett császári Landgerichtsordnung. Ez pedig a kétnejűséget fejevétellel bünteti. Az udvari kamara (kegyelemből) azt rendelte, hogy Gall mestert tízévi börtönre és kényszermunkára ítéljék. Második felesége, Plank Margit részére pedig azt határozta, hogy a pellengéren nyilvánosan megvesszőzzék s a városból örökre kitiltsák.

A budai bíróság Gall mestert csak négyévi tömlöcre ítélte (1696 február 17-én). A városnak nem volt pénze, hogy a bűnösöket a börtönben táplálja. Ezért, akit csak lehetett, kivégeztetett; a kisebb bűnösöket pedig szabadon bocsátotta, ha azok valamelyik templom javára 10—20 tallért adtak. Így állván a dolog, Buda böles tanácsa hamarosan megbánta, hogy Gall mestert négy évre ítélte. Ez idő alatt ugyanis három gyermekét is a városnak kellett tartani. Gall Jánosnak tehát nem

is kellett kegyelemért folyamodnia. Megtette helyette ezt Buda tanácsa. Lipót császár 1698 április 15-én kérdést intézett ez ügyben Buda városához. És a tanács május hónap 15-én melegen ajánlotta Gall János megkegyelmezését.

Amíg ez Budán imígyen lefolyt, azalatt Mannheim városában Gall János első felesége mindent elkövetett, hogy becsületét helyreállítsa. Megható folyamodásában (1694 október 10.) előadja, hogy Gall János öt gyermekével együtt akarta őt elveszteni. És társai is akadtak, akik az ő életére és vagyonára fenekedtek. Mannheim városától kér tehát oltalmat.

Mivel Gall János a boszorkánymeséivel Mannheim városát is hírbe hozta, a városi tanács az elhagyott asszony pártjára állott. Arra kérte a neuburgi herceget, hogy tartasson vizsgálatot azok ellen, akiknek köszönhető, hogy Mannheim városát *boszorkányvároskának* (Hechsenstaettlein) hívják s hogy a városi polgároknak tisztessége annyira alászállott. A gyomot — írja a város — ki kell irtani!

Ez utóbbira tán nem is volt szükség, mert hiszen a gyom hozzánk szállt s nálunk vert gyökeret.

XXVII.

Ribillió Pesten.

A török kiűzése után Buda és Pest „császári városokká“ lőnek. Új lakói jobbára Németország tartományaiból vándoroltak hozzánk. Egyszerű iparosok és kereskedők voltak, akik nálunk kezdtek új életet. Egyiket-másikat a könnyű megélhetés reménye csalogatta ide; a legtöbbje azonban afféle ember volt, akinek távoznia kellett régi otthonából. Egyik a büntetés elől szökött ide, a másik az adóssága miatt oldott kereket. Ez a feleségétől akart szabadulni, amaz a máséval indult útnak. Szóval mindeniknek volt valami titkos oka, amiért e veszedelmes földre költözött. Akadt is Pesten és Budán annyi gonosztevő és csavargó, hogy helyet sem találtak nékiek! A városi magsztrátus írni-olvasni nem tudó mesteremberekből állott. Pest város tanácsosai — hivatalos jelentések szerint — napközben mezítláb járdogáltak s ingben-gatyában tolták a taligát.¹

¹ Közös pénz. levéltár. Hung. 1699. írják a városi tanácsról: „Derer etliche in Hembetern theils zuzeiten parfüssig auf der Gassen herumziehen.“ Olvasni nem tudnak. A város bevételeit a győri profoz és a bukott budai kocsmáros vezeti.

A város birái közt találunk kurtakocsmárosokat, pacalárusokat, káplárokat, volt börtönöröket. Az egyik bíró (Herold) gyilkosság miatt több évig ült a börtönben. Valami sok jót a többiről sem mondanak írott emlékeink. Ezek az emberek az ősei azoknak a nagy családoknak, kiket későbbben *pesti patriciusoknak* szoktak hívni.

Pest városának kezdetben csak bírāja volt; Buda ellenben polgármestert választott. Mindkét városban többségben volt a némettség. Pesten kevés magyar nemes és iparos is akadt. Ezeknek a Mekkája a megyeháza volt. A városi német polgárság a magyarokat s a velük szövetkezett rác polgárokat mindig sanda szemmel nézte. Az ellenségeskedés nagyobb lobot akkor vetett, mikor bíróválasztásra került a sor. A német iparosok és szatócsok magukszörű embert ültetgettek a bírói székbe. A magyarság és a vele szövetkezett értelmesebb némettség meg azon volt, hogy olyan ember kerüljön a bírói székbe, aki a közigazgatáshoz is ért valamit s az íráson és az olvasáson kívül egyebet is tud. Bíróvétél idején a két fél aztán szembekeverülven, lúg nélkül is megmosta egymást. A bíróválasztáskor hatalmas tüntetések és verekedések támadtak. Bizony még magát a bírójelöltet is felképezték. A császári kormányshoz is beleavatkozván a viszálykodásokba, a tüzesebb elemeket somfabottal szelidítették s tömlőcre hányogatták.

A XVII. század utolsó évtizedében Pesten bíróválasztás vagy Budán polgármester-választás ribillió nélkül meg nem esett. A jámbor német mesteremberek a magyar polgárokat hívták rebelliseknek, pedig jómaguk is pompásan

értettek a rebelláláshoz! Minden választásnál csaptak holmi kis zendülést. A pártok táncra fogták egymást, azaz hogy mód nélkül egymásba veszték, s míg a felsőbb hatalom — no meg az árestom — békességre nem erőltette őket, ruhát s tisztességet nem igen hagytak egymáson. S mikor már kiadták a mérgüket, írásra fogták a dolgot. Ment is a panaszlevél Bécsbe, mint az árvíz! S eb volt a bakszekere, ugyancsak csigázták a szót hol ide, hol amoda. Ember légyen, aki eligazodik szavukon!

Az 1698. év elején — a bevett szokás szerint — a volt bíró letevén tisztét, a kamarai adminisztráció a bírói tisztségre három olyan embert jelölt, akik a közigazgatáshoz semmit sem értettek, teljesen illiterátusok voltak s az igazságszolgáltatásról fogalmuk sem volt. Az első jelölt pacalárus, a másik kettő pedig kurtakocsmáros volt!¹

E jelölés hallatára a pesti magyarság és a műveltebb németiség a rácokkal egyetemben a megyeházán gyűlést tartott s onnét több tiltakozó iratot bocsátott a magyar kancelláriához, az udvari kamarához és *Caraffa Stigliano* grófhhoz, mint a szlavóniai komisszió fejéhez.²

Míg a magyarság és a velük szövetkezettek a megyeházán tanácskoztak, a pesti burgerek husángokkal és furkósbotokkal felfegyverkezve a megyeházát körülfogták és éktelen lármát

¹ U o. 1698 január 27. az udvari kamara írja, hogy a pesti lakosság a jelölések ellen tiltakozott („die gesambte Edelleut, Officier, unger, teutsch und rätzische Mitbürger“). Az udvari kamara ez irata szerint a magyar kancellária is követeli a jelölés orvoslását.

² U. o. mindezen folyamodások 1698 január 27-én keltek.

csaptak. A lázongók vezetői Werns városi gyám (különben felcser), Lederwas Bertalan borbély, Schellhass József csaplár, Köpl hidvamos, Suchentruck kovács, Skopek Ferenc szatócs, aztán Properger Jakab sörfőző („*antistes civium vulgo klein veldtscherer*“) és társai voltak. Ezek a megyeházán tanácskozókat a legéktelenebb szidalmakkal illették; Condé-pártiaknak, rebelliseknek s huncfutoknak mondták! („*Nos rebelles et Condeï-partes tuentes ac salvo dictu Hunczfutones temerario ausu proclamare.*“) Hogy a gyűlés után parázs verekedés is támadt, mondanunk sem kell.¹

Január 9-én az alsóbbrendű polgárság a városházán gyülekezett a választás megejtése céljából. Zenegg György volt a választási komisszárius, aki felolvasta a három jelölt nevét. A jelöltekkel egyik párt sem volt megelégedve, de mivel a császári komisszió jóváhagyta a jelölést, Zenegg elrendelte a szavazást. A jelöltek közül Pollermann 120, Linzer György 43 és Lehner Mihály János 7 szavazatot kapott. A katonatisztek nem szavaztak egyik jelöltre sem, a magyarokat meg szavazni sem engedték.

A magyar szavazók és a műveltebb németek erre ismét a megyeházára vonultak s ott egyhangulag bírónak választották a német Kolbachert. Kilencven magyar és negyven német szavazott rá! Úgy látszik, hogy ez a Kolbacher igen derék ember volt; mert még a budai adminisztráció feje is azt írja róla, hogy a szegények atyja, vagyonos és értelmes ember, jó lá-

¹ U. o. Zenegg relatiója Pestről, valamint a „*Nobiles et officiales comitatus Pest, Pilis, natio tota Hungarica et Rasciana atque potioritas civium Germanorum.*“

bon áll a megyével és a császári komisszióval is. („Ein Vater der Armen sei, auf Ersuchen jedesmahl sich ihrer erbarmet“ etc.)

Pest városának tehát egyszerre két megválasztott bírója volt. A felsőbb megerősítést azonban egyikük sem kapta meg. A város polgárai között pedig folyt tovább az egyenetlenség és a gyűlölködés. Némelyik korifeus az utcán sem merte magát mutatni; mert az élete veszedelemben forgott. Kolbacher hívei azt követelték, hogy a városi gyámot és társait tömlőre vessék. A másik bíró hívei pedig derest és börtönt sürgettek a magyar szavazók részére.

A magyar kancellária 1698 január 27-én átirta az udvari kamarához s jelenté neki a pesti türhetetlen állapotot. Ezen — úgymond — csak úgy lehet segíteni, ha a kamarai adminisztráció új bírót jelöl s új választást rendel el.

Az udvari kamara az ügyet Caraffa di Stigliano grófra bízta s elrendelte, hogy míg a nevezett gróf Pestre jön, addig a tavali bíró és tanács intézze az ügyeket.¹

A budai kamarai adminisztráció azonban nem vette figyelembe e rendeletet. A tavali bíró helyett ugyanis a gyilkosság miatt bebörtönzött Herold patikusra bízta a bírói tisztséget.² Caraffa ez önkényes intézkedés ellen keményen tiltakozott. De maga a városi tanács is fölírta az önkényes intézkedés ellen.

¹ U. o.

² U. o. Eszék, 1698 március 6-án írja Caraffa gróf Herold patikusról: „so vormahl wegen eines allda beschenen homicidii tanquam correat mitbeschuldigt worden, und lange Zeit in schimflichen Verhaft gesessen ist.“

Caraffa szerint Pesten folynak a ravasz fondorkodások és a hazug jelentések gyártása. A budai kamarai igazgatóság meg a felsőbb rendelet világos betűi ellen olyan dolgot mivel, melyet tűrni nem lehet.

Caraffa gróf és von Mayeren Theobald urak Eszékről azt írják az udvari kamarának, hogy amint Pestre jönnek, rendbehozzák a dolgot s állandó választási rendet teremtenek. Most az egyes pártok teljesen hamisan informálják a kamarát.¹ Visszaélés az, hogy a volt bírakat újra kell jelölni.

Mikor — írják — Budára utaztunk, Kolbacher intézte az ügyeket, hogy a magyar párt segítségével és Kurznak, a budai adminisztrátornak támogatásával a bíróságot megtarthassa, Kolbacher személyesen volt nálunk. Amennyire az idő rövidsége megengedte, az ügyet megvizsgáltuk. A városi tanácsot két új taggal: a német Lehnerrel és a katolikus Jankovicsesal szaporítottuk. Ezenkívül még két hely marad a tanácsban egy magyar és egy német számára.

Ezentúl csakis a tanács tagjai közül választható bíró, úgy mint Ausztriában szokás.

Kolbachert — bár a németiség legnagyobb része s a városi tanács is sérelmesnek vette — sem bírójelöltnek, sem tanácstagnak nem jelöltük.

Fölötte kívánatos, hogy a szabad királyi városokban a német elem uralkodjék. A magyar nemesektől óvakodni kell, mert ha Pesten hatalomhoz jutnak, a magyar kormány székek

¹ „ganz sinistre proque suo intento facilius obtinendo, malitiose bei der H. Hofkammer angebracht“ etc.

is beleszólnak a város ügyeibe, amiről az udvari kamara eddig hallani sem akart! A magyar iparosok sem jobbak a hepanaszolt németeknél, sőt talán rosszabbak („auch seltzambe Köpf und sehr unbeständige Leuth, woll auch von schlechter Conduit seien“).

A budai kamarai adminisztráció nem mindenben hajtotta végre a felsőbb rendeletet. Így például az udvari kamara (és Caraffa is) meghagyta, hogy az új választásig a mult évi bíró vezesse az ügyeket. A kamarai adminisztráció azonban Herold patikust tette meg ideiglenes bírónak.

Herold megbízásával a bírák száma tehát megint szaporodott. Azonban Pollermann emberei Herold bírósága ellen is tiltakoztak. A magyar polgárok és a velük szövöttek pedig új választást sürgettek. A zürzavar tehát napról-napra nagyobb lett. S ez akkor sem szűnt meg, mikor császári komisszió jött Pestre és az eddigi három bíró helyett *Lehner Mihály Jánost* tette meg törvényes bírónak.

Az udvari kamara aztán meghagyta a kamarai adminisztrációnak, hogy Lehner bírót mutassa be a polgárságnak s helyezze őt hivatalába. Ugyanezt megírta Caraffának is.¹

A választási biztosok: Prunner és Zenneg, mielőtt az új bírót bemutatták volna, előbb rendet igyekeztek teremteni. E célból a zavargások vezetőit elzáratták s a többit pedig keményen megfenyegették.²

¹ Wien, 1698 márc. 4. An die Commissarios in Croatien und Slavonien Herrn Caraffa de Stygliano und Herrn Mayeren.

² „mittels scharfen Bedrohung und Arrestierung der principal Widerstreber“.

Április hó 1-én aztán jelentik Bécsbe, hogy végre sikerült az új bírót bemutatniok. A polgárság egy része azonban nem nyugodott bele az új helyzetbe. Tovább is nyugtalankodott s ahol csak tehette, gáncsot vetett az új bírónak. S bizony nem a legszebb címekekkel illették őt. Egy ízben például, mikor a városi felcser: Lederwass Bertalan borotválta Lehner uramat, a jelenlévők azt mondták, hogy Lehner a kvártélyozásnál nem mint becsületes bíró, hanem mint gazember („wie ein Schelm“) jár el...

Ismeretes dolog, hogy Pest város régi bíráival számos nagy munka foglalkozik. Azonban ezekben hiába keressük Lehner Mihály bíró-ságát. Az 1698. évben még a neve sem szerepel s helyette olyat tesznek meg bírónak, aki e tisztet nem is viselte. Helyénvaló dolognak véljük tehát a fentebbiek előadását, annál inkább, mivel a nyomtatott irodalom ez anyagból semmit sem ismer. Talán innét van, hogy a Pest régi bíráival foglalkozó munkák hemzsegnének a hibától.

•

Az 1698. évi zavargások főbb tetteseit böjtvasra szorították; a kisebbeket pedig deresre vonták. A császári kormányshékek a polgárságot erősen megfenyegették, ígérván mindent, amitől az embernek bátorsága az inába száll. Aztán Caraffa di Stigliano gróf kidolgozta az új választási regulamentumot és az udvari kamara megerősítette azt. Eszerint a lelépő bírót a következő évben nem volt szabad újra jelölni.

Az udvari kamara és a budai kamarai adminisztráció szentül hitte, hogy a polgárságot

jobb észre hozta. Hitte, hogy az elégületlenek tartózkodni fognak olyasmitől, ami kárukra fordulhat. Hiú álom volt ez! A pártok meg nem alkudtak egymással; csak farkasbékesség volt köztük. Az első szikra megint tüzet támasztott köztük. S amint az 1699. év elején a bíróválasztás ideje elérkezett, a pártoskodás és a viszálykodás újra kitört. A hivatalos jelentések szerint az egész város bódulásban vala. A felsőbb hatóságok hiába parancsolgattak, nem volt aki fogadja. A polgárok a fenyegetéseket füstbe bocsátották. Titkos gyűléseket tartogattak a kocsmákban. És sikamlott a titok, ahol csúsztak a poharak. A bortól zajosodott vezetők a nyúlshívéket is kardosokká tették. Aztán fölfegyverkeztek a pártok vádlásokkal, szitkokkal és botokkal. És megkezdődött a ribillió. És lett, ami lett.

A dolog azzal kezdődött, hogy a budai kamarai igazgatóság 1699 január elején Herold Szigfrid patikust megtette helyettes hírónak. A városi tanács tagjai hadilábon állván Herolddal, kézzel-lábbal tiltakoztak ezen kinevezés ellen. S emellett semmi alkalmat el nem mulasztottak, hogy borsot törjenek Herold orra alá. A városi polgárság meg a tanács tagjaival állott hadilábon s mindent elkövetett, hogy e tőlük gyűlölt emberektől szabaduljon.¹

Amint látjuk, volt elég ok és alap a hadakozásra. A városi polgárság is több pártra szakadt s mindegyik mást és mást akart. A műveltebb polgárság vezetői: Kolbacher és Leist-

¹ A tanács tagjairól írják 1699 január 19-én, hogy írni s olvasni nem tudnak. „So siehet sich die arme Burgerschaft von Magistrat ganz verlasst.“

ner voltak. Kolbacher nyíltan hirdette, hogy halomra hánnya a városi tanács tagjait! Az ördög vigye el testét-lelkét, — úgymond — ha a városi tanáccsal valaha megbékél. Nem arra való emberek a tanácsosok, hogy a város ügyeit vezessék. Ő majd eljáratja velük az ebek tancát.¹

Amit Kolbacher a tanács ellen szóval mondott, azt a polgárság írásban is fölterjesztette a felsőbb hatósághoz.

Ezenközben a városi tanács sejtven, honnét fú a szél, a budai adminisztráció részéről kinevezett bírót: Heroldot elcsapta s helyébe *Eschenbrucker Fülöpöt* választatta meg bírónak. Ez a derék ember mesterségét illetőleg szakács volt s a városi ügyekhez semmit sem konyított.² Vele egyidőben a tanács Kalcher Mártont tétette meg kamarásnak, bár sem írni, sem olvasni nem tudott.

A városi tanács tiltakozott azon vád ellen, mintha Eschenbruckert önkényűleg tette volna meg bírónak. Eschenbruckert — írja — 37 szavazattöbbséggel választották meg bírónak. Akár így, akár amúgy történt a választás, annyi bizonyos, hogy Eschenbrucker sem volt külömb legény Herold patikusnál. Valóban rájuk illett a magyar mondás: egy ebbel jobb a szücs a vargánál.

A városi tanács önkényes eljárása még

¹ 1699 február 17. Rüdiger Gosswin von Fürstenbusch jelentése.

² A budai kamarai adminisztráció írja róla 1699 január 22-én Caraffának: „den in Stadtsachen unerfahrenen und allein die Professionen eines Koches erlernnten Eschenbrucker“ etc. propria autoritate bíróvá tette.

jobban felbőszítette a pártokat. Gyűlést gyűlés után tartottak. Tiltakozó írásokat szerkesztettek. Zajongtak, verekedtek s átkozták a városi tanácsot.

Pest bírája és tanácsa 1699 január havában azt jelenti a császári komissziónak, hogy *lázadás és zavargás ütött ki a városban*. A polgárság a tanácsra fenekedik s mindent elkövet, hogy gáncsot vethessen neki. Nem ad immár semmit a tisztességre, nem törődik a kötelességgel. *A pesti polgárok között a legritkább dolog a becsületesség!* Az elfajulásnak, valamint a lázadásnak a mozgatója Kolbacher, aki folyton izgatja a polgárságot a tanács ellen. Még a börtönöket is feltörette s a városi bírót hivataloskodása közben megverte!'

Amint látjuk, a városi tanács ugyanesak megpiszkálta a pesti polgárokat. Bizony nem sok jót hagyott rajtuk. Azonban a polgárság sem maradt adós. Az udvari kamarához intézett fölterjesztésében nem sok tisztességet hagyott a városi tanács tagjain. A kamarai adminisztráció is a tanács ellen fordult. Január 22-én Caraffa grófhoz bocsátott jelentésében megírta, hogy a tanács és a polgárság közt kiütött a háború. Hiába inti a feleket békességre, hiába szólítja törvényre, senki sem engedelmeskedik. Gyűlést gyűlés után tartanak. A zürzavar napról-napra fokozódik. A tanács nem ismerte el a tőlünk kinevezett helyettes bírót: Heroldot s helyébe Eschenbrucker Fülöpöt választotta meg. Ez az ember teljesen járatlan

' Pest bírája és tanácsa a császári komisszióhoz 1699 január 21. Kolbacher eszerint akkor verte meg a bírót „dum officio suo functus est”. („Seditio et motus contra magistratum.”)

a városi ügyekben s csak a szakácsmesterséghez ért. A városi tanács tagjait engedetlenségük miatt meg kell büntetni!

Kurz, a budai kamarai adminisztráció vezetője, a pesti ribillió ügyében komisszió kiküldését sürgette. Két fölterjesztésében ő is követelte a városi tanács megbüntetését. Ezenfelül azt kívánta, hogy Eschenbruckert, aki a kamaraigazgatóság tilalma ellenére elfogadta a bíróságot, vagy örökre vagy hosszabb időre zárják ki a tanácsból. (Wo nicht perpetua, wenigstens temporalis senatus exclusione zu bestrafen.)

Az udvari kamara a sok felterjesztésre végre kimondotta, hogy Eschenbrucker jogtalanul gyakorolja a bírói tiszteletet. Míg az új választás meg nem esik, Herold a törvényes bíró. Ezen intézkedésen kívül vizsgálatot rendelt el a városi tanács ellen. A vizsgálat vezetését a „neoaquistica commissió“-ra, ez meg a Caraffa gróf vezetése alatt lévő szlavóniai delegált komisszióra bízta. A szlavóniai delegált komisszió pedig külön komissziót küldött Pestre. Ennek a feje *Rüdiger Gosswin von Fürstenbusch* volt.

A Pestre küldött bizottság (Kaiserliche Visitations-Commission) legelőször is Herold bírót hallgatta ki.¹ Herold 51 évesnek, tescheni születésűnek vallotta magát. Szerinte a városi tanácsban Jankovics Jakabon kívül nincsen alkalmatlan ember. Ez a Jankovics a rác nemzetet képviseli s németül nem tud. Kívüle még Linzer tanácsos ellen lehet csak kifogást

¹ Primum examen, 1699 január 28.

emelni. Ez a Linzer a mészárosok céhmestere; mód nélkül iszik s borittában bizony bolondokat mível. Kalcher, a városi kamarás, nem tud sem írni, sem olvasni.

Herold ezen vallomását megerősítették a tanács tagjai is, úgymint: Eschenbrucker Fülöp, Sax Simon, Lehner Mihály, Jankovics Jakab, Pollermann Mátyás, Proberger Jakab, Kalcher Márton és Mosel Antal, a város nótáriusa.

A városi tanács kihallgatása után a polgárságra került a sor. A delegált bizottság előtt megjelent ötvenegy magyar polgár is Tóth Mihály és Szemerédy Benedek uram vezetése alatt. Ez ötvenegy magyar mind aláírta a városi tanács ellen Bécsbe küldött panaszlevelet. A magyarok különösen Lehner Mihály volt bíró (s most városi tanácsos) ellen panaszkodtak. Elmondták szép sorjában, mennyi kárt okozott a városnak s milyen részrehajló az adókivetés és a kvártélyosztás dolgában. Sajnos, mindezt bizonyítani nem lehetett, mert a bíró és a tanács az ilyesmit nem foglalta írásba.

Rüdiger Gosswin von Fürstenbusch a vizsgálat befejezése után több fölterjesztést intézett az udvari kamarához. Ezekben a városi tanácsot veszi védelmébe s erősen kikel a polgárság vezetői ellen, akik a zavargást indították. Együttal ajánlja az udvari kamarának, hogy a bírói tisztségre Proberger, Herold és Nussbecker jelöltessenek. Proberger serfőző, Herold patyikus és Nussbecker pedig császári ágyúöntő. Városi kamarásnak jó lesz Lehner Mihály volt bíró, mert írni és olvasni is tud. (1699 február 17.) Mivel pediglen — írja Für-

stenbusch — a tanács tagjai a város visszafoglalása óta viselik a tisztüket s mivel a tanács teljes, nem kell most megbolygatni. Azt azonban meg lehet engedni, hogy a polgárság a maga kebeléből külső tanácsot alkosson. Így aztán azok is beleszólhatnak a város dolgaiba, akiknek az orra előtt eddig fel volt kötve a háj.

Amint látjuk, Fürstenbusch úr a polgárság panaszszavának nem adott helyt. A viszálykodást a tanács szájaíze szerint igyekezett csöndességre vinni.

A budai kamarai adminisztráció ezután azt ajánlotta, hogy a pesti zavargások okozóit és vezetőit bottal és pénzbírsággal kell jobb észre hozni.¹ Ezt a böles ajánlatot az udvari kamara is jóváhagyta. Erre a budai adminisztráció a császári komisszióhoz fordult s részletes utasítást kért a főbb tettesek (Raedlführer) megbüntetése dolgában. Azt ajánlotta, hogy a ribillió lelkét: Kolbachert kiutastásra vagy 50 tallér bírságra ítéljék. (Ex lege Julia de ambitu deportationis.) Leistner,² a másik rebellis, húsz tallért fizessen a Szentháromság szobrára. Eyserich 15 tallért adjon egy miseruhára; Rindt asztalos számolyt készíttessen, Pressburger üveges pedig a plébánia-templom két ablakát üvegezze meg. A kisebb bűnösöket enyhébb büntetéssel lehet sujtani.³

¹ 1699 február 23. a kamarai adminisztráció a császári komisszióhoz.

² Leistner magyar nemes volt s a megyét szolgálta.

³ 1699 március 4. Buda. A kisebb bűnösöket a kamarai adminisztráció „zu einer öffentlichen Abbit“ kívánta kényszeríteni.

A büntetések kimérése után a rendes bírói választás is megesett. A Pestre küldött komisszió is távozott azon csöndes megnyugvással, hogy sikerült Pesten a békességet helyreállítania. Azonban hamarosan kitűnt, hogy akiktől a háborúság indult, nem hagyták magukat elnémitani. A viszálykodás a polgárság és a tanács között tehát hamarosan megújult. Kolbacher és Leistner tovább is borsot törtek a tanács orra alá. Pest város tanácsa 1699 július 11-én jelenti Bécsbe, hogy Kolbacher uram Lehner Mihály tanácsost és volt bírót az utcán elpáholta és lelövással fenyegette! Valamivel későbben Leistner is ilyen dolgot művelt. A városi bíró aztán Leistnert megbüntette. Leistner nemes ember lévén, a vármegye Pest bíráját és tanácsát maga elé idézte. A megye természetesen a magyar törvény értelmében kívánt eljárni. Pest bírāja ellenben az *alsóausztriai Landesgerichtsordnung* regulái szerint ítélkezett. A magyar kancellária a megyének fogta pártját, az udvari kamara meg az alsóausztriai törvények mellett kardoskodott; mert szerinte csakis ezek érvényesek.

A viszálykodás tehát el nem ült. Minden ügy új alkalmat adott a civakodásra. A polgárság itthon üzte a maga játékait; a kormányzések pedig Bécsben folytatták. S mivel-hogy két eb egy csonton nehezen alkuszik meg, megértésről szó sem lehetett.

XXVIII.

Polgármesterválasztás Budán 1694-ben.

A szentséges Lipót császár idejében oda-fönt Bécsben az urak azt tartották, hogy a magyar nem való tisztviselőnek, mivel könnyen rebellál; katonának sem alkalmas. mert hűtlen és megbízhatatlan; városi lakónak sem jó, mert pallérozatlan, s a németekkel meg nem fér.¹ Ezért tehát a magyarnak foglalkozásul az adófizetést és a földművelést szabták. Elég erős az ebadta, törje a földet és fizesse az adót. S hogy az adófizetésben a szegény magyar elegendő változatosság nélkül ne szűkölködjék, annyiféle adót vetettek a nyakába, hogy elmondásuk a Szent Iván énekénél is hosszabb lenne. Pallérozatlan nemzet lévén a magyar, hogy a finomabb erkölcsökkel is megismerkedjék, két évtizeden át hozzá, az ő falvaiba kvártélyozták a német hadak ezreit és ezreit. S bár ezek mindenét fölélétk, mindenét elvették, de legalább művelődött az ebadta rebellis magyarja! Vagy talán nem?

Amint mondók, a magyart városi lakónak

¹ A hosszú török háborúban (1593—1606-ig) sok magyar város visszafoglaltatván, Unverzagt már ekkor azt kívánta a császártól, hogy magyart ne engedjenek a városokba letelepedni; mert a magyar nem való városi lakónak!

nem tűrték, nem akarták. Ezért a töröktől visszahódított területek városaiba jóérzésű, pápista németeket telepítettek. Mivel azonban a török háború a XVII. század végén folyton dúlt, a jóérzésű németiség, a vagyonos polgárság hazánkba ekkor még nem igen kíváncsozott. Tehát kik jöttek? Jöttek vala olyanok, akik fátyolt borítván multjokra, új életet nálunk akartak kezdeni. Majdnem mindannyija üres zsebbel jött, de ha nem is hozott magával semmit, annál több volt, amit otthon hagyott.¹

Minthogy ilyen jövevények szállták meg az ősi magyar városokat, a bűn dandárral járt közöttük. Az egykorú jelentések szerint a megtelepített városok börtönei, árestomjai és tömlőei színültig megteltek másén kapó tolvajokkal, kétnejuséggel és házasságtöréssel vádolt jövevényekkel, adósokkal, sikkasztókkal és a bűnöknek más ilyenfajta zsoldosaival. Buda és Pest városok tanácsai például 1693-ban arra kéri az udvari kamarát, hogy példaadás céljából hadd végezzenek ki egynéhányat. (*Agroser Pált és Paim Katalint* különösen ajánlják erre a célra.) A börtönök — írja Buda tanácsa — zsúfolásig megteltek; a gyilkosság, a rablás és a lopás napirenden van, s a vár kapitánya mégsem engedi a gonosztevők kivégzését.² Pest város tanácsa ugyanígy

¹ Aichpühl bárónak 1688 július 13-án kelt hivatalos jelentése szerint Budán csak a következő magyarok kaptak házat, illetve házhelyet: a nádor, az egri püspök, a pozsonyi káptalan, Pálffy Károly és Erdődy kamaraelnök. Budán a németeken kívül ekkor 1700 rác lakott. A Király-fürdő havi bevétele 8 frt, a gellért-hegyi fürdőé havi 10 frt. volt.

² Kurz budai kamarai adminisztrátor írja 1694 május 18-án, hogy a budai kommandáns és helyettese:

írt. Itt — úgy látszik — a dolog még rosszabbul állott, mert még magát a főbíró (Heroldot) is el kellett zárni gyilkosságban való részesség miatt.

De hát lettek legyen bármilyenek is városaink jövevényei, annyi bizonyos, hogy az udvari kamara, meg a császár várakozásának egy tekintetben mégis megfeleltek. *A magyar birtokokon és a magyar kiváltságokon kívül mindentől irtóztak, ami magyar volt*, s amely városban lábukat megvetették, ott más nemzet fiát kutyába sem vették. Uralkodni igyekeztek mindenütt, s uralkodtak is. Persze könnyű volt nekik, mert enemű törekvésüket nemcsak hogy rossz néven nem vették, hanem egyenesen támogatták. A *neoacquistica* városainak német jövevényeit a kamarai adminisztrációk alá helyezték, s fölfolyamodási fórumul részükre a bécsi udvari kamarát rendelték. A magyar törvényt s a magyar intézményeket falaik közül kizárták. A nádornak meg a magyar cancelláriának rendeleteit semmibe sem vették; rájuk nézve ezek nem léteztek. Hihetetlenül hangzik ugyan, de mégis igaz, hogy a budai, pesti, székesfejérvári, esztergomi stb. városi tanácsok az ítéletekben az osztrák Landschaftsgericht-et tartották szem előtt, s német törvények és császári rendeletek szerint ítélték. Szóval, szép világot éltünk, s a magyar csak most látta igazán, ki élvezi százados küzdelmeinek gyümölcsét.

Eysenberg a kapukon nem bocsátják ki a kivégzésekhez szükséges fát. Kurz ezért a jus gladii (pállosjogot) kéri Buda számára, hogy a bűnösöket kivégezhessék. A tömlőcök ugyanis zsúfolva vannak. (Pénzügyi levéltár. Hung.)

Mátyás királyunk fővárosában is a német jövevények uralkodtak. Kívülük még rác, olasz, s másféle nemzetség is akadt ugyan, de ezek a város ügyeinek intézésébe nem avatkozhattak. Zsidó Budán csak kettő volt (a Vizivárosban), de ezeket csak ideiglenesen tűrték meg, mert letelepülésükkor kimondották, hogy csak a török háború befejezéséig maradhatnak a városban. Amikor 1694-ben egy harmadik zsidó (Israel Herlinge Jud) is engedélyt kért a letelepülésre, Kurz Ignác budai kamarai adminisztrátor azt felelé, hogy a zsidók fölötté tisztátlanok, többnyire csalók („ex natura“), minden nyavalyára és dögvészre hajlandók, azért a települési engedély nekik meg nem adható.¹ Hogy a magyar sem igen merészkedett Buda városába, azt az előrebocsátottak után természetesnek kell tartanunk. A mi népünknek akkor sorsul az jutott, ami a cigányoknak, hujdosott bokorról-bokorra, erdőről-erdőre, idegen nemzetségről idegen nemzetségre.

Abban az esztendőben, amelyről most szólnunk, Budának már polgármestere volt, Pest városa azonban még csak bírót választhatott. Mindkét városnak megvolt ugyan a szabad választási joga, de ezzel mégis csak akkor élhetett, ha a budai kamarai adminisztrátornak nem volt ellene kifogása. Budának ezidőben a legtekintélyesebb polgára bizonyos Pösinger Ignác Ferenc volt. Igazi mestersége a patyikusság volt ugyan, s Lipót a *Landschaftsapotheke in Ungarn* címmel is kitüntette, de

¹ Az itt felhasznált akták a Közös pénzügyi levéltár Caraffa című esemőjában és a Hungarica című gyűjteményben találhatók.

azért ökigyelme szivesebben foglalkozott a város ügyeivel. Több éven át volt Budának polgármestere s mint ilyen 1698-ban a császári tanácsosi címet is megkapta. Az 1693. évben is ő viselte a polgármesteri tiszteletet. Az örökös tartományokból behozott német szokás szerint a volt polgármestert a következő évre is föl kellett venni a jelöltek közé. A kijelölés joga természetesen a budai kamarai adminisztrációt illette. Hogy, hogy nem, az adminisztrátor uramék Pösinger polgármesterrel és tisztársaival hadilábra helyezkedtek. Mi volt az ellenségeskedésnek igazi oka, nem tudjuk. Az adminisztrátor ugyan azt hirdette, hogy Pösinger méltatlan a polgármesteri tisztségre, mivel az adósságban nyakig úszik és számadásaihoz nagyon sok szó fér; de Pösinger szándékos mellőzésének, úgy látszik, mégsem ez volt az igazi oka. Valószínűbbnek látszik, hogy Pösinger és az adminisztrátor egymás rétjébe vágták a kaszájukat s haragjukban egymás tisztességébe jártak. A hatalmasabb persze az adminisztrátor volt, s így előre sejteni lehetett, hogy a párosviaskodásban Pösingernek vesztő pöre leszzen. Úgy is történt. Az Úrnak 1694. esztendejében január 8-án Buda városának polgárai választásra jöttek össze. Habár tudták, hogy az adminisztrátor a volt polgármesternek, Pösingernek, veszett ellensége, megválasztását azért biztosra vették; mert hisz a polgárság mellette volt, s a törvény úgy szólt, hogy a lelépő polgármestert a három jelölt közé mindig föl kell venni. Annál nagyobb volt a polgárok álmélkodása, mikor az adminisztrátor a három polgármesterjelölt nevét fölolvasta! *Hans Georg Unger, Friedrich Sau-*

termaister és *Veneri Cerasola* volt a három polgármesterjelölt. Foglalkozására nézve az első kettő szatócs, a harmadik meg császári építőmester vala. A választók persze hallani sem akartak a jelöltekről, s fenyegetve követelték Pösinger volt polgármester jelölését. Az adminisztrátor erre a fenyegetésre azzal felelt, hogy a szabad választást fölfüggesztette, segyüttal kijelentette, hogy polgármesternek Ungert, városi kamarásnak pedig Sautermaistert nevezi ki! E kinevezést a polgárok rettentő lármával fogadták. Égre-földre esküdtek, hogy Ungert soha el nem ismerik polgármesterrüknek.

Mivel az új polgármester megerősítése a bécsi udvari kamarától függött, úgy Pösinger hívei, mint az adminisztrátor Kollonits kardinálshoz fordultak. A polgárok, de meg a volt tisztviselők is (*Burgermeister und Rath der Hauptstadt Ofen*) az erőszakos kinevezés megsemmisítését követelték. Folyamodásukban elmondják, hogy a kinevezett polgármestert, Ungert csak néhány naplopó akarja.¹ Unger teljesen tudatlan ember, s hétezer forinttal elszámolni nem tud. Elmondják azután, hogy ők ezt az eljárást meg nem érdemelték, mert békés hazájukat hagyták el, hogy a Buda nevű körakáson új otthont alapítsanak. *Jó császáruk*nak hűséget esküdtek s megfogadták, hogy új hazájukat el nem hagyják. Ötévi adómentességet kaptak ugyan, de a háború miatt (ez

¹ Közös pénzügyi levéltár. Hung. 1694. „*For einig und andern impertinenten Burgern, welche noch allzeit ihr grosses Maul gegen jedweder Burgermeister und Rath Unnuz gebracht haben*“ — írja Buda polgármestere és tanácsa.

ugyan nem ártott nekik!) nem élvezhették, s mégis helyükön maradtak. Az adminisztrátor ahelyett, hogy érdekeiket védené, üldözi őket, s kedvelt polgármesterüket rágalmakkal halmozza el. Kéri a szabad választás megerősítését; mert hisz még az utolsó falunak is megvan ez a kiváltsága.

Az adminisztrátor természetesen egészen más hangon írt az udvari kamarához. A legkeményebb szavakkal korholja a polgárságot és Pösinger „bandáját“, aztán kijelenti, hogy Pösinger mellözése fontos okok alapján történt.

Az adminisztrátor január 9-én Buda városhoz is átírt s a polgárságot figyelmeztette, hogy az engedetlenek ellen katonai karhatalmat alkalmaz s velük, mint lázadókkal fog elbánni.

A kinevezett polgármester, Unger uram, szintén Kollonitszhoz fordult, hogy a sok rágalom ellenében megvédje magát. Én — írja a derék ember — teljesen méltatlan vagyok ez állásra. Nem is vágytam utána sohasem, s Pösingernek annál inkább átengedném, mivel az ő kizárása nagy zűrzavart okozott a városban. A rágalmakat azonban, amiket ő és hitvány társai („*seine vanitetische Lumpen*“) terjesztenek, tűrni nem fogja. Pösingernek, a hazug és részrehajló Pösingernek nincs más célja, mint a becsületes embereknek bemocskolása. Ebben leli örömét.¹

Az udvari kamara február 12-én és március 10-én kelt rendeleteiben nagyrészt jóváhagyta az adminisztrátor intézkedését, s meg-

¹ U. o. van e folyamodása.

fenyegette a polgárságot. Pösingernek meg, aki szinte nyakig úszik az adósságban, meghagyta, hogy számadásait legkésőbb husvétig adja be.

Az ilyen rendeleteket könnyebb volt kiadni, mint végrehajtani. Amikor ugyanis a kamarai adminisztráció Ungerrel, a kinevezett polgármesterrel, az esküt le akarta tétetni, *Fáber Jeromos*, a tavalyi polgármesterhelyettes kijelenté, hogy a tisztviselők és a polgárok az eskünél jelen nem lesznek és Ungert polgármesternek el nem ismerik. Ugyanő, mikor Kuechel városi szindikusz a polgárságot engedelmességre akarta bírni, majd hogy ki nem dobatta a szindikust!

A kamarai adminisztráció erre még egy kísérletet tett a polgárok megfékezésére. Gyűlést hirdetett. Azonban ismételt idézésre sem jelent meg senki, s a polgárok kijelentették, hogy Fáber tudta nélkül semmit sem tesznek. Mivel azonban Ungerrel az esküt le kellett tétetni, a polgárságot meg a volt tanácsot valahogy mégis összehívták. Fáber Jeromos azonban az összegyűlteket ismét rávette, hogy a gyűlést otthagyják. Erre az elégtelennek Fáber vezérsége alatt Pösinger házába vonultak, s ott jó ideig tanácskoztak. A tanácskozás eredménye az volt, hogy a város ügyeinek vezetésével Fábert bízták meg, s úgy az alsó, mint a felső városból két-két polgárt adtak melléje, a város pénzét és pecsétjét is Fáberre bízták s kimondották, hogy a polgármester ezentúl csakis a polgároknak, s ne az adminisztrátor-nak esküdjék meg. Eszerint Buda városának egyszerre két polgármestere és két tanácsa is volt, azonban mindkettő csak a maga embe-

reinek engedelmeskedett. A szegény Unger rendeleteit semmibe sem vették, sőt az ő rendeleteit vivő törvényszolgát elfogták és becsukták.¹

A kamarai adminisztráció, miután V. Károly német császár 127. törvénycikke és Tacitus római történetíró okoskodása alapján eldöntötte, hogy itt nyílt lázadásról van szó. Frankenberg báró várkommendantst felszólította, hogy a lázadó polgárok elfogatására katonai erőt rendeljen. E felszólításra nem várt felelet érkezett. Frankenberg báró ugyanis azt válaszolta, hogy a polgárság védelmére, ha kell, száz katonát is ad, de a kamarai adminisztrációnak egyet sem! A felbőszült adminisztrátor erre magyar hajdukat akart a városba hozatni, Frankenberg azonban ezeket a városba be nem bocsátotta. Az adminisztrátor úr ilyenén felsülését a polgárság ördögi kacajjal fogadta. („*Ein helles Gelächter entstanden, mit hönischen Jactiren.*“) Az öröm azonban még korai volt. Az adminisztrátor ugyanis Ungerrel egyetemben újra az udvari kamarához fordult. A polgárokat nyílt lázadással vádolta s követelte, hogy Fábert és Pösingert² a tanácsból örökre kizárják. s a többi korifeussal együtt keményen megbüntessék. Az udvari kamara erre újra kijelentette, hogy Ungert tekinti polgármesternek és Sautermaistert városi kamarásnak. A viszálykodás lecsillapítására azonban megengedte, hogy a széniori tisztséget a tanácsban Pösinger viselje.³

¹ U. o. Prunner György jelentése az udvari kamarához a budai kamarai adminisztráció nevében.

² Faberről és Pösingerről írja: „bis über die Ohren in Schuldenlast steckenden Rathsmitglieder“ etc.

³ U. o. 1694 július 9. 14704. fasc.

Kurz Ignác adminisztrátor — amint június 8-án írja — a polgárokat erre magához idézte s Unger polgármestert nekik bemutatta. Am a jelenlevők egyhanggal ordíták: *Nem kell, Unger nekünk sohasem kell!* Kurz intézésére azonban ott termettek a kamarai profószok s a szájasabb atyafiakat a tömlőc felé kezdték igazgatni. Erre a többiek is megszeli-dültek, s miután Kurz az új polgármestert egekig magasztalta, nagy nehezen a polgárok is beadták derekukat és elismerték Ungert.

Kurz uram ugyanily körülmények között tette pesti bírónak Heroldot és Székesfehérvárott Träxer Andrást, Esztergomban, ahol Bottyán uram erővel magyart (Kelement) ültetett a bírói székbe, a fellázadt német polgárság követelésére megjelent Kurz és a bírói tisztet a német Ballantnak adta. Az udvari kamara öfelsége nevében 1694 július 9-én, mindezeket állásukban megerősítette.

Négy évvel később, 1698-ban Pösingert, jóllehet már ötször viselte a polgármesteri tisztet, a jelölésből ismét kihagyták. A budai ribillió erre újra kitört, s hetvenkilenc polgár (magyar egy sem volt köztük) Pösinger jelölését követelte. Maga Pösinger is erősen mozgolódott. Kizárása — írja — beestelenséget hoz reá, azért Isten és a világ előtt tiltakozik az adminisztrátor eljárása ellen. Schrader György a kamarai adminisztráció eljárását azzal okolta meg, hogy Pösinger sok rossz fát tett a tűzre. A pestis óta — úgymond — öt éve gyűjtik már a pénzt a Szentháromság szobrára, de a számadásokkal Pösinger sohasem mer előállni. Az is az ő hibája, hogy Budán a mészárszékekben még járja a kutyavágás szokása.

(Der Hundsschlag mit Hundsharn) s így a székek gyakran kellemetlen szagtól bűzlenek. Bár ugyanekkor a magyar udvari kancellária is panaszt tett Buda tanácsa ellen, hogy semmibe sem veszi a magyar törvényeket és a magyar rendeleteket, a bécsi udvari kamara mégis elrendelte, hogy a régi tanács és a polgármester maradjanak meg hivatalukban, amíg a Caraffa alatt kiküldött komisszió az ügyet meg nem vizsgálja.

A régi polgármester, vagyis Sautermaister azonban semmi szín alatt nem akarta elfogadni a polgármesteri tisztelet. Nehéz hivatal ez — írja ökögyelme — s nekem fivéremmel együtt vásárookra kell járnom. Gyakran kell Bécsbe és Linzbe mennem. A zsidók akadályoznak kereskedésemben,¹ Bössinger kizárása miatt pedig vevőimnek felét elveszítem. Öt neveletlen gyermekemet aztán nem lesz miből tartanom. Az Isten szefelmére kérem az adminisztrációt, ne terheljen engem a polgármesterséggel.“²

Hiábavaló fáradság volt ez a könyörgés! A kamarai igazgatóság azonban végre is kényszerítette Sautermaistert, hogy a polgármesterséget elfogadja.³

Amint láttuk, úgy a budai, mint a pesti zavargásokban sok része volt a kamarai adminisztrációnak. Ez a tisztelt testület emellett a

¹ „wegen der dultenden verderblichen Judenschaft in der Verkaufung sehr aufgehalten und hintergangen werde“ — írja Sautermaister.

² Sautermaister Frigyes Ratsverwandter levele a budai kamarai adminisztrációhoz.

³ 1698 április 1-én írja a kamarai igazgatóság a császári komisszióknak: „Reiterato per decretum ex offio auferlegt und also auch von ihme wirklich acceptirt.“

gazdasági ügyeket is úgy vezette, hogy régi magyar mondás szerint az epret mind a maga kosarába szedte. S jómaga még ezt is érdemnek vette. Maga az adminisztrátor: Kurz uram például nem röstelte nagy érdemei fejében az óbudai három hévizet, aztán helyesfái birtokot nyolc faluval egyetemben kérni. „Ő — írja — négy évig Sziléziában szolgált, Moszkvában és másutt követ volt s amellet mindég hű császári tisztviselőnek bizonyult. A fentebbieket tehát nagyon is megérdemli.“

Az udvari kamara azonban kissé merésznek tartá e kérelmet. „Kurz — írja az udvari kamara őfelségének — hitványul vezeti a budai administratiót; az ő érdeme tehát „*ein schlechtes meritum*“. Jutalmat tehát nem érdemel.“¹

Őfelsége úgy látszik más véleményen volt; mert meghagyta az udvari kamarának, hogy alaposabban fontolja meg ez ügyet („*besser überlegen*“).

A királynak ez intézkedése kissé különösnek tetszhetett az udvari kamara szemében. Hiszen a budai kamarai adminisztrációról csak nemrég terjesztették fel, hogy a legalsóbb tisztviselőtől a legmagasabbikig azon vetélkednek, ki tudná köztük őfelségét és a kinstárt legjobban megcsalni! („*dieselbe von höchsten bis zum niederigsten und von niederigsten bis zum höchsten gleichsamb umb die Wett spielen, welcher unter ihnen ihre Kays. Mayestät und das aerarium am meist und best betrügen und seinen Seckel spicken könne*“ 1696 ápril 27.)

¹ 1698 augusztus 18. Az udvari kamara őfelségéhez Kurz Ignác János kérelme ügyében.

XXIX.

A megszerencsésítés.

Az ősi szokásokhoz, a letűnt idők hagyományaihoz a magyar mindenkor erősen ragaszkodott. Az a csodálatos erő, mely őseink életének irányt szabott s a nemzeti élet fejlődésének utat mutatott, mindétig osztályos volt ezzel a törhetetlen ragaszkodással. Ez volt az istápja s ebből merítette az erőt a küzdelemre.

A régi magyar mondás azt tartja, hogy *még az alma alájő, idő változik*. De nálunk a változás minden téren nehezen ment. Hatalmas rázkódások, az életviszonyok megváltozási kellek ahhoz, hogy az igazi magyar élet az ő patriarkális szokásával más formára alakuljon. Ez is megtörtént. Mégis, a mindennapi életnek több olyan jelenséggel találkozunk, mely sok századnak a nyomát hordja magán. A lehullt levél üde zöldje s hímpora hamar eltűnik. De bármennyire megfakul és elváltozik, az ember mégis fölismeri, melyik fától szakadt el. Így vagyunk a régi szokásokkal is. Idővel ezek is megváltoznak, de a mélyreható szem mégis látja bennök a régi vonatkozást, a letűnt századok hagyományát. Nem fölös dolog ezeket meg-

ismernünk, hiszen úgyis oly kevéskét tudunk nemzetünk régi életmódjáról és szokásairól...

A névnap megülése nem ismeretlen dolog nálunk. Az elmúlt században a névnap a családi élet egyik legnagyobb ünnepe volt, melyen ugyanesak folyt a bor és a vigan lakás! Lassan-lassan azonban a névnap megülése is már csak a múlt idők emlékévé leszen. Pedig ez is sok századnak meggyökeresedett szokása volt. Négy századdal ezelőtt már mint ősi szokással találkozunk a névnap megülésével. Ez a megülés azonban nem a mai formában történt. A XVI. században a névnap férfimulatság volt! Azaz hogy a jó barátok és az ismerősök *poharat köszöntöttek* az ünnepeltre. S mivelhogy a *pohárköszöntésnek* se hossza, se vége nem volt, igen gyakran több napig tartott a sipszóval és a vendégséggel való mulatozás.

A XVI. és a XVII. században igazában nem azt ünnepelték, aki a névnapját tartotta, hanem azt a szentet, akinek nevét az illető viselte. Innét van, hogy Magyarországhban minden szentnek megvolt a maga pohara s minden szentnek tiszteletére köszöntöttek poharat. Az ismerősöket s a rokonokat (természetesen csak a férfiakat) már akkor is levélben hívták meg az illető szentnek a poharára. Nádasdy Kristóf írja például 1561-ben: „Török Ferenc uram mind János urammal egyetembe reá feleltete ma, hogy *holnap szent Ferenc poharára hozzá menjünk Pápára. Nem tudom, mint válhatom el onnan!*”

A hős Dobó István írja névnapja előtt Kapy Andrásnak: „Im az karácsony napja előttünk vagyon és azután Szent István napja is. Annakokaért térj be hozzánk akkorra;

leggyünk együtt és az Szent István poharát is igyuk együtt meg. Vagy érünk több Szent István napját vagy nem ezután, miért is ez karácsony napjára jöjj be hozzánk.“¹

A hős Pálffy Miklós is rendesen megadta *Szent Miklós poharát*. Az 1585. évben Telegdy Miklós püspököt is meghívta erre az alkalomra. A püspök megígérte, hogy elmegy, ám-bátor ő is Miklós volna. Mivel neki is meg kellett adnia *Szent Miklós poharát*, a többi közt ezt írta Pálffynak: „Holnapra halasztottam vala az szent Miklós poharának az megadását.“²

A XVI. és a XVII. században az örökös háborúk miatt a férfiak csak ritkán tartózkodtak otthon. De bárhol voltak is, a feleségük névnapját is mindig megülték. Nádasdy Tamás például 1559-ben Bécsben ülte meg feleségének, Kanisay Orsikának névnapját. Már előzőleg megírta az ő szerelmes Orsikájának: „Az szent Orsola asszony bélesét megvárom tüled. Szent Orsolának vagyon sósteje is, hideg kásája is; de az ő sósteje nem híg, hanem sűrű.“

És Orsola asszony meg is küldte a bélest, a sóstejet meg a hideg kását. Nádasdy legalább azt jelenti a feleségének, hogy sok jámbor evett a bélesből. Négy püspök és négy parasztúr jelent meg nála. „*Igen iránk az egészségedre*“ — írja Nádasdy.

Thökölyről, a kuruckirályról tudjuk, hogy feleségének, Zrinyi Ilonának a tiszteletére még Törökországban is megadta *Szent Ilona asszony poharát*. S ez alkalommal török atyánkfiai is

¹ Országos levéltár. Missiles, 1568 december 13.

² Pálffy Senioratus pozsonyi levéltára, 1585 dec. 7.

poharat köszöntötték a nagyasszony egészsé-
gére.

Aki a névnapon nem jelenhetett meg, az otthon köszöntött poharat az ünnepeltre s ezt levélben adta az illetőnek tudtára. Efféle levél igen sok maradt ránk.

Hogy a jó ismerősök a névnapon kívül is gyakran köszöntöttek egymásra poharat, mondanunk sem kell. Nádasdy Tamás egy alkalommal az ő vitéz kapitányának: Magyar Bálintnak írta, hogy az egészségeire egy pohár bort köszönjön. Magyar Bálint uram e biztatásra imígyen felelt: „Meghigye te nagyságod, hogy még az levelét nem hozták volt, addig is gyakortasággal az te nagyságod egészségeért bort köszöntem. És az mely embere te nagyságodnak énnékem parancsolta, hogy rá köszönjem egy pohár bort, én rá köszöntem és örömet megittam az te nagyságod egészségeért, hogy az Isten adjon te nagyságodnak sok jó esztendőt és szent Bálint napját érnie!”¹

A gyakori pohárköszöntés olykor szomorúan végződött. Büdy Mihály főispán és munkácsi kapitány például 1546-ban útra indult. A bevett szokás szerint barátjainak megadta a búcsúpoharat, amit akkoron *induló pohárnak* is hívtak. A lakomáról írja aztán az egyik úr Nádasdynak Büdyről: „Mikor ebédhez ültünk volna, nagy vígan lakozik vala. Még énreám is egy üveg bort köszönte. Két tál étékben igen evénk... az harmadik tál étékbe (Büdy) nem nyúlhata, addig az guta megüte!”²

¹ Országos Levéltár. Nádasdy-levelezések. 1552 február 19.

² U. o.

A köszönő pohárral való élést az uraktól a mesteremberek is eltanulták. A *mesterasztal* állapotja megkívánta, hogy aki magát a céhbe beadta, köszönő pohárral éljen. Bort könnyű volt szereznie, mert aki *mesterkeszkenőjét* borért a koresmába küldte, pénz nélkül is eleget kapott — hitelbe, azaz rovásra.

Ismeretes dolog, hogy nálunk az adás-vevés alkalmával áldomást is ittak. Ami az íráson a pecsét, az volt az egyezésben az áldomás. Némely vidéken ezt az áldomást *Ukkon poharának*, másutt meg *Szent Miklós poharának* hívták.

A hódoltság korában a levélben való névnap gratulációval nem igen találkozunk. Más alkalommal azonban már közönséges volt a levélben való gratulálás, melyet magyarul *megszerencsészésnek* hívtak. Három olyan alkalom volt, mikor mindenki megszerencsészte jó ismerőseit. Az első természetesen az újesztendő volt. Jámbor eleink ilyenkor ugyanesak erősen kívánták egymásnak, hogy az Isten a beállandó újesztendő napját lelki s testi áldásaival koronázza s többet is érni és el is mulatni engedjen. Az efféle levelet különben *udvarió levélnek* hívták, melyet „szerencsészésképpen“ küldözgettek egymásnak. Koháry András tábornagy megköszönvén Károlyi Sándor generális levelét, mellyel őt újesztendőre „*megszerencsésztette*“, hasonlóan felel néki, írván: „Akarván én is alázatos megszerencsészéssel ezen új esztendőben udvarolni excellentiádnak... azon excellentiád megszerencsészését reciprokáljuk.“¹

A gratuláció, vagyis a megszerencsészés

¹ Károlyi-nemzetség levéltárában egész csomó ilyen levél van a megszerencsészésről.

husvétkor is járta. Régi szokás szerint a magyar családtagok a husvéti báránnyra mindig összegyűltek és ilyenkor a szeretet „*buzgó allelujás szerencsézésre fakasztotta*” a jelenlévőket. A husvéti gratuláló levelek teljesen olyanok, mint az újesztendei gratulációk. Minden jót kívánnak egymásnak s örvendenek, hogy „az fölséges Uristen az előttünk lévő örvendetes Krisztus urunk föltámadásának allelujás vigasságát megérni engedte.” Ezenkívül rendszeren hálát adnak az Istennek, hogy az „áldott böjtöt” szerencsésen befejezhették.

A husvéton kívül még a karácsonyi ünnepek alkalmával is bevett szokás volt a gratulálás. Igen gyakran megesett, hogy ezt a gratulációt összekötötték az év utolsó napjának és az újesztendőnek a köszöntésével. Koháry András például így köszönti december 19-én Károlyi Sándor generálist: „Ez áldott Krisztus urunk születése napjának kívánt elérésével nemcsak a mostani lefolyó óesztendőnek utolsó napját, hanem a következendőknek is minden részeit” stb. jó egészségben és erőben érje meg.

Megemlítjük még, hogy nagyobb családainknak régi formuláros könyvében megtaláljuk az efféle köszöntő levelek formáját is.

XXX.

A főúri utazás régente.

Egy rég porladozó, jókedvű kapisztránus barátról esik itt a szó. Hueber Antalnak hívták a megboldogultat. Budai sváb volt a jó ember, de szakasztott képmása azon régi joviális magyar barátoknak, kiket víg kedvük s tréfáik miatt egyaránt szeretett úr és paraszt. Hueber, avagy páter Antóniusz okos ember volt, szerette az életet, a vidámságot, sőt néha a pajkosság is inyére volt; értett a zenéhez, igen szépen énekelt, verselt, festett s az írás mesteriségében is jártas volt. Ez utóbbinak csálhatatlan bizonyítéka kétkötetes, kézirathan ránk maradt naplója, mely jelenleg a Wenckheim-család birtokában van. E másfélszáz év előtt írt, elsárgult német kéziratból adjuk itt egy magyar főúr utazásának és szórakozásainak leírását. Érdekes ez úgy kortörténeti, mint kultúrhistóriai szempontból.

Harruckern Ferenc báró nagy úr volt. Nemcsak főispánja, de egyúttal birtokosa is volt egész Békés vármegyének. Hétszáznyolcvankilencezer hétszáznegyvenkét holdat (60 négyszögmérföldet) tett ki birtoka! Lénnek a rengeteg birtoknak jövedelméből persze más-

félszáz év előtt is urasan meg lehetett élni. Ámde a Harruckern-család, bár királyi fényűzést fejthetett volna ki, olyan igénytelen és egyszerű életmódot folytatott, akár csak egy hétszilvafás kurtanemes. De mikor ki kellett magáért tennie, akkor aztán megmutatta a báró, hogy ember a talpán s nem marad mögötte egyetlen magyar főúrnak sem.

Harruckern báró nem lakott állandóan birtokán; csak nyáron vagy őszkor kereste föl néhány hónapra. Ilyenkor mindig magával vitte Antóniusz pátert, mint udvari papot, hogy misézzen és mulattassa a családot. S a páter becsületesen megfelelt mind a két követelménynek. Pedig — mint maga írja — soha életében urak között nem forgolódott s ugyancsak zavarban volt, mikor először került a főúri család asztalához. Ám a jóba hamar beletörődött s majd hogy könnybe nem lábbadt a szeme, mikor télre vissza kellett csöndes kolostorába mennie.

Az utazás 150 évvel ezelőtt bizony eléggé kényelmetlen és fáradságos volt, de regényesség, tanulság és élvezet nélkül nem szűkölködött. Aztán a gazdag ember elegendő kényelemről is gondoskodhatott. Egy-egy főúrnak utazása olykor valóságos díszmenet-számba ment. Harruckern báró és családja, mikor Pestről Gyulára utazott, rendszeren 5—9 nagy üveges batárban indult útnak. A bagázsát egy-két nappal előbb útnak bocsátották. Minden kocsiba 8—10 ló volt fogva, melyeket időről-időre újakkal cseréltek fel. A kocsik előtt és után csatlósok és huszárok lovagoltak. Amerre a menet vonult, a községek és városok elöljárói mindenütt üdvözölték a főúri csalá-

dot s kocsin és lóháton a legközelebbi községig és városig kísérték. Az ember el sem hiszi, mennyi ló volt szükséges egy-egy ilyen utazáshoz. A Harruckern-család például 1758-ban Bécsből Gyuláig, onnét Nagy-Károlyba és vissza Bécsbe összesen *háromezernégy* lovat használt. De ebbe nincs beszámítva a csatlósok, huszárok, bagázsiakocsik lovai, melyek ismét hatalmas számot tesznek ki. Méltán írja erre Antóniusz páter, hogy egy generális sem rendelkezik ennyi lóval.

E fejedelmi utazások örömei víg gondolatokat keltettek Antóniusz páterben. Kétféle utazást ismerek, — írja naplójában — úri és franciskánus utazást! A franciskánus barát utazása nem tartozik a legnagyobb élvezetek közé. Sárban, vízben, hidegben, melegben gyalogolni, kutyákkal harcolni, melyek ugyancsak megszaggatják a csuhát; koplalni, gorombaságokat, izetlen tréfákat zsebreválni: ez a franciskánus barát utazása! A Harruckernék tizlovas üvegbatárjából nézni a világot, gyönyörködni a vidékek szépségében, a kedves falvakban s lesni az alkonyodó nap halvány fényében, mikor tűnnek föl a várva várt város tornyai: ez már úri utazás! A Fortuna istenasszonyka nagyon favorizál engem! Isten kiválasztott népe, az izraeliták közé számítom magamat, akik negyvenévi keserves utazás után végre meglátták az ígért földjét. De én még ezeknél is szerencsésebb vagyok, mert csak tizennégy évig utaztam uraimmal s nem is éhségben és szomjúságban, sőt a Vörös-tengeren sem kellett átgazolnom, aztán a mi utunkban jóízű fürjek is estek, édes tokaji forrt, csokoládé és kávé ömlött, pástétomok, torták, csi-

gák, gyümölcsök harmatoztak s ilyen édes utazás után jutottam az ígéret földjére: Nagykárolyba, ahol csakugyan tej és méz folyik.

Persze olykor-olykor ez öröm közé üröm is vegyült; mert hát az utazással néha kellemtelenségek is jártak. Mikor a beláthatatlan Hortobágyon végigsivított az északi szél s tornyokat emelt az út porából, mikor a bős elemek zajától megvadult lovak száguldva rohantak árkon-bokron keresztül s a zuhogó esőben senki sem tudta hova jutnak, hol buknak föl: olyankor már Antóniusz páter is szívesebben ült volna a cellájában, mint az üvegeshintóban. Pedig ezeknél olykor nagyobb baj is történt útközben! Egy alkalommal például, mikor épp a nagy Alföld egyik töltésén haladtak, oly nagy volt a sár, hogy a kocsik tengelyéig ért. Amerre a szem ellátott, mindenütt piszkos áradat borítá a földeket s a vízből csak a töltés koronája látszott ki. A lovak páraszakadva húzták a veszélyes helyen a kocsikat, melyek hol jobbra, hol meg balra düllöngtek. Az első hintó, melyben a báró-család ült, szerencsésen átvergődött a töltésen; a második azonban, melyben Antóniusz páter szepegett a háziiorvossal, a komornával és szobalánnyal, egy hatalmas zökkenés után földült. Antóniusz páter fordult ki a kocsiból legelsőnek, a szobalány és komorna a páterre esvén, úgy lenyomták őt a piszkos áradatba, hogy csak lábai látszottak ki a vízből! Az édes teher sehogy sem tetszett a jó Antóniusznak, de kiáltani nem tudott, sőt kapálódznia sem igen lehetett, mert ami a kocsikból kihullott, mind ráesett. Végre nagynehezen fölfedezték őt a csatlósok s szerencsésen ki is emelték. Volt azután nevetés, mikor

a páter iszappal bevont alakja előkerült; az egyik huszár ijedtében fejével zúzta be a hintó ablakát; a komorna és szobalány meg majd megszakadt nevetében. A veszély elmulván, a páter is kedvre derült s vígan beszélte el a többieknek, miként bukott el vele együtt a két leány!

A Harruckern-családnak s így Antóniusz páternek is egyik legérdekesebb utazása 1757. év nyarán történt. Ekkor ment végbe ugyanis a házikisasszonynak, a ragyogó szépségű Harruckern Jozefának menyegzője Károlyi Antal gróffal. A zajos és fényes lakodalmi ünnepségek Gyulán folytak le, honnét az új pár az egész családdal együtt Nagykárolyba utazott.

Mondanunk sem kell, hogy Antóniusz páter is velük utazott. Már a menyegző alkalmával nagy szerep jutott neki, mert ő írta az alkalmi színművet, ő tanította be a darabot, ő készítette a transzparenszeket, kivilágítást, sőt a zene- és énekkart is ő vezette; mert a karmester a lakodalom fontosságához mérten, mód nélkül elázott. Mivel az ünnepségeket Károlyban folytatni akarták, tehát Antóniusznak is utaznia kellett.

Az egész úri társaság kilenc kocsival indult útnak Károlyba. A tizenhét mérföldnyi úton a bagázsikocsik és a csatlósok lovain kívül, több mint ötszáznyolevan lovat használtak. Körösladánynál találkoztak az örömapával, Károlyi Ferenc tábornokkal, aki idáig jött a társaság elé. Az éjet az egész társaság Gyarmaton töltötte. A legtöbben sátor alatt a szabadban háltak. Maga a báró-család zárt helyiségekben kapott szállást. Mivel azonban rengeteg szűnyog volt úgy a szabadban, mint a

szobákban, lehetetlen volt pihenniök. Antóniusz páter tehát parancsot kapott, hogy űzze el a szúnyogokat! Madarakra s négylábú állatokra már sokszor vadásztam, írja a jó páter, de még szúnyogokra sohasem! Mindamellett hozzáfogott a szúnyogűzéshez; de minél jobban kergette őket a szobákból, annál több jött be. Erre kinyitotta az összes ajtókat és ablakokat; az ajtók elő lámpásokat tett s bent a szobákban nedves szénával olyan füstöt csinált, hogy maga is majd megfulladt. Ennek ellenére seprűvel és ruhával rendre hajtotta a szúnyogokat kifelé, úgy hogy végre le lehetett pihenni. A páter ezután a faluba ment s vagy húsz darab szúnyoghálót szerzett azok számára, akik sátrakban aludtak.

A következő napon Mihályfalvára értek. Ez már Károlyi-birtok volt. Tehát a grófi család inasai és huszárai szolgálták ki az úri társaságot. Fényes és hőséges ebéd üdítette itt föl az utazókat. Antóniusz páter csak azon bámult, hogy az összes edények ezüstből voltak.

Amint közelebb értek Károlyhoz, az úton hadirendben nagy tömeg lovas várta őket. A szatmármegyei huszárok voltak ezek, kik trombitaharsogás, dobpergés és zászlólengetés között üdvözölték a vendégeket, aztán pedig a menethez csatlakoztak. Félórai utazás után újabb lovascsapattal találkoztak. Szatmár és a körülötte lévő vármegyék bandériuma állott itt katonai rendben. Az üdvözlőbeszéd után a fényes lovascsapat a menet elő vágztatott s kivont karddal, trombitaharsogás közt vezette a vendégeket Károlyba.

Eközben a károlyi vár ágyúi folyton bömböltek s az úton folyton újabb és újabb tömeg-

gel találkoztak. Fűlsiketítő láрма, éljenzés, zeneszó, ágyúdörgés és dobpergés közt vonultak be Károlyba s csak miután egy csomó üdvözlőbeszédet végighallgattak, kocsizhattak be a várkastélyba.

A szerencsés megérkezés után megkezdődtek a különféle mulatságok, melyek nap-nap után folytonos változatosság közt folytak. Antóniusz páter egész fejezeteket ír a fényes beszédekről és vacsorákról, melyeken olykor ezernél is többen vettek részt, a hangversenyekről, tűzijátékokról és színielőadásokról. Magyarország legjobb zenészeinek művészi játéka ébresztette föl reggel a vendégsereget s a zene andalító hangjai mellett tértek pihenőre. Minden este volt táncmulatság, melyben a házigazdával együtt, mindenki résztvett. Táncoltak a katonák és a szolgák, táncolt a szabadban külön zene mellett a nép is, sőt — írja Antóniusz — még a papok is táncoltak a kóruson, amint nekik Isten fűtyölt.

A tömérdek vendég persze rengeteg mennyiségű ételt fogyasztott el; mert ha napjában lávozott is negyven-ötven, jött helyettük újabb száz. Naponkint átlag öt-hat ökröt vágtak le; a borjuk, bárányok és vadak számát még a szakácsok sem tudták megmondani, a leölt szárnyasok egész hegyet alkottak a konyhák előtt! A finomabb konfekteket csupán a főasztalokhoz hatvan szolga hozta be egyszerre óriási ezüst- és aranytálakon.

A fényes mulatságok elmulta után a Haruckern-család Antóniusz páterrel együtt visszatért Gyulára. Itt aztán a nyár hátralevő részét a megszokott egyszerű és csöndes mulatságok között töltötték. Ha az idő kedvezett, ki-

rándultak a vidékre, vagy nagyobb sétát tettek a környéken, olykor vadásztak, máskor meg madarásztak. Az utóbbi két mesterséghez kitűnően értett Antóniusz. Az öreg Harruckern báróval egyetlen nyáron 2213 madarat fogtak. A ragadozó madarakat, miután lábukat levágták, ismét szabadon bocsátották. Egyszer azonban megesett, hogy olyan madarat fogtak, melynek lába begyógyult; ettől az időtől kezdve a ragadozó madarakat elevenen kiszégezték az ajtókra.

Egy reggel a báró felszólította Antóniusz pátert, hogy egy halálraítéltet készítsen el az utolsó útra. A dolog sehogy sem tetszett Antóniusznak, főleg mikor megtudta, hogy az illető németül sem tud. Szabadkozott is minden módon, de hiába; mert a báró kijelentette, hogy már a juriszdikciót is megszerezte számára. Mikor elérkezett a kitűzött idő s Antóniusz jól fölkészült a kényes megbízáshoz, a báró elárulta, hogy a kivégzendő nem ember, hanem egy dāmvad, mely társát megölte. Erre aztán vígan indultak a bűnös dāmvad kivégzésére. Miután sikerült a vadat lapockáján megsebesíteniök, a szolgák segítségével elfogták s hazaszállították, ahol az élő állatot ünnepiesen fölakasztották.

Hasonló tréfát többször is megengedett magának az úri társaság. Egy alkalommal kacsavadászatra mentek s a szegény Antóniuszt olyan helyre küldték, ahol derékig süppedt bele az ingoványba s csak csuhájának köszönhetette, hogy még mélyebbre nem sülyedt. Így is eltartott éjjél, míg nagynehezen kivergődött a sárból.

Ha az idő nem engedte, hogy a szabadban

járjanak, otthon zenével, énekkel, rajzolással töltötték az időt. A főúri család minden tagja otthonos volt a művészetekben s Antóniusz páter is konyított hozzájuk. Az esti időt rendszeren beszélgetéssel és tréfálódzásokkal töltötték. A médium ilyenkor mindig Antóniusz páter volt. Egyik este Antóniusz nem kis rémületére egy óriási edény lisztet hoztak be, melybe egy almát rejtettek. Az almát Antóniusznak kellett megkeresni, még pedig a szájával. Prüszkölt is eleget, míg meg tudta találni. Hogy a liszt lemenjen képeről, egy nagy csőbör vizet hoztak be s abba dobták az almát. Ennek kiemelése még nehezebben ment s vagy fél csőbör vizet megivott a jó Antóniusz, míg az almát ki tudta venni! Erre egy asztalterítőt borítottak vállaira s azt kívánták tőle, hogy álljon az asztalra s rögtönözve mondjon egy beszédet. Antóniusz ennek a kívánságnak is megfelelt: vagy fél-óraig nagy hévvel beszélt, anélkül hogy valaki egy szót értett volna beszédéből. A ravasz ugyanis kalábriai nyelven szónokolt.

Voltak ezeknél külön tréfák is, — írja Antóniusz — de hát ki tudná azokat mind elmondani? Egyet azonban mégis elmond a sok közül. Egy alkalommal az erdői várkastélyt látogatta meg a bárócsalád. Az ódon várkastély pompás termeivel, számtalan tornyával, no meg aztán a bájos vidék egészen elragadták Antóniuszt. Jó kedvét azonban arra használták fel, hogy ismét tréfát űzenek vele. Este az öreg báró kijelentette, hogy másnap mindenki köteles lesz elmondani, mit álmodott az éjjel! Antóniusz erre azt felelte, hogy az ilyen régi várban csak a szellemekkel lehet álmodni, s ő bizonyára ezekkel fog foglalkozni egész éjjel.

Amint késő este mindnyájan nyugalomra tértek, Antóniusz is szobájába ment. Meggyújtván a világot, látja, hogy ágyában egy teljesen felöltözött alak pihen. Nini — kiáltja Antóniusz — már itt is van a szellem! Erre elkezdti őt kérdezni ősei felől, majd szándékai után tudakozódott. Mivel választ nem kapott, megragadta a „szellemet“ s jól földhöz vágta. Bizony csak egy felöltöztetett bábú volt az! Antóniusz ezután ágyába feküdt, de egy pillanat múlva hatalmas ordítózás közt ugrott ki az ágyból. Valami láthatatlan dolog össze-vissza szurkálta testét. Kiáltozásaira bejön az orvos s együtt vizsgálgatják az ágyat. Nagy bámulatukra egy megfordított zsindelytetőt találnak; ennek kiálló szögei szurkálták meg Antóniuszt. Miután a tetőt kidobták, a páter ismét az ágyba veti magát. Ekkor azonban még nagyobb baj történt, az ágy egy pillanat alatt összedőlt s maga alá temette Antóniuszt. Keserves jajgatására újra bejött a szomszédban alvó orvos s kiemelte Antóniuszt az ágydarabok közül. Erre közös erővel hozzáfogtak az ágy összeállításához. Vagy két óráig tartott ez s mikor végre mindketten lepihenhettek, megszólalt a kürt, jelezvén, hogy a kocsik útra készen állnak. Az alvásból tehát semmi sem lett. A reggelinél ennek ellenére vígan mesélte Antóniusz, mennyi bosszúságot okoztak neki az éjjel a szellemek!

Ilyen módon telt a nyár, ilyen tréfákkal igyekeztek az egyhangúságot elűzni. Amint az első hűvösebb őszi szél hordani kezdé a megsárgult falevelet, a Harruckern-család is felköltözött Pestre s Antóniusz pátert átadá a kolostor főnökének, hogy a nyáron ismét visszakérje.

TARTALOM.

	Oldal
I. A régi levelek humora.....	3
II. Bejczy uram mókái	20
III. Bírák uraimék őkegyelmők.....	32
IV. Törvénybéli orvosság	41
V. A régi magyar parasztpélda, tréfabeszéd, hajdubeszéd	60
VI. A magyar katona és a humor	74
VII. Csáky szalmája	82
VIII. Huszár-királyok	94
IX. Hogyan ostromolta a komáromi bírót 20.000 török	102
X. A menyegzőmeghívások és a lakodalmi szokások régente	107
XI. A komáromi pöntökösök.....	121
XII. Ergo limitáljunk.....	137
XIII. A régi magyar trombitások	146
XIV. Ló, kocsi és hókös.....	155
XV. Mikor a huszár kereskedőt lop.....	167
XVI. Petheó János uram esete	178
XVII. A régi bánati bálók	188
XVIII. Szelepcsényi György a portán	196
XIX. Régi újsághírek.....	207
XX. Udvari emberek	214
XXI. Lélekjárás	230
XXII. Ribillió Komáromban	240
XXIII. Udvari költők	248
XXIV. A régi diákéletből.....	255
XXV. Császári bálók és színielőadások Pozsony- ban.....	269
XXVI. A furfangos mészáros	277
XXVII. Ribillió Pesten	285
XXVIII. Polgármesterválasztás Budán 1694-ben...	300
XXIX. A megszerencsésítés	312
XXX. A főúri utazás régente	318